

DRIE KEER *FREE FOXES* VAN CAROLINE COOLEN

CHRISTL VAN DEN BROUCKE

De borden langs de Vlaamse snelwegen met onder andere het bekende beeld van Reynaert en de raap worden in de loop van dit jaar (2014) vernieuwd. Er werd voor gekozen om de pictogrammen door foto's te vervangen en de geselecteerde steden en regio's gaven zelf aan wat zij op de nieuwe borden in beeld wilden brengen. Toerisme Vlaanderen vroeg Carl De Keyzer om de geselecteerde onderwerpen op foto vast te leggen en op 17 oktober 2013 stelden Vlaams minister van Toerisme Geert Bourgeois en Toerisme Vlaanderen de nieuwe ontwerpen van de toeristische infoborden voor. Reynaert kruipt waar hij niet gaan kan. De foto voor het 'zoete Land van Waas' toont het beeld *Free Foxes* van Caroline Coolen aan de Groenendijk in Meerdonk (Sint-Gillis-Waas).

De gemeente Sint-Gillis-Waas zal alvast tevreden zijn met de keuze, ze is trots op haar vossen. Ze veroverde het beeld niet zonder slag of stoot. Er werd met de hele bevolking voor gestreden. Het bronzen beeld dat een landschap voorstelt met een menselijk figuur en drie vossen was immers de inzet van de wedstrijd *Een thuis voor een beeld 2009* van Radio 2 Oost-Vlaanderen en de provincie Oost-Vlaanderen. De locatie in Meerdonk is ideaal: het werk staat in een desolaat open landschap nabij de plek waar Kriekeputte wellicht te situeren is. Het beeld is typisch voor de maker. Het benadrukt de ruimte; de mens werd herleid tot een anoniem silhouet maar de vossen zijn uitgesproken aanwezig. In de volledig bronzen beeldengroep kregen ze van Caroline Coolen een mooie rode vacht.

Op het moment dat de nieuwe borden voorgesteld werden, liep in Hof ter Saksen in Beveren een tentoonstelling met werk van Caroline Coolen. Deze expositie kaderde in het voorzitterschap van Beveren in het Intergemeentelijk project Land van Reynaert. Ook deze tentoonstelling liep onder de titel *Free Foxes*. De expo waarin ze twaalf verschillende werken toont die allemaal 'de vos' als onderwerp hebben, sloot aan op de *Ab homine creatum*-editie van Beeldig Hof ter Saksen waaraan Caroline Coolen met twee werken en veel enthousiasme had deelgenomen.

Als ik aan Caroline Coolen denk, denk ik aan haar foto in de catalogus van *Ab homine creatum*. Op die foto vertoont de hond op haar schoot zoveel gelijkenis met de vossenbeelden rond hen, dat ik eerst dacht dat ze met een vossenrekel poseerde. Ze ziet er gelukkig uit tussen haar dieren en de hele sfeer roept bij mij herinneringen op aan een boerderij uit mijn jeugd waar een paard een 'pjeid' genoemd werd of, als een bepaalde rode ruïne bedoeld werd, 'da'n vos'. Neen, Caroline Coolen is geen kennis uit lang vervlogen tijden, ze is evenmin roodharig en komt niet uit het Waasland maar als ik haar met één woord zou moeten beschrijven, bekruipt me het verlangen om dat met het woord 'vossig' te doen.

In het Engels betekent foxy, sexy met klasse. In het Nederlands vond ik tot mijn verbazing geen vergelijkbaar adjectief. Maar als het woord 'kattig' bestaat, waarom dan 'vossig' niet? Als betekenis dicht ik dit woord in de eerste plaats een grote eigenzinnigheid en een speelse wispelturigheid toe. Maar zelfverzekerdheid, onvoorspelbaarheid en succes moeten er ook in vervat worden net als de liefde voor de natuur, de open ruimte en de drang naar vrijheid. In die eigenschappen herken ik Caroline Coolen.

Caroline Coolen komt uit Sint-Truiden, in de Belgische provincie Limburg. Ze heeft een bijzonder eigenzinnige manier van werken. Ondanks haar be-

wondering voor schilderijen, is haar eigen werk vaak driedimensionaal. In de tentoonstelling *Ab homine creatum* toonde ze *Chouffleur*, een vrouwenfiguur met het hoofd in de vorm van een romanesco-kool. In dezelfde tentoonstelling combineerde ze in het werk *Boars* de koppen van everzwijnen (boars) met de stafkaarten van hun biotoop. De bizarre combinaties die ze in de keuze van haar onderwerpen maakt worden beklemtoond door het gebruik van verschillende technieken en materialen. Ze verwerkt natuurlijke materialen, keramiek, brons, polyesterschuim, zeefdruk en tekeningen door elkaar, waardoor haar werk een ongewone eclectische eenheid uitstraalt. Ze zet de toeschouwer op het verkeerde been door hier en daar delen van een werk te beschilderen of te bekleden. Zo gebruikt ze soms echte autobanden als sokkel, gecombineerd met afgietsels ervan in brons of keramiek en meestal beide samen. Naar behoefte laat ze keramiek en brons op elkaar lijken om eenheid te creëren of bereikt ze contrasten door de kenmerkende eigenschappen van deze materialen net zeer zichtbaar te maken. Details en texturen zijn hierbij belangrijke elementen. Vaak komen die details en texturen ook in een andere vorm terug in een ander werk. Over de combinaties in materiaalgebruik liet Caroline Coolen zich ontvallen: 'Ik hou er niet van om me aan regels te houden, ik ga niet met de materialen om zoals het officieel zou moeten.' Het feit dat ze dat schijnbaar moeiteloos kan, toont aan dat ze over een sterke techniek beschikt in diverse disciplines. Moet het gezegd dat ze een veelzijdig kunstenaar is?

Caroline Coolen werkt niet alleen op *vossige* wijze, de vos neemt in haar werk ook een bijzondere plaats in. Meermaals is hij de centrale figuur. Zij projecteert net als Willem die *Madoc* maakte, eigenschappen van het menselijk handelen op de vos – en op de andere dieren – in haar werk. Maar ze schetst hem nooit vanuit zijn negatieve reputatie, ze stelt hem niet voor als geslepen of onbetrouwbaar. Alle dieren die zij als hoofdpersonage opvoert zijn de verschoppelingen, de underdogs. Zij wil de vos ontdoen van zijn door de mens toegewezen negatieve eigenschappen: listig en sluw, en begrijpt die liever als alert en intelligent.

De vos veroverde zijn plek in haar oeuvre toen Caroline Coolen gefascineerd raakte door de (pool)vos. Ze voelt zich sterk aangetrokken door ruige berglandschappen en weidse vlaktes. Die dienen haar vaak tot inspiratie. Op zoek naar ruimte en het verlangen ver te kunnen kijken vertrok ze in 2007 op uitnodiging van de Universiteit Antwerpen naar Spitsbergen, afgelegen, onherbergzaam, geïsoleerd, een archipel in de Noordelijke IJszee ruim 500 km ten noorden van Noorwegen. Het arctische landschap maakte grote indruk op haar en dat resul-

teerde in een visueel dagboek, waarin ze de ruige en tegelijk kwetsbare omgeving schetste in tekeningen en aquarellen. Caroline Coolen is een vaardig tekenaar, dat merk je aan de beelden, hoewel die niet rechtstreeks uit de getekende indrukken ontstaan. Vaak ontdekt ze de overeenkomsten pas achteraf, als een beeld klaar is. Zoals elk goed tekenaar is ze in de eerste plaats een gedreven observant. Dat observatievermogen ligt aan de basis van haar werk. Ze gaat niet mee in de richting om minimalistisch of abstract te werken. Haar werk vertrekt vanuit de werkelijkheid. Haar voorkeur ligt duidelijk in het figuratieve en mensen of dieren vormen het hoofdonderwerp. Ze wil ze anders bekijken, maar zonder daarmee opzettelijk een boodschap te willen verkondigen. Daarom plaatst ze haar figuren – of delen ervan – in een andere context. Daarbij combineert ze die figuren met diverse alledaagse voorwerpen en geeft hen een plaats in de ruimte. Het resultaat krijgt daardoor een nieuwe betekenis.

In Spitsbergen dus ontstond de bijzondere affiniteit met de (pool)vos en die blijft tot uitdrukking komen, zowel in tekeningen en schilderijen als in installaties. In het werk van Caroline Coolen blijven vossen terugkomen in zeer uiteenlopende vormen, kleuren en formaten. Van piepkleine figuurtjes in kunststof tot ruimtevullende vosseninstallaties zoals *Arctic landscapes* en prachtig geschilderde vossenlandschappen zoals *Das Treffen* en *Zelfportret als knaap*. De vossen worden net zo goed gecombineerd met menselijke silhouetten als met een autoband, een olievat, een tafelkleed, een katapult, zoals *Drijpikkel*, of een echte vossenschedel. De materialen die hierbij gebruikt worden gaan van met aquarel gekleurde tekeningen tot glanzende keramiek, van ruwe terracotta tot echte vossenpels. De kleuren zijn soms sober en ingetogen, vaak kil en afstandelijk, soms hevig als een pijnlijke schreeuw. Elk van de werken, of het nu een tekening is of een installatie, piepklein of reuzegroot, straalt ruimte uit, de ruimte waarnaar Caroline Coolen steeds op zoek is. De werken slagen erin om zowel vervreemding als vertrouwdheid op te roepen, een spel van aantrekken en afstoten van de toeschouwer. Misschien net het gevoel dat de vos bij het publiek oproept: de gewiekste schelm, de sluwe dief maar tegelijk ook een prachtig dier dat er telkens opnieuw in slaagt om de mens – verwaande diersoort die we zijn – te verschalken.

Met het beeld *Free Foxes*, de foto van *Free Foxes* op de infoborden en de tentoonstelling *Free Foxes* in Beveren, scoorden de vossen van Caroline Coolen driemaal in het Waasland en ik ben er vrijwel zeker van dat dit vossenverhaal nog lang niet afgelopen is. Foxy Caroline Coolen is alvast een kunstenaar om te volgen, zeker door diegenen die net als zij door vossen gefascineerd zijn. Deze

artistieke vos verliest zijn streken niet, hoe vaker je het werk van Caroline Coolen bekijkt, hoe boeiender het wordt. Hou haar website in het oog, de toegang ertoe wordt bewaakt door een tekening van haar werk *Boars* met een kloppend hart en dat beeld zegt meer over haar en haar werk dan alle woorden die ik erover kan schrijven.

ILLUSTRATIES

1. Caroline Coolen
2. *Free Foxes* 2009. Sint-Gillis-Waas
3. Landschapsdrager 2008. Maquette voor *Free foxes* terracotta
4. *Das treffen* 2013. Installatie
5. *Free Foxes en zelfportret als knap* 2010. Houtskool en acryl op papier
6. *Free foxes* 2009. Ets zeefdruk
7. *Polar Foxes* 2009. Aluminium en acryl op muur
8. *Foxtrot* 2009. Terracotta
9. *Foxtrot* 2009. Terracotta (*Dances with foxes 2*)
10. *Drijpikkel* 2013. Kunststof en berk
11. *Firefox* 2013. Keramiek | vossenschedel
12. *Acrofox*. Keramiek
13. *Firefox II*. Keramiek
14. *Rococofox*. Keramiek
15. *Spitsbergen* 2007. Installatie | mixed media

Foto's: © Kristof Vrancken en Diego Franssen

LITERATUUR

- Eric Min, *Raw: Caroline Coolen*, tentoonstelling *Provinciale Prijs Beeldende Kunst 2009*. 23 september-7 november 2010, Provincie Antwerpen, 2010.
- Rik van Daele, *Vossentaal – over het steeds opnieuw creëren van betekenis. Het vossenoeuvre van Caroline Coolen*. Inleiding tentoonstelling, Hof Ter Saksen Beveren, 5 oktober 2013.
- Christl van den Broucke, *Caroline Coolen, Free Foxes*, Catalogus, 06/13/20/27okt2013, Beveren, 2013.
- Christl van den Broucke, *Catalogus Beeldig Hof ter Saksen 12, ab homine creatum*, 26 mei-29 september 2013, Beveren.
- www.carolinecoolen.com
- www.standbeelden.be

8

9

10

11

12

13

14

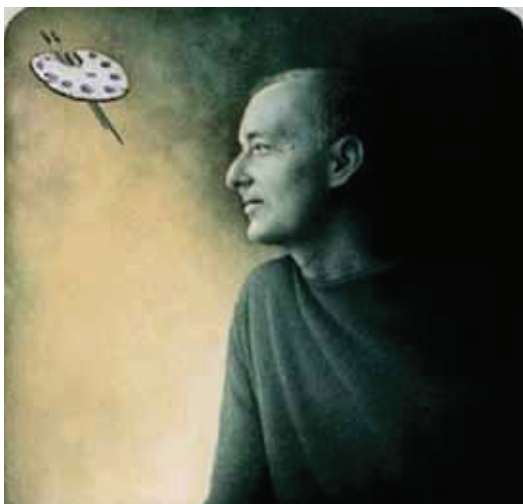
15

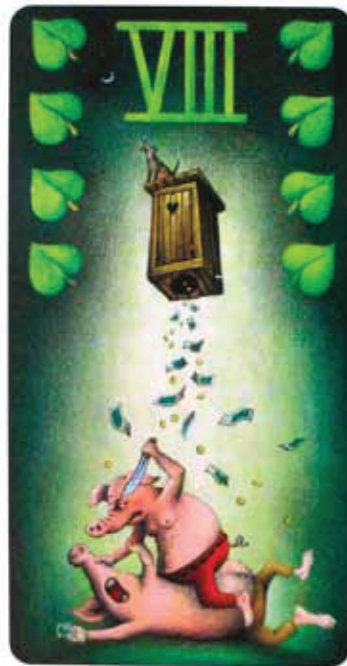
MET OLDRICH JELEN OP HET EX-LIBRIS- EN REYNAERTPAD

JACK VAN PEER

In het najaar van 2013 kruiste een witte ex-librismerel mijn pad in 'Epreuve d' Artiste', de exquise galerij van de gezusters Chris en Lucienne Verheyen in Antwerpen, gespecialiseerd in grafiektentoonstellingen. Toen ik van tevoren de tentoonstelling verkende in het vooruitzicht van de openingstoespraak 'Mag er gelachen worden met grafiek?', was ik vooral verrast door het onaangekondigde en voor België ongekende werk van de Prageenaar Oldrich Jelen. Toen bij de vernissage de kunstenaar met zijn charmante echtgenote ook aanwezig bleek te zijn kon mijn avond helemaal niet meer stuk.

Voorname galerij heeft reeds jarenlang een samenwerkingstraditie met Tsjechische en Slovaakse kunstenaars. Het is dan ook onbegrijpelijk dat deze vijftiger voor ons nog een illustere onbekende was. Een te grote bescheidenheid en meer bezig zijn met werken dan met promotie maken, zijn daarvoor de enige verklaringen. Geboren in 1961 en met een ruim en gevarieerd oeuvre, kan men hem

nochtans nauwelijks een nieuwkomer noemen. Oldrich – Olda voor de intimi – groeide op in een eerder landelijk stadje in Centraal-Bohemen, in de schaduw van een heuvel met een markant middeleeuws kasteel. Deze jeugdimpresies maken deel uit van zijn geestelijk en artistiek DNA. In de meeste van zijn werken spelen romantische landschappen, wouden in de meest diverse vormen en pittoreske heuvels een vooraanstaande rol. Van kindsbeen af had hij twee passies: tekenen en boeken. Aanvankelijk werd hij opgeleid als boekbinder, waarin hij vanwege die passies zeker zijn gading vond. Deze handenarbeid heeft ongetwijfeld de basis gelegd voor zijn nauwgezetheid, geduld en oog voor detail bij zijn artistieke arbeid. Intussen volgde hij privaat teken- en schilderlessen, maar hij leverde ook her en der hand-en-spandiensten om de kosten daarvan te dekken.

Op zijn 23ste verliet hij zijn geboortestreek en trok hij vol ambitie naar Praag, waar hij in 1989 werd toegelaten tot de Academie voor Schone Kunsten. Daar startte hij aanvankelijk in de schilder- en later in de tekenafdeling. Ook daar moest hij echter bijklussen om in zijn onderhoud te voorzien, waardoor hij als

illustrator begon samen te werken met enkele tijdschriften en uitgeverijen. In den beginne beperkte zich dat tot kleine thematische illustraties, maar reeds zeer snel kreeg hij een volledige creatieve vrijheid. Uiteindelijk werd hij zo succesvol dat hij na drie jaar de Academie verliet. Bovendien was zijn drang naar artistieke vrijheid dermate groot dat de academische structuren voor hem meer storend dan heilzaam waren. De belangrijkste Tsjechische kranten en magazines deden beroep op zijn inspiratie, maar ook door *Playboy*, *Penthouse* en *Quo* werd hij bijzonder gegeerd. Vooral zijn nauwe samenwerking met *KMIT* (tijdschrift van het Centrum voor Onafhankelijke Journalistiek) was voor hem bevorderlijk, gezien deze krant zich volledig ontwikkelde in de richting van zijn illustratieconcept. Na de 'Fluwelen Revolutie' waren er nog nauwelijks barrières die zijn talenten in de weg stonden.

In 1998 tekende hij een contract met de prestigieuze uitgeverij Albatros, waar hij meteen, en zelfs twee jaar op rij, een bijzondere onderscheiding kreeg voor de illustraties bij publicaties van Jostein Gaarder. Na vijf jaar had hij al enkele dozijnen boeken van tekeningen voorzien. Maar ook in het buitenland bleef zijn talent niet onopgemerkt. Zo illustreerde hij de Engelse uitgave van de Ierse Bairbre Mc Carthy's *The Keeper of the Crock of Gold*. Dit boek werd in 2009 door de Ierse premier aan president Barack Obama geschonken voor diens dochters.

Oldrich Jelen is een begenadigd tekenaar, die haarfijn de combinatie maakt van opgeslagen waarnemingen uit zijn jeugd en de uitbeelding van wat er in zijn verbeelding leeft. Dankzij een andere combinatie, deze van de vrije grafiek met de toegepaste kunst, creëert hij illustraties die de kracht van de originele tekst vaak overschrijden. Niet zelden vormen zij een verhaal op zich, waardoor zij een onaf-

hankelijk en eigen leven gaan leiden. Zo gaan Olda's creaties stelselmatig deel uitmaken van hun eigen (verhalen)wereld. Het zou me niet verbazen dat sommigen deze boeken eerder kopen vanwege de oogstrelende illustraties dan vanwege de tekst. Ik heb een gelijkaardige perverse attitude met de illustraties van Jan Boschaert en Jan de Maesschalck. Precies vanwege zijn geweldige tekenvaardigheid is de lithografie voor Olda het uitgelezen middel om zijn verbeeldingspotentieel optimaal en nauwgezet aan het papier toe te vertrouwen. Hij is er zich anderzijds van bewust dat het feilloos drukken van deze aan de 'speksteen' toevertrouwde hersenspinsels een even groot vakmanschap vereist, waarover hij helaas zelf niet beschikt. Daarvoor kan hij blind vertrouwen op een formidabel meesterdrukker als Petr Korbelaar, die dit karwei met een uitzonderlijke precisie weet te klaren. Het staat buiten kijf dat Oldrich Jelen intussen een vaste en toegevoegde waarde is geworden voor de Tsjechische kunstwereld.

Jelen heeft een optimistisch karakter, is immer goedlachs, is meer luisteraar dan prater en heeft een innemende persoonlijkheid. Hij is de bescheidenheid zelve, die bijna door deze onopvallendheid opvalt binnen een artistieke stroming die meer en meer getuigt van opportunisme met een marketingstrategie die de perceptie verheft boven de inhoud. Een humoristische ondertoon komt ook meestal tot uiting in zijn werk, zelfs in prenten die in een morbide atmosfeer baden, wanneer schaduwen tot leven lijken te komen, duistere figuren wegduiken onder grote hoeden of ledematen vingerwijzend een eigen leven gaan leiden. Maar die steeds aanwezige humor is ook in meer sprookjesachtige tafereelen niet weg te denken. Ze komt vooral tot zijn recht in zijn maatschappijkritische boodschap zoals onder meer inzake drankmisbruik of milieuverontreiniging. Bij het zien van deze prenten, die vaak karikaturen van het dagelijks leven lijken, verbaast het me dat hij zich nog niet aan cartoons heeft gewaagd. Ook daarin zou hij zeker succesvol zijn.

Succesvol wordt hij ongetwijfeld in een ander 'bizar' 'domein', namelijk dat van het ex libris. Jelen had nog nooit een ex libris gemaakt! Zoals voorheen vermeld heb ik met deze boeiende graficus gedachten en ideeën kunnen uitwisselen, die voornamelijk geïnspireerd waren op de vergelijkbare kenmerken en uiterlijkheden die de boekillustraties en de boekmerken met elkaar gemeen hebben. Beide hebben de visuele veruiterlijking van een verhaal, een boodschap of beschrijving als essentie. De vaardigheid en verbeeldingskracht die Olda Jelen in zijn illustraties tentoonspreidt, moeten van hem ook een begenadigd ex librisontwerper kunnen maken. Zowel de picturale ervaring, als de omgang met de relatie opdrachtgever/kunstenaar en de onderlinge wisselwerking zijn

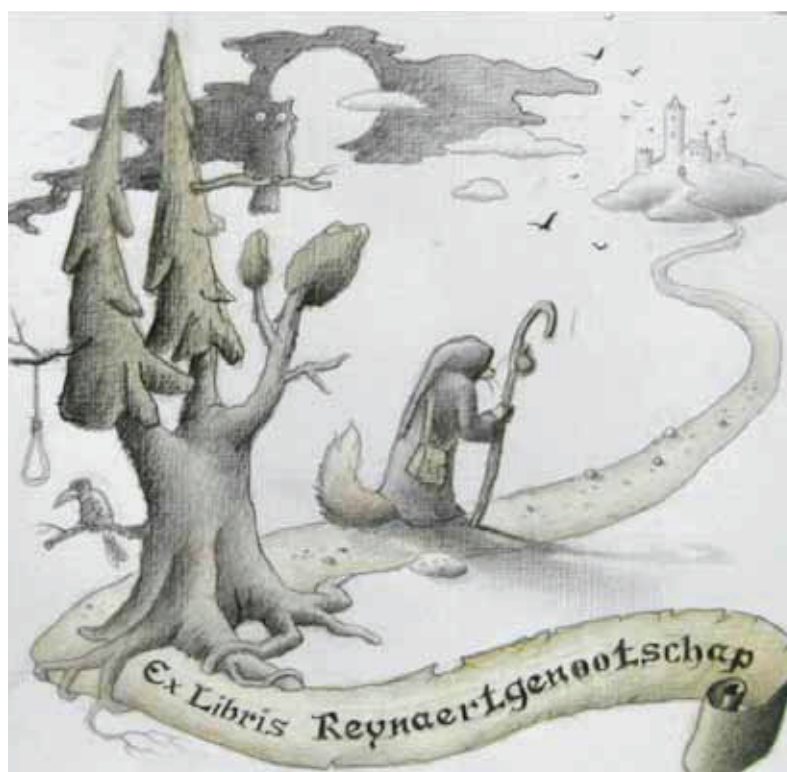

hem niet vreemd. Tot mijn bijzonder genoegen is hij dan ook op mijn verzoek ingegaan om voor mezelf en mijn partner Anita Thys een ex libris te ontwerpen. Binnen de kortste keren hebben andere Graphialeden dit voorbeeld gevolgd. Olda's enthousiasme was dermate groot, dat hij dit voorjaar ook op een ex-libriscongres in het Italiaanse Bodio Lomnago zijn opwachting maakte en ook daar meteen een resem opdrachten mocht noteren.

Voor een vereniging die de promotie van het ex libris en de ex-libriskunstenaars als missie hoog in het vaandel voert, is de ontdekking van dergelijk talent en potentieel als het ware een godsgeschenk. Het enthousiasme waarmee Olda Jelen de uitdaging heeft aangenomen, en het enthousiasme waarmee hij door de verzamelaars werd onthaald is beloftevol. Op een moment dat wel eens aan het voortbestaan van het 'fenomeen' ex libris wordt getwijfeld vanwege onder andere een bloedarmoede aan geïnteresseerde kunstenaars, zijn de verbeeldingskracht en de technische precisie van Olda Jelen een verademing. Toen Rik van Daele mij polste, op zoek naar een waardevolle prent als cadeau voor de steunende leden, lag mijn antwoord vanzelfsprekend voor de hand. Dit was meteen een vierledige opportuniteit: een stimulans voor een geëngageerd kunstenaar, een promotioneel succes voor de ex-librisvereniging Graphia, een unieke gelegenheid voor het Reynaertgenootschap, maar vooral een uitzonderlijk authentiek en origineel geschenk voor de Reynaertliefhebbers.

Om de lezer te laten kennismaken met de kunstenaar en zijn werk drukken wij een aantal illustraties van Jelen bij deze bijdrage af. Wij concentreren ons vooral op enkele prenten met dieren of prenten die een thematische verwantschap vertonen met het ex libris voor het Reynaertgenootschap. Een blik in de interne keuken is steeds interessant. Vandaar dat we Jelens eerste voorstel én het uiteindelijke resultaat – een ex libris op naam van het Reynaertgenootschap – naast elkaar afdrukken. De eerste prent, gemaakt op basis van een korte inhoud van het verhaal en de opgave van enkele bronnen en illustratiereeksen, evolueerde na vele mails en suggesties in een erg geslaagde litho, gedrukt op 200 exemplaren, waarin zowel de opdrachtgever als de kunstenaar zich konden vinden. Daar waar de eerste prent een relatief brave Reynaert toonde, is het uiteindelijke resultaat veel meer polyinterpretabel. Reynaert trekt weg uit een land dat bevolkt wordt door onheilspellende wezens. Hij trekt naar het Heilig Land, uitgebeeld als een vis, met een knipoog naar Brandaan en Bosch.

Voor een meer uitgebreide, andere versie van deze bijdrage, zie: *Boekmerk*, nr. 46 (november 2014).

REINARDUS, VOLUME 24

GERT-JAN VAN DIJK

Recentelijk verscheen *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society*, 24, 2012. Opnieuw zorgden de auteurs en de redactie voor een meer dan lezenswaardige inhoud.

Antonella Amatuzzi behandelt 'Les fables en rondeau de Charles de Saint-Gilles Lenfant: l'exercice de style d'un mousquetaire du roi' (p. 1-20). Amatuzzi, succesvol leerling van de fabelschool te Turijn, stelt de kleine fabelcollectie van Charles de Saint-Gilles Lenfant centraal. Laatstgenoemde vertoefde in hoger sferen: hij was onder Louis XIV page en onderbrigadier der musketiers. Zijn 28 fabels zijn gecomponeerd als rondo's. In deze eigenaardige structuur wordt het eerste hemistichium (een halve versregel) van de eerste strofe herhaald als laatste van de tweede en derde strofen.¹ Verrassingseffecten – bijvoorbeeld *surtout* na *sur tout* – zorgen ervoor dat de a priori te verwachten monotonie van deze stijldwang doorbroken wordt. Terwijl tijdgenoten met de compositie van *Fables nouvelles* de vergelijking met de ongenaakbare Jean de la Fontaine trachtten te vermijden, zocht onze musketier het in de strakke vorm van zijn fabelverzen. De auteur besluit haar analyse – wellicht de eerste ter wereld – met een heruitgave van de 28 minifabels.

Massimo Bonafin vergelijkt in 'Éléments pour une comparaison du trickster Renart avec le renard dans la tradition littéraire chinoise' (p. 21-28) de rol van de vos in de Westerse fabel- en dierenepostraditie met die in de Chinese literatuur. Het dier met de rossige vacht en de imposante staart bedriegt, maar wordt ook bedrogen. Zijn tegenstanders zijn mensen, wolven en honden. Hij brengt leven en dood. De auteur stelt een boek in het vooruitzicht in samenwerking met Chen Ying, die hem ook nu heeft geholpen met de vertaling van enkele spannende Chinese verhalen uit de tiende-eeuwse *Taiping Guangji*, waarmee hij zijn betoog lardeert.

De Latijnse bestiaaria gaan terug op de Griekse *Physiologus*, een verzameling van korte, laat-antieke traktaten van bestaande en mythologische dieren, vogels, reptielen en stenen met moraliserende voor christelijke lezers. De handschriften van de Latijnse bestiaaria worden traditioneel ingedeeld

in families, meest recentelijk in *Bls, H, Transitioneel, Tweede, Derde* en *Vierde*. Eerst geeft Ilya Dines in 'The problem of the *Transitional Family* of bestiaries' (p. 29-52) een overzicht van het wetenschappelijke onderzoek naar de *Transitionele Familie*, met aandacht voor het aantal en de volgorde van de capita, de miniaturen, het voorwoord en de excerpten uit met name de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla. Daarna volgt een scrupuleuze en uiterst zorgvuldige vergelijking van de afzonderlijke manuscripten. Het enige dat nog maar ontbreekt is een *stemma*.

Gian Paolo Giudicetti, zoomt in 'Hersent et la pluralité des perspectives dans *Le Roman de Renart*' (p. 53-76) in op de vrouw van Ysengrin, Hersent. Zij speelt een actieve rol in de omgang met Renart. Daarbij geeft zij er blijk van, grote elocutieve en retorische kwaliteiten te bezitten, net als, of misschien nog wel meer dan Renart. De auteur vat de *Roman de Renart* op als een organische eenheid, en behandelt in een *close reading* verschillende *branches*, met name de voor onze lezers vanzelfsprekend buitengewoon interessante *branche IX, Tieceelin*, alsmede *branche XIV, Renart le Noir*, waarin Renart en Hersent in totaal driemaal seksueel contact hebben. Ook worden de twaalfde-eeuwse *Ysengrimus* en Goethes *Reineke Fuchs* kort aangestipt.

Daniel Lievois en Baudouin van den Abeele spreiden een gelukkige samenwerking tentoon met hun minutieuze studie naar de kleine dierentuin – van met name leeuwen, maar ook beren, luipaarden en lynxen – bij de residentie van de Graven van Vlaanderen en de Habsburgse dynasten te Gent ('Une ménagerie princière entre Moyen Age et Renaissance. La Cour des Lions à Gand de 1421 à 1641', p. 77-107). De auteurs, die bronnenonderzoek hebben gedaan in de archieven van Lille, Brussel en – uiteraard – Gent, hebben werkelijk overal aan gedacht, en diepen een veelheid van thema's uit: van voedsel (een half schaap per dag) en kooien (continu gerepareerd) tot reproductie (welpen geboren in gevangenschap, hetgeen aangeeft dat de wilde dieren goed verzorgd werden) en spannende episodes, zoals de dood van een bewaker en publieke spelen waar de Romeinen zich niet voor hadden hoeven schamen (leeuw tegen paard of beer tegen stier). De leeuwen, die werden 'gerekruteerd' uit Noord-Afrika of wederkerige vorstelijke presentjes waren, hadden een heraldische en emblematische dimensie; zij symboliseerden het vorstenhuis, dat ze in zijn blazoens voerde. Vergelijkbare detailstudies naar de *ménageries* van Firenze en Paris zijn gewenst – het meest recente boek over dit onderwerp is al meer dan een eeuw oud.

Luke William Mills onderwerpt in 'Oaths and Asseverations in *Dame Sirith*' (p. 108-130) de opvallend talrijke religieuze eden en verzekeringen in het

oudst bekende Engelse fabliau, *Dame Sirith*, aan een *close reading*, om aan te tonen dat zij een contrast vormen tussen de religieuze idealen waarnaar zij verwijzen en de profane werkelijkheid waarin ze gebruikt worden. In het slotdeel van zijn bijdrage – eindelijk weer eens een over fabliaux – vergelijkt hij nog twee fabels uit de *Disciplina Clericalis* van Petrus Alphonsi en de *Exempla* van Jacques de Vitry, alsmede een allegorie uit de *Gesta Romanorum* en de *Summoner's Tale* van Geoffrey Chaucer.

Paolo Rinoldi focust op veranderingen van dierennamen in het Oudfrans, die vaak teruggaan op etymologiserings bij met name Isidorus van Sevilla ('Les noms et les choses. Quelques exemples animaliers, p. 131-151). De auteur geeft een schat van voorbeelden, waar ik er hier slechts een van laat volgen: *cocodrille* > *co(r)catrille* > *cocatrix* > *caucatrix* > *corcotrix*; voor de rest moet u toch echt het artikel zelf lezen.

Het enige bewaarde, autografe manuscript van een onuitgegeven encyclopedie die teruggaat op de *De natura rerum* van Thomas de Cantimpré wordt bestudeerd door Max Schmitz in 'Les éléments provençaux dans le *Viridarium* encyclopédique de Jean Raynaud (vers 1382-1385 - après 1416)' (p. 152-182). Schmitz gaat op zoek naar Provençaalse ingrediënten, die van tweeërlei aard zijn: 1. Geografische verwijzingen en 2. Provençaalse woorden in de marge of in de tekst. In de eerste categorie zitten bijna allemaal *mirabilia*, bijvoorbeeld een passage over Siamese tweelingen, die het leesplezier vergroten; die uit de tweede zijn kruiden, winden en dieren, waarbij de talrijke vissen in verband kunnen worden gebracht met de havenstad Marseille. Zo combineert deze Provençaalse encyclopedie opmerkelijk genoeg een universele inhoud met regionale elementen.

Kathryn L. Smithies behandelt een scabreus fabliau – alweer het tweede in dit jaarboek van *Reinardus* – over een door haar vader in een toren opgesloten meisje dat desondanks wordt ontmaagd in ruil voor een door een lakei meege-nomen kraanvogel ('Contextualising the Crane in the Fabliau *Cele qui fu foutue et desfoutue*', p. 182-200). De auteur plaatst het gedicht, en dan met name de rol van de vogel daarin, in een sociale, culturele en literaire context, waarbij zij wellicht nog had kunnen wijzen op de eveneens door haar vader in een toren opgesloten Danaë in de Griekse Perseusmythe.

Een van de redacteurs van *Reinardus*, Richard Trachsler, laat zien hoe al vanaf de Klassieke Oudheid – met name bij Plinius – de hyena gekenmerkt wordt door een pluriforme transgressie van de door God ingestelde orde der natuur: hermafroditisme (mannelijk – vrouwelijk), opgraven van lijken (dood – levend),

leven in het donker (dag – nacht) ('La pire de toutes les bêtes. Observations sur l'hyène médiévale', p. 201-214). Aristoteles was zoals zo vaak zijn tijd vooruit, maar werd in dezen niet geloofd – mogelijk ging het hardnekkige geloof aan de wisseling van sekse terug op de eigenaardigheid van de gestreepte hyena, bij dewelke de vrouwelijke geslachtsorganen enige gelijkenis schijnen te vertonen met de mannelijke. Pas Konrad Gessner (1551) trapte er niet meer in: deze fabel is *commentitium* (een leugen).

Simone Ventura tot slot bespreekt een anonieme Occitaanse vertaling van het twaalfde hoofdstuk van *De proprietatibus rerum* van Bartholomaeus Anglicus, dat geheel gewijd is aan de avifauna. Het artikel ('Dels auzels qui perteno ad ornament del ayre'. Remarques autour du livre XII de l'Elucidari', traduction occitane du 'De proprietatibus rerum', p. 215-246) staat bol van gedetailleerde driehoeksvergelijkingen tussen het Latijn, het Frans (van Jean Corbechon) en het Occitaans – de lectuur van deze bijdrage is goed voor je taalkennis. Wat ik wel een beetje miste was een duidelijke conclusie – nu stopt de auteur abrupt.

Na de eigenlijke bijdragen volgt een bespreking van een recent boek van Anne Elizabeth Cobby, *The Old French Fabliau. An Analytical Bibliography*, Woodbridge, Tamesis, 2009 door Frank Brandsma (p. 247-249). Dit boek, dat de standaardeditie van Van den Boogaard & Noomen (*Nouveau Recueil Complet des Fabliaux*) uiteraard tot uitgangspunt neemt, zal eenieder die dit kleine maar fijne genre een warm hart toedraagt onschatbare diensten bewijzen.

Informatief is verder (p. 250-253) het programma van het negentiende internationale Reynaertcongres dat van 21-24 september 2011 gehouden werd te Aix-en-Provence (Frankrijk), en waarop meer dan de helft van de zojuist beschreven artikelen als lezingen terug te vinden zijn.

Het boek besluit (p. 254-259) met een tweetal *In memoriams* van twee grote Reynaerdianen die tot ieders spijt het tijdelijke met het eeuwige hebben verwisseld. Het betreft hier Jean Batany (1928-2012; geschreven door Joël H. Grisward) en Ferruccio Bertini (1941-2012; van de hand van Caterina Mordegli). Eerstgenoemde (die aan de Universiteit van Avignon en later Caen verbonden was), een markante maar erudiete verschijning op tal van colloquia en symposia, heeft meer dan twintig fabelartikelen geschreven, terwijl de laatstgenoemde niet alleen bekend is door zijn *Interpreti medievali di Fedro* (Liguori, 1998) maar dat vooral zal blijven vanwege de door hem gestichte fabelreeks *FLMU – Favolisti Latini Medievali ed Umanistici* aan de Universiteit van Genova.

Richard Trachsler, Baudouin van den Abeele en Paul Wackers (red.), *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society / Annuaire de la Société Internationale renardienne*, vol. 24, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2012, 259 p. ISBN 978 90 272 4053 8 – ISSN 0925-4757 / E-ISSN 1569-9951.

NOTEN

1 Men vergelijk de Byzantijnse *tour de force*: '(Pseudo-)Ignatius' Tetrastichs: Byzantine Fables d'une élégance laconique', in: *Reinardus*, 9 (1996), p. 161-178 (van de hand van uw recensent).

LYRIEK VAN EPISCH FORMAAT

HET BOEK HAUSER VAN ANNEMARIE ESTOR
& LIES VAN GASSE

YVAN DE MAESSCHALCK

Kaspar Hauser (1812-1833) is één van die talloze historische figuren waarvan de contouren nooit helder willen oplichten. Achteraf beschouwd leek deze uit het niets opduikende figuur voorbestemd te inspireren tot grootse artistieke creaties, want hij was/is nu eenmaal schimmig, onvatbaar en mateloos intrigerend. Kaspar Hauser is, mede dankzij de films die aan hem zijn gewijd – in 1974 en 2013 – en de onverdroten zoektocht naar zijn herkomst, een blijvende bron van creatieve verwondering gebleven. De verwilderde jongeman die bij zijn plotse verschijnen op zestienjarige leeftijd slechts een handvol frasen zou hebben gepreveld, komt bijna tweehonderd jaar na zijn dood volop tot leven in het achttiendelige ‘epos’ van Lies van Gasse en Annemarie Estor: *HET BOEK HAUSER*. ‘Al wat wij weten is zijn naam, zijn bloedgroep / en dat hij in een ver land door muggen is geteisterd’ (p. 42).

De plechtige, statige titel roept weliswaar Bijbelse voorbeelden in herinnering, maar verwijst in eerste instantie naar de slotscène van het boek waarin een moegestreden Hauser na ‘veertig dagen doelloos dwalen’ (p. 135) in een goed gesorteerde boekhandel terecht komt, waar ‘twee meisjes giechelend koffie drinken’, hijzelf het stof afblaast van ‘een dik boek’ en ‘de letters spelt op het omslag: HET BOEK HAUSER’ (p. 139). Dat Hauser met trillende vingers het relaas van zijn eigen onbestemde leven zal hebben gelezen, hoeft niet te worden betwijfeld. Dat heb ook ik gedaan, in de wetenschap dat beide aanstormende *grandes dames* van de contemporaine literatuur elkaar per prentbriefkaart ongeveer vier jaar lang – van eind 2009 tot half 2013 – hebben bestookt met op elkaar inhakende verzen om het korte leven van deze langschaduwige figuur uit te beelden.

Het prachtig geïllumineerde boekwerk maakt, blijkens het dankwoord, deel uit van een ‘multimediaal project’, annex ‘open laboratorium op het web’, waaraan diverse auteurs hun welwillende medewerking hebben verleend. *HET BOEK HAUSER* is dan ook niets minder dan het centrale luik van een iconografisch fraai verzorgde intertekst, of nog, een met honderden heerlijke verzen omkranste beeldenstroom waar de opgejaagde Hauser het kloppende hart van vormt. Die beeldenstroom maakte gedurende vele weken ook het voorwerp uit van een fascinerende tentoonstelling op de schone bovenverdieping van het Antwerpse Letterenhuis (van 14.9.2013 tot 15.12.2013), waaraan de lyrisch gestemde bezoeker werd uitgenodigd een creatieve bijdrage te leveren.

Het brokkelige, fragmentarische verhaal over Hauser wordt meestal vanuit zijn standpunt naverteld, maar bijna even vaak vanuit dat van zijn vader. Geholpen door de liefvallige verpleegster Ans, komt Hauser van zijn ziekbed af en aanvaardt hij een wereldomvattende tocht naar het land Moriar, ‘het land waar de draak hem beloert met fnuikende ernst’ (p. 28). Wat hij verlangt is niet minder dan zich te bevrijden van de angst der angsten: die voor de dood. Hauser spreekt dat verlangen onder meer uit in deze larmoyant aandoende verzen (p. 18):

Moriar zuigt me zijn binnenste in. En ik trappel, ik bijt me
diep in de wortelen vast. Ik verlies door mijn zwakte het vechten.
Binnen het wak van het nachtwoud ontsluit ik de gieren in mij.
Ik voel hen mijn botten bevrijden. Morire, lasciatemi. Perdo!

In Moriar komt hij oog in oog te staan met een afschrikwekkende draak, maar dankzij de waakzaamheid van aartsengel Michaël – in de woorden van Michaël Vandebril – en de onverschrokkenheid van Joris de Drakendoder – in de woor-

den van Joris Gerits – wordt de draak bedwongen en ziet ‘het drietal de transformatie / met zwellende ogen aan’ (p. 31): uit het monster wordt de vader geboren die Hauser onverdroten zal belagen. Het hier geëvoceerde gevecht, dat als een interludium de hele derde zang beslaat, vormt de voorafspiegeling van de ultieme strijd tussen zoon en vader Hauser in/bij de grot van ‘kattengodin’ Halima: als een krolse reuzenspin zal ze de vader verleiden en hem in een fatale erotische omhelzing in al haar holten opslurpen. Tussen beide hoogtepunten in ‘duizelt Hauser / dwars door versleutelde taal, dwars door het domein van de wijsgeer / waar talrijke grimmige tunnelbewoners nog lachen, / tot Hauser de rand van de vortex bereikt, / een opening vindt die hem drijft naar een veld’ (p. 101).

Hauser komt van meet af aan in een draaikolk/vortex terecht, waarvan de zuigkracht niet onderdoet voor die in het lange gedicht ‘Maelstroom’ in de bundel *Brak de waterdrager* (2010). Hij wordt aangetrokken door de flemmerige brieven van een dreigend naderende vader, zoals Florentino Ariza zijn geliefde Fermina Daza voor zich tracht te winnen door haar gedurende tientallen jaren onbeantwoorde brieven toe te sturen in Gabriel García Márquez’ *Liefde in tijden van cholera*. Vader Hausers brieven, op tekst van Peter Mangel Schots, verwoorden de dodelijke begeerte van de vader naar de zoon: ‘In de roes die mij nu overvalt, herhaal ik steeds je naam: / ‘kasparkasparkaspar’ gaat als een wenteling door mijn hoofd’ (p. 64). Ze geven zich over aan een partij verbaal ‘schaduwboxen’ en gehoorzamen daarbij aan de wet van het bloed: ‘want in uw kloppend aderstel, / daar dansen codes met een grijns te trage tango’s, / reeksen tekens kil de walsen van de wet’ (p. 79). In ieder geval maken al hun zetten en tegenzetten deel uit van een geraffineerd metaforisch schaakspel dat aan hun uiteindelijke confrontatie voorafgaat, zoals uit de volgende flard mag blijken (‘De laatste zet’, p. 89):

Hauser, waak voor het veinzen.
Onderschat uw vader niet.

Wie ooit een briesend paard bereed,
Verschanst zich in een toren.

Is deze fijne dame nog in staat
Een man te redden?
Wie zal straks haar voetjes kussen?
Heeft zij wel een ruggengraat?

Het verraad vergroot nog de vernedering.
Vader stookt zijn gluisperige lopers op.

Dit van woordspelingen, enjambementen en autobiografische allusies door-
trokken lyrische epos nodigt de lezer uit tot een betrokken lectuur. Lies van
Gasse en haar zuster Ans gniffelen ongetwijfeld bij het lezen van de volgende
dialoog, waarin hun beider namen tot speels binnenrijm aanleiding mogen ge-
ven ('Een spel', p. 67):

'Hij spreekt van torens.
'Ans, wij moeten ergens heen waar torens zijn.
Wij moeten ons verschansen.'

'Ja, in Lissabon, daar kan ik vader welkom heten,
niet in deze hut', en dan pikeert hij nog een keer
zijn degen in mijn lies. Hij spiest me vast aan deze grond,
ik kan hier niet vandaan.

De evocatie van Halima's tempel, de knipogen naar Dantes tocht in de
onderwereld of Orpheus' hellevaart (waarbij een figuur met 'blikken stem'
Hauser tot 'gids' dient, p. 114), naar het orakel van Delphi en de hoog oplaai-
ende vuren (zoals die langs de Congostroom in Conrads *Heart of Darkness*),
in samenspel met alle bijbehorende tekeningen / schetsen / collages maken
van *HET BOEK HAUSER* een betoverende, veelkleurige wijkplaats waarin de
kleurloze, 'zelfloze' Hauser een onvervreemdbare identiteit wordt aangeme-
ten. Iets van dat alles klinkt op in de volgende, door zuster Ans gesproken
verzen (p. 68-69):

Wij torsen het beginsel van ons grootse eind.
Voorzichtig prikken nu de torens door de horizon,
zij groeien tot wij daar een stad zien komen: Lissabon.

Wat is mijn lichaam moederlijk. Het slaat zich
beide schouders om. En onderweg gebeurt het
dat hij peinzend naar mij staart.
De brieven zuigen Hauser langzaam leeg.

Er zijn geen panden meer voor deze droeve ogen,
geen behuizing voor zijn zwakke stem.
En als zijn zorgen zijn gaan slapen,
pijn verteert, dan leg ik mij naast hem.

In gedachten leg ik *HET BOEK HAUSER* voor altijd naast me neer, om erin te verdwalen als zorgen me beletten de slaap te vatten.

(Uitgebreide versie van de recensie die eerder verscheen in *De leeswolf*, 20 (2014), 1, p. 39-40.)

Annemarie Estor & Lies van Gasse, *HET BOEK HAUSER*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2013, 143 p., ISBN 978 90 284 2542 2.

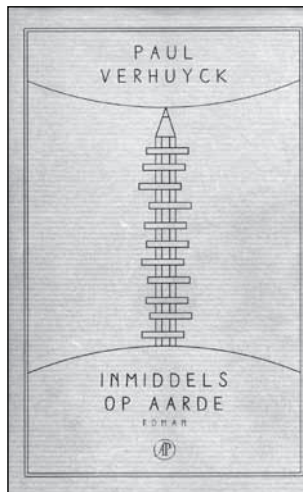

'WANT EEN MAAN IS EEN SPIEGEL EN DUS GESCHIKT VOOR BESPIEGELINGEN'

OVER INMIDDELS OP AARDE VAN PAUL VERHUYCK –
LUNAIRE REFLECTIES

YVAN DE MAESSCHALCK

1

De maan oefent sinds jaar en dag een mysterieuze aantrekkingskracht uit op geliefden, dichters, zangers, romanschrijvers. Waarom de maan hun verbeelding altijd weer aansteekt, blijft gelukkig een mysterie, maar zeker is dat ze er niet over uitgezongen of uitverteld raken. Of de romantiek de populariteit van de maan aanzienlijk heeft doen aanzwellen, laat ik in het midden, maar sinds het begin van de negentiende eeuw is zij onmiskenbaar vaste prik in het fictionele of lyrische decor.¹

Als ik even mag grasduinen in mijn leeshertinnen, komt me eerst en vooral het in maanlicht gedrenkte gedicht *Endymion* (1818) van John Keats voor de

geest. Nagenoeg het hele Griekse pantheon wordt erin uitgestald om de bosrijke natuur als een heiligdom en een bezielde werkelijkheid voor te stellen. En daar maakt 'the gentle moon', in 'Ode to a Nightingale' ook 'the Queen-Moon' genoemd, deel van uit.² Zee en aarde zijn onweerstaanbaar aan haar kosmische almacht overgeleverd: 'O Moon! Far spooming Ocean bows to thee, / And Tellus feels his forehead's cumbrous load'.³

Keats' poëzie was, naast het werk van Baruch de Spinoza, voor de jonge Herman Gorter de belangrijkste inspiratiebron bij het schrijven van het 'lyrische epos' *Mei*, waarvan de eerste zang verscheen in de vierde jaargang van *De Nieuwe Gids* (1889). De 'kleine, blonde Mei' is een dochter van de zon en de maan,⁴ maar beleeft een tijdelijk avontuur in een erg Hollands aandoend landschap. De moederlijke maan waakt over Mei en komt herhaaldelijk in beeld, maar nergens zo imperiaal als op het einde van de eerste zang:⁵

Daar kwam de maan en als een admiraal
Voer ze den hemel in, die, zelf in 't staal,
Voor op de plecht staat achter 't gouden schild.
Wit zwellen zeilen op het blauw, het zilt
Ziedt en verteert in sprenkels fijn zeeschuim.

Het kan niet verbazen dat het verre en toch dichtbij hemellichaam, dat zo trouw rondjes draait omheen de aarde, meer dan één schrijver heeft doen dromen van een reis naar de maan, lang voor Neil Armstrong erop landde op 21 juli 1969. Hoewel Edgar Allan Poe wellicht niet de eerste is die een imaginaire landing op de maan heeft beschreven, is hij toch de eerste leverancier van een uitvoerig verhaal waarin de vermoede/verbeelde topografie van de maan uitvoerig ter sprake komt, met name in *The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall* (1835). Het verhaal doet verslag van Pfaalls adembenemende ballonvaart en geslaagde poging 'to force a passage [...] to the moon'.⁶ Dat Poe het meticuleuze, wetenschappelijk aandoende verslag – een uitvoerige, door Pfaall geschreven brief waarin ook een dagboek vervat zit – door een oorloos maanmannetje⁷ laat bezorgen aan twee Rotterdamse professoren, maakt het verhaal even onwaarschijnlijk als geloofwaardig. Het is in ieder geval zo dat zowel Jules Vernes tweedelige *Autour de la lune* (1865/1869/1871) als H.G. Wells' *The First Men on the Moon* (1901) aan Poe schatplichtig zijn voor hun latere – en toegegeven – veel beroemder gebleven maanreisverhalen.⁸

Men zou kunnen verwachten dat met het versterven van de romantiek ook alle interesse voor lunaire verhalen zou uitdoven. Het kortverhaal 'Clair de

lune' van Guy de Maupassant, waarmee de gelijknamige bundel (1883) opent, bewijst alvast het tegendeel. Het maanlicht inspireert niet alleen geliefden of monomane zielen, maar ook priesters die van mening zijn dat God 'n'avait créé la femme que pour tenter l'homme et l'éprouver'.⁹ 'L'abbé Marignan' bespiedt zijn nichtje en haar minnaar op een maanverlichte nacht en vraagt zich vertwijfeld af waarom de maan 'plus poétique que le soleil' mag zijn en uitgerekend 's nachts 'ce spectacle sublime, cette abondance de poésie' over de wereld wordt uitgegoten. Hij wordt op zijn beurt op de proef gesteld alsof hij 'eût pénétré dans un temple où il n'avait pas le droit d'entrer'.

Ook naturalistische schrijvers brengen blijkbaar af en toe hulde aan de maan en hoewel daar talloze voorbeelden van aan te halen zijn, beperk ik me graag tot de epische openingsscène van *La Fortune des Rougon* (1871), het eerste deel van de Emile Zola's romancyclus *Rougon-Macquart* (1871-1893). Wanneer de jonge geliefden Silvère en Miette elkaar ontmoeten om aan de volksopstand tegen Louis Napoléon Bonaparte deel te nemen op het kerkhof 'l'aire Saint-Mittre' van Plassans, is de maan ('les clartés discrètes de la lune', 'les bleuâtres clartés de la lune') daar de stille maar welwillende getuige van.¹⁰

'Au clair de la lune, mon ami Pierrot, prête-moi ta plume pour écrire un mot'. Jawel, de maan zet lyrisch gestemde zielen, volkszangers, componisten en schilders aan tot lofzangen op haar schijngestalten. 'Onder de maan schuift de lange rivier / over de lange rivier schuift moede de maan'. De maan inspireert – in het Nederlands toch – tot meer dan één melopee. Ook de naoorlogse poëzie gaat af en toe zwanger 'van heimwee naar de maan', zoals mag blijken uit het werk van Herman de Coninck, die onder meer de sonnetten van Edna St. Vincent Millay vrij vertaalde onder de titel *Ter ere van de goedertieren maan* (1975). Het slotsonnet begint aldus:¹¹

Ik heb dit Werk ter ere van de Schoonheid willen bouwen
en ook ter ere van de goedertieren Maan
die heerst over het getij van zeeën en van vrouwen
en die zowel de golven als het bloed doet slaan.

De maan laat zich rijmen en roemen – ook in andere talen. Getuige het los op Paul Gauguin gebaseerde *The Moon and Sixpence* (1919) van Somerset Maugham. De titel zou, volgens een latere brief van Maugham zelf, suggereren dat wie te veel oog heeft voor de tastbare realiteit ('sixpence') de poëtische of raadselachtige kant van het leven ('the moon') over het hoofd ziet.¹²

Daar hebben Masami Aomame en Tengo Kawana in Haruki Murakami's meeslepende orwelliaanse misdaadtrilogie *1Q84* (2009; 2010/2011), waarin een gedroomde/virtuele en een reële wereld elkaar raken, juist heel veel oog voor. Niet alleen staat de maan bijna altijd levensgroot aan de hemel, de schrijvende wiskundeleraar Tengo bespeurt in de buurt ervan doorgaans een tweede kleinere maan, die hem de weg wijst naar zijn vroegere schoolvriendin Aomame, zoals zijzelf dankzij de schaduwmaan uit het door Tengo herschreven verhaal *Air Chrysalis* de weg naar hem zal vinden en 'onbevlekt' zwanger worden. Van de talloze verwijzingen naar de dubbele maangestalte, kies ik het volgende verhelderende citaat: "The two moons were visible, occasionally hiding behind the clouds. The familiar yellow moon, and the new, smaller green moon, both of them past full, about two-third size. The smaller moon was like a child hiding in its mother's skirts. The moons were in almost the same location as the time he saw them before, as if they had been patiently waiting for Tengo's return".¹³ Helemaal op het einde van deze vuistdikke *whodunit*, wanneer ze elkaar hebben teruggevonden, wordt ook de kosmische orde hersteld: 'It was just the same old familiar moon. The one and only satellite that has faithfully circled the earth, at the same speed, from before human memory' (p. 924).

Veel minder zichtbaar lijkt de maan in de fenomenale, planetaire roman *The Luminaries* (Man Booker Prize 2013) van Eleanor Catton, maar als deel van de dierenriem is zij de stille of versluierde getuige van een complexe misdaadgeschiedenis. Tijdens een flirterig gesprek (op 27 januari 1866) tussen weduwe Lydia Wells, wier echtgenoot kort tevoren is vermoord, en Aubert Gascoigne maakt eerstgenoemde zich sterk dat 'next month will be a month without a moon'.¹⁴ Of een maanloze februari een goed of slecht voorteken is, blijkt uit het vervolg van het verhaal. In ieder geval is Cattons roman een absolute *must read* voor iedereen die zich bewust is van de begrensdheid van het aardse en de oneindigheid van het lunaire bestaan.

2

Het kan nauwelijks anders dan dat Paul Verhuyck, intussen auteur van een imposant academisch en fictioneel oeuvre,¹⁵ zich bewust was van de lyrische en/of epische voorgeschiedenis van de maan toen hij aan *Inmiddels op aarde* begon. Daar geeft hij overigens openlijk blijk van wanneer de verteller een aantal befaamde antecedenten ter sprake brengt. Van Johannes Kepler gaat het

via Edmond Rostand naar Edgar Allan Poe, Jules Verne en H.G. Wells (zie p. 147), terwijl elders een aardige robotfoto van maangodin Selene, inclusief haar incestueuze verhouding met de zon, wordt getekend en haar vertederende gevoelens voor Endymion ter sprake komen (zie p. 187). Hoewel Poe's voor-naam anders wordt gespeld – een schuivertje of een bewuste verdraaiing? – zijn al deze namen ongetwijfeld *incontournable* als het erom gaat de imaginaire voorgeschiedenis van de maan uit te spellen. Aan die en andere namen voegt Verhuyck door middel van deze roman een fascinerend luik toe.

De buitenkant van de hier verhaalde geschiedenis laat zich in een paar zinnen samenvatten. Een zekere Frederik, ook de ik-verteller van dienst, memoreert de kleine heldendaden van hemzelf en zijn klasgenoten, die zich de 'elf zonen van Kafka' noemden toen ze in 1958 hun laatste jaar afmaakten aan het Gymnasium van Dürer. Aan de lotgevallen en vroegtijdige of onverwachte dood van elke klasgenoot wordt telkens een apart hoofdstuk gewijd. Na hun dood, die volgens Rutger – 'verreweg de beroemdste van de elf zonen van Kafka' (p. 199) en tiende dode – steevast als een vorm van zelfmoord wordt beschouwd, verhuizen ze naar de maan, waar ze elkaar terugvinden, ongeremd schoolse herinneringen ophalen en prakkiseren over grote en minder grote levensvraagstukken. Ze verschijnen er in een onstoffelijke gedaante, als een onderdeel van een 'vaag soort stilstaand stof' (p. 28), vormen met elkaar een 'groepsziel' op basis van de 'inspirerende, emotionele verwantschappen die [ze] tijdens het leven ervaren hebben' (p. 42) en – niet onbelangrijk toch – behouden er hun 'absolute leeftijd' van zeventien (p. 43).

Deze 'geschiedenis' bestaat uit drie met elkaar verweven verhaalstrengen, die zich afwisselend op de maan, op school in april 1958 of ergens op aarde afspelen. Elf klasgenoten aan wie drie hoofdstukken worden gewijd moeten 33 hoofdstukken opleveren, overeenkomstig Jezus' leeftijd bij zijn dood en de 'absolute leeftijd' die alle ouder geworden doden op de maan krijgen. Toch is er een vierendertigste hoofdstuk toegevoegd. Daarin tracht de enige 'overlevende' zijn positie te bepalen tegenover de naar hem hakende vrienden, maar 'ze mogen roepen wat ze willen': 'zelfmoord trekt [hem] niet meer, de dood komt snel genoeg'. Bovendien maakt het slothoofdstuk duidelijk wat de tijdelijke positie is van eenieder die op de maan is beland. De maan functioneert immers als een purgatorium of vagevuur, vooraleer 'de zonen van Kafka' als gezuiverde zielen de ruimte in worden gekatapulteerd om door de natuurlijke kernfusiereactor die de zon is pijnloos te worden geabsorbeerd. 'Maar dat is toekomstmuziek voor de tien gymnasiasten op de maan: Johan, Ben, Bartholomeus, Stijn, Piet,

Cyriel, Marco, Kobus, Alexander, Rutger zitten daar postuum prenataal te wezen, ongemakkelijk op elkaar gepropt in een verstikkende baarmoeder, die hen dra zal baren, uitspuiten, de kosmos in zal persen, projecteren naar de zon, dit wil zeggen: naar de sterren' (p. 228).

De permanent bemande aanwezigheid van de baarmoederlijke maan maakt een aardige perspectiefwisseling mogelijk: een alwetende verteller doet in de maanhoofdstukken verslag van wat de klasgenoten zoal aan elkaar te vertellen hebben. Van die gedachtespinsels kan Frederik om begrijpelijke redenen geen weet hebben, maar samen met de ondermaanse hoofdstukken waarin de ik-figuur als bevoorrechte getuige en verslaggever optreedt, bieden die gesprekken een heldere inkijk in wat ik maar gemakshalve het pedagogische project van de jaren vijftig zal noemen. Het moet gezegd dat het project, zo daar al sprake van is, wordt uitgedragen door uitsluitend mannelijke leerkrachten, van wie de contouren licht tot sterk karikaturaal zijn aangezet. De leraren wetenschappen en wiskunde, die van wiskunde voorop, worden genadeloos te kijk gezet als didactisch ondermaats en getalenteerd in 'het opwekken van antiwiskundegevoelens' (p. 132). Het hulpopvoedend of ondersteunend personeel dat herhaaldelijk de revue passeert, wordt weinig flatteus de 'antiterreurbrigade' genoemd (bijvoorbeeld op p. 134) en zonder schroom met kampbeulen en nazistisch georiënteerde denkbeelden geassocieerd. Enige mate van overdrijving lijkt hier niet te ontbreken, maar het valt niet te ontkennen dat Verhuyck met deze negatief gekleurde beeldvorming naadloos aansluit bij de voorstelling van de leraar zoals die doorgaans in naoorlogse fictie is terug te vinden, enkele uitzonderingen niet te na gesproken.¹⁶ Hoewel er enige clementie en soms zelfs waardering voor de leraren moderne talen wordt getoond, zoals voor leraar Nederlands Denboeft of leraar Frans Ganzerik, kan toch alleen de hooggeprezen Delaroché, 'leraar Latijn en Grieks in onze laatste twee jaren', genade vinden in de ogen van de verteller. Delaroché zet voor hem 'de kroon op het werk' (p. 175).

Waar haalt Delaroché zijn pedagogisch vernuft/buskruit vandaan? In tegenstelling tot alle andere genoemde leraren is hij de enige die zich systematisch van een systeemloos systeem bedient. 'Hij had geen enkele tucht, streefde dat ook niet na. Hij was bezielde en we luisterden ademloos' (p. 212). Hij heeft geen vooropgezette of helder omschreven didactische doelen, maar belichaamt zelf ongedwongen wat hij anderen voorhoudt, hij enthousiasmeert zijn pupillen zonder bijbedoelingen,¹⁷ maar doet hen wel aanvoelen dat in de (wereld)literatuur en filosofie een hogere orde aanwezig is dan de zichtbare alledaagsheid laat vermoeden. Zonder dat bewust na te streven levert hij existentiële model-

len aan, zet hij zijn leerlingen aan tot gerechtvaardigde twijfel en tot het inzicht dat kennis alleen geboren wordt als die telkens weer in vraag wordt gesteld. Wie bij Delaroche in de leer is geweest, heeft bijvoorbeeld niet alleen Hamlet ontmoet maar ook Raskolnikov, Heraclitos, Homeros, Vergilius, Dante, Nietzsche, Rimbaud en Lodeizen. Niet bepaald de minsten onder onze literaire of fictionele voorzaten.

Al valt het nergens in de roman expliciet te lezen, toch heb ik de stellige indruk dat Paul Verhuyck met *Inmiddels op aarde* een soort tendensroman heeft willen schrijven, een onnadrukkelijke *roman à these* waarin hij een bepaald, voor aftands gehouden onderwijsmodel met de nodige zin voor relativiteit verdedigt en daardoor impliciet stelling neemt tegen de formele vernieuwingsdrang die al vele jaren in 'onze contreien' opgeld doet. Het boek kan gelezen worden als een waarschuwing tegen elke vorm van didactische nieuwlichterij die al te radicaal breekt met de traditie. 'There's a bad moon the rise!' Zo zou men de grimmige ruis van dit aanstekelijke verhaal kunnen omschrijven. In het aan Alexanders leven en dood gewijde hoofdstuk wordt met enige meewarigheid over 'de afgang van het onderwijs' gesproken en een weinig opwekkend beeld geschetst van een 'modale klas' nieuwe stijl (zie p. 179-182). Door Delaroche als een rots in de pedagogische branding aan te prijzen, breekt de auteur meteen een lans voor een warm, humanistisch, hermeneutisch georiënteerd, niet utilitair onderricht dat (bijna) uitsluitend gericht is op de humanisering van de jonge mensen die daarvoor open staan. Dat zoiets best kan lukken, bewijzen de beloftevolle carrières van de elf retoricaal leerlingen, al worden sommige van die carrières door onvoorziene omstandigheden vroegtijdig gefnuikt.

3

Hoewel de klasgenoten stuk voor stuk getalenteerde jongelieden zijn, stelt Frederik vast dat ze op een of andere manier vrijwillig uit het leven zijn gestapt. De volgorde waarin ze op de laatste klassenfoto (van april 1958) prijken beantwoordt aan die 'waarin [ze] zouden sterven. De volgorde van de zelfmoorden' (p. 17). Hoewel het eerste slachtoffer (Johan) in een café brutaal neergeschoten wordt en de laatste zelfmoord (Rutger) zelfs door de verteller wordt betwijfeld,¹⁸ is het zelfmoordmotief heel dominant. Een verklaring voor de zelfdodingen wordt niet echt geboden, maar het feit dat bijna een hele klas zich serieel het leven beneemt – of toch ongeveer – roept ook bij de doden zelf

veel vragen op. 'Want een maan is een spiegel en dus geschikt voor bespiegelingen' (p. 67). Vooral Rutger geeft zich graag aan bespiegelingen over en vraagt zich bijvoorbeeld af of 'elke zelfmoord voortkwam uit de eigen levensloop'. Of zou er een verband zijn 'tussen schooldiscipline en zelfmoord'? Vragen die nog meer vragen oproepen: 'Is er een link tussen professoraat en zelfmoord? Zijn de hoogleraren de lemmingen van de mensheid?' (p. 201)

Men zou licht kunnen denken dat de roman het leven als een suïcidale toestand voorstelt, zoals het geval is in Frans Kellendonks 'hardhandige allegorie' *Mystiek lichaam* (1986),¹⁹ of als een mortuarium, zoals in Gerard Reves *Het boek van violet en de dood* (1996), maar daar is mijns inziens niets van aan. Frederiks klasgenoten maken een eind aan hun leven of komen in (familiale) omstandigheden terecht die tot een vroegtijdige dood leiden omdat ze principieel en consequent voor bepaalde idealen kiezen, als het ware totterdood. Dat geldt voor Cyriel, die na een wilde amoureuze proefperiode, kiest voor Marianne en haar, na de dood van hun zwaar gehandicapt kind en een fatale beroerte 'waardoor ze voor de helft verlamd raakte' (p. 123), dag aan dag eigenhandig verzorgt. Voor Ben, die in het spoor van Petrarca, zijn Laura eeuwig trouw zweert, maar na haar zelfmoord, zichzelf verhangt in de wc (p. 41). Enzovoort. Bovendien is er het feit dat Frederik net als alle anderen voldoende reden zou hebben om een eind aan zijn leven te maken: zijn vrouw en beide zonen komen om in een vliegtuigongeluk, na 'bitsig afscheid [te] hebben genomen, bijna ruziend' (p. 126). Maar deze levenslange oncomfortabele situatie doet hem niet de hand aan zichzelf slaan (wat ook verhaaltechnisch een probleem had/zou kunnen opleveren). In overeenstemming met zijn proefschrift 'over Nihil en Nemo in de klassieke letteren' (p. 219) koestert hij alleen de ambitie te 'verdwijnen zonder sporen na te laten' (p. 229). Iets waarin hij overigens glansrijk mislukt, want het door hem opgetekende verslag is wel degelijk een helder oplichtend spoor.

In Verhuycks roman wordt zelfmoord getoond als een complexe, niet-pathologische realiteit die hoe dan ook deel uitmaakt van de *condition humaine*. Wie het boek aandachtig leest, zal niettemin getroffen worden door de (bedwongen) vitaliteit van de hoofdpersonages. Misschien versterken de herhaalde verwijzingen naar hun (vermeende) zelfmoord die indruk zelfs. De roman laat zich in ieder geval mooi toevoegen aan een lange reeks twintigste- en eenentwintigste-eeuwse boeken waarin een hoofdpersonage om een dwingende reden zelfmoord pleegt of overweegt.²⁰ Ik denk daarbij onder meer aan Geerten Meijssings *Tussen mes en keel* (1998), Rogi Wiegs *Kameraad scheermes*

(2003), Peter Buwalda's *Bonita Avenue* (2011), Saskia de Costers *Wij en ik* (2013) en Griet op de Beeks *Vele hemels boven de zevende* (2013). Uiteraard komt suïcide ook al in antieke geschriften voor,²¹ maar een terugkerend motief wordt zelfmoord pas in de romantiek²² en, meer nog, tijdens de hoogdagen van het naturalisme,²³ al wordt heel de negentiende eeuw lang zelfmoord beschouwd als 'the most dreadful assault upon the soul that any body could possibly make'.²⁴ Dat Verhuyck er ondanks het delicate thema in geslaagd is de toonzetting luchtig of lichtvoetig te houden, maakt het verhaal des te aantrekkelijker. Hij past daarbij het door Delaroché aangeprezen adagium 'dat je ernstige zaken luchthartig [moet] afhandelen, en dat je luchtige zaken heel ernstig [moet] nemen' (p. 129) feilloos toe. De roman wordt inderdaad 'nergens zwaar op de hand'.²⁵

4

Deze merkwaardige maanroman doet doorlopend een beroep op de welwillendheid van de lezer. Hoewel dat in zekere zin voor alle fictie geldt, moet hij zich onvoorwaardelijk overgeven aan wat Samuel Taylor Coleridge omschrijft als 'that willing suspension of disbelief for the moment, which constitutes poetic faith'.²⁶ Er komen namelijk veel dode personages in voor die sprekend of betogend optreden. Bovendien vinden ze elkaar moeiteloos zonder enige cartografische hulp op de maan terug. Twee onmogelijkheden die door de manier waarop ze ingezet worden in het verhaal heel aannemelijk worden gemaakt. Het gaat tenslotte niet zozeer om wat mogelijk of onmogelijk is, maar om zoiets als *verisemilitude* – wie zei het ook alweer? Verhuyck's roman herinnert wat dat betreft aan Addie Bundren, die hoewel al overleden, haar levensfilosofie aan de lezer kond doet tijdens het transport van haar lichaam naar Jefferson in William Faulkner's *As I Lay Dying* (1930): 'My father said that the reason for living is getting ready to stay dead'.²⁷ Of aan de op gruwelijke wijze vermoorde Susie Salmon, die van op een uitkijkpost in de hemel verslag doet van de pogingen om de dader terug te vinden in Alice Sebold's *The Lovely Bones* (2002), die als volgt aanvangt: 'My name was Salmon, like the fish; first name, Susie. I was fourteen when I was murdered on December 6, 1973'. Of nog, aan de ik-verteller van Didier van Cauwelaerts *La vie interdite* (1997), die zo begint: 'Je suis mort à sept heures du matin. Il est huit heures vingt-huit sur l'écran du radio-réveil, et personne ne s'en est encore rendu compte'.²⁸ Naar het

einde toe voegt hij er nog het volgende aan toe: 'Maintenant je sais que la communication est possible entre les morts, à degrés différents' (p. 339).

Van die wetenschap maakt Verhuyck volop gebruik/misbruik. Het feit dat *Inmiddels op aarde* en de hiervoor genoemde romans verteltechnisch sterk met elkaar verwant zijn, maakt duidelijk dat zijn roman niet zomaar een zoveelste verhaal is, maar een ingenieuze intertekst, geënt op eerdere teksten die zich van gelijkaardige procedés en thema's bedienen. De meest opvallende teksten zonder welke Verhuyck deze roman niet had kunnen schrijven zijn Franz Kafka's verhaal *Elf Söhne* (1917) en Agatha Christie's *Ten Little Niggers/And Then There Were None* (1939). De verteller verwijst er overigens zelf herhaaldelijk naar. Maar daarnaast zijn er verwijzingen naar of allusies op Multatuli, L.P. Boon, W.F. Hermans, Augustinus, Galileo Galilei e.a., die van *Inmiddels op aarde* een geschakeerd, licht doorlatend lappendeken maken. Met Boon associeer ik de openingszin van hoofdstuk 6, dat het ongelukkige levenseinde van Ben verhaalt: 'Hij was op de wc geboren, zoals Keizer Karel' (p. 36). Die zin lijkt te knipogen naar de openingszin van Boons docuroman *Het geuzenboek* (1979), die eveneens met Keizer Karels sanitaire geboorte aanvangt. Maar misschien beeld ik me dit maar in of heb ik iets te lang naar het maanlicht gestaard?

Daarnaast lijkt het me mogelijk de roman – of toch deels – te lezen als een onvoltooide *roman à clef*, waaraan alweer notoire voorbeelden voorafgaan in de Nederlandse literatuur.²⁹ Hoewel ik niet zeker weet of de hier opgevoerde docenten aan historisch traceerbare figuren beantwoorden, denk ik wel dat Frederik als een geïdealiseerde afsplitsing van Paul Verhuyck mag/kan worden gezien. Het jaar waarin Frederik de retorica beëindigt is ook dat van Verhuyck; de daarop aansluitende academische studies lopen niet helemaal gelijk, maar toch enigszins (Verhuyck is geen classicus, maar als romanist lang niet onbekend met het Latijn), terwijl ook het hoogleraarschap (Frederik) en hoofddocentschap (Verhuyck) al even parallel sporen. Ook het feit dat Cyriel (als fictief personage) als collega van Fernand Auwera (als historische figuur) wordt voorgesteld en diens roman *De toren van Babel is geen puinhoop* (1986) wordt aangehaald, is een suggestie in die richting. Of de door de maan beschenen 'erotische' scène die in Auwera's roman voorkomt een rol heeft gespeeld, laat ik graag in het midden.³⁰ Hier had een verwijzing naar Ward Ruyslincks *De uilen van Minerva* (1985), een op eigen ervaringen gebaseerde sleutelroman over administratieve malversaties, nog bij kunnen staan of naar Verhuycks antibureaucratische roman *De binnendienst*. De vermelding dat 'het monumentale proefschrift over de Sicambers in Nederland' (p. 112) op naam van

leraar Deflup op het internet wordt geciteerd, lijkt me een andere vermakelijke suggestie om deze roman niet alleen als filosofische fictie op te vatten. De ‘Nederlandse’ Sicambers (Rijnfranken) zijn inderdaad talrijk aanwezig op het wereldwijde web, al heb ik de door Verhuyck aangehaalde studie niet meteen kunnen terugvinden. *Se non è vero è ben trovato*.

De roman is bovendien een erg indringende, persoonlijke gekleurde impressie van de jaren vijftig, ‘de jaren die momenteel zo bespot worden op mondaine recepties als saai, stom, stoffig, autoritair, burgerlijk, reactionair, cultuurloos’ (p. 20). De talloze anekdotes, verwijzingen naar *rock-'n roll* songs, naar de ontluikende tegencultuur van zelfbewuste jongeren en de literaire avant-garde (Lodeizen, de Nevelvlek, de experimentelen, de herontdekking van Marcel Duchamp) maken van *Inmiddels op aarde* ook een doortimmerde zedenroman over een tijdsgewricht dat al te vaak wordt geminacht of toch over het hoofd gezien. Met deze roman, waarvoor Lucas van Hapert een heel fraaie omslag ontwierp, heeft Verhuyck alvast een heel stuk van die vooringenomen opvatting naar de maan geschreven en eens te meer aangetoond ‘een onderschatte schrijver’ te zijn.³¹

Paul Verhuyck, *Inmiddels op aarde*, Utrecht, De Arbeiderspers, 2014, 230 p., ISBN 978-90-295-8891-1.

NOTEN

1 Over dat aspect, zie Paul van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Editions Albin Michel, Parijs, (1948), 1969, p. 230-231 en p. 484. Van Tieghem verwijst naar een studie van M. Nicolson over ‘the changing attitude towards the moon in the 17th and 18th centuries’. Ik heb die studie jammer genoeg niet gelezen.

2 Een vergelijkbare eretitel krijgt de maan toegeschreven in Percy Bysshe Shelley’s gedicht *Epipsychidion* (1821), hier geciteerd naar de bloemlezing van Elliott Coleman, *Poems of Byron, Keats and Shelley*, Doubleday & Company, New York, 1967: ‘The cold chaste Moon, the Queen of Heaven’s bright isles, / Who makes all beautiful on which she smiles’ (p. 649).

3 Geciteerd naar John Keats, *Poems*, Londen/New York, Dent & Sons/Dutton, in de reeks: Everyman’s Library, 1974, p. 99.

4 De maan en de zon komen vaak als elkaar bestrijdende of elkaar aanvullende principes voor. De maan wordt doorgaans vrouwelijk gedacht en de zon mannelijk. Dat is niet alleen zo in Gorters *Mei*, maar ook in *The Taming of the Shrew* (vierde bedrijf, scène V) van William

Shakespeare, in het proza van D.H. Lawrence, in het slothoofdstuk van de hier besproken roman van Verhuyck en zelfs in de middeleeuwse Perzische poëzie. Ik citeer bij wijze van illustratie twee verzen uit het werk van de elfde-eeuwse dichter Asadi: 'On the visage of the Moon the signs of health one clearly sees, / While apparent on the Sun's face are the symptoms of disease' (geciteerd naar A.J. Arbery, *Persian Poems. An Anthology of Verse Translations*, Teheran, Yassavoli Publications, 2012, p. 97).

5 Geciteerd naar Herman Gorter, *Mei. Een gedicht*, ingeleid door Garnt Stuiveling, Den Haag, Bert Bakker, 1975, p. 55. Niet toevallig citeert Jan Flamend een gelijkaardige maanscène wanneer hij het heeft over de impressionistisch aandoende 'kleur- en klankschakeringen' bij Herman Gorter, in 'De taal van de schilderende schrijvers', in: *Dracula, Walt Disney, Tom Lanoye en andere romantici*, Leuven, Davidsfonds/Clauwaert, 1998, p. 156-157.

6 Geciteerd naar Edgar Allan Poe, *The Science Fiction of Edgar Allan Poe*. Collected and Edited with an Introduction and Commentary by Harold Beaver, Londen, Penguin Books, 1976, p. 26.

7 De maanmannetjes worden in Poe's verhaal omschreven als 'ugly little people', onder meer gekenmerkt door 'their want of ears, those useless appendages in an atmosphere so peculiarly modified'. Zie Edgar Allan Poe, *The Science Fiction of Edgar Allan Poe*, p. 55-56.

8 Harold Beaver, 'Introduction', in: *The Science Fiction of Edgar Allan Poe*, p. ix.

9 Geciteerd naar Guy de Maupassant, *Clair de lune*. Edition présentée, établie et annotée par Marie-Claire Bancquart, Parijs, Gallimard, 1998, p. 46, p. 51 en p. 52.

10 Geciteerd naar Emile Zola, *La Fortune des Rougon*. Edition établie, présente et annotée par Colette Becker, Le Livre de Poche, 2004, p. 77.

11 Geciteerd Herman de Coninck, *De gedichten*. Samengesteld en verantwoord door Hugo Brems, Amsterdam/Antwerpen, De Arbeiderspers, 2000, p. 181

12 Althans volgens de summier toelichting op http://en.wikipedia.org/wiki/The_Moon_and_Sixpence, geraadpleegd op 26.08.2014.

13 Geciteerd naar de Engelse vertaling van Haruki Murakami, *1Q84*, Londen, Harvill Secker, 2011, p. 749.

14 Eleanor Catton, *The Luminaries*, Londen, Granta Publications, 2013, p. 301.

15 Paul Verhuyck publiceerde tot op heden de volgende romans: *De doodbieren* (1991; in 1992 bekroond met de Anton Wachterprijs en Vlaamse debuutprijs), *Moord door geboorte* (1993), *De binnendienst* (1995), *Hout en koper* (1999), *De elektrische man* (2003) en *Inmiddels op aarde* (2014). Samen met Corine Kisling schreef hij de volgende misdaadromans: *Het leugenverhaal* (2007; bekroond met de Zeeuwse Boekenprijs 2007), *Kwelgeest* (2008), *De duim van Alva* (2010) en *Zwarte kant* (2012). Verhuyck, die in een vorig leven Oudfranse en Occitaanse literatuur doceerde in Leiden en daar veel over publiceerde, is ook de auteur van *De echte troubadours. De dichters die de wereld veranderden* (2008). Samen met Corine Kisling redigeerde hij het fraai geïllustreerde boek *Graauw door de eeuwen* (2005), gedrukt bij drukkerij Room in Sint-Niklaas.

16 Vgl. Yvan de Maesschalck, 'Aantekeningen over de leraar als kunstzinnige bezieler', in: *Gierik & NVT*, 25 (2007), 2, p. 81-82.

17 Een etymologische kanttekening bij wat 'enthousiasme' betekent, maakt de auteur in *Inmiddels op aarde*, p. 212. Voor een interessant filosofisch commentaar bij dit aan Plato ontleende begrip, zie Cornelis Verhoeven, *Een filosofie van het enthousiasme*, Antwerpen/Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1982, p. 27-31.

18 Het vertellerscommentaar bij Rutgers zelfmoord luidt: 'De officiële versie was dat hij zware gordels met explosieven om zijn middel had gebonden. Voor een zelfmoordaanslag. Volgens de media. Maar hij had zich opgeblazen in een leeg vakantiepark in de winter. Kun je zo iets wel een zelfmoordaanslag noemen? Of werd hij gezeftmoord door veiligheidsdiensten?' (p. 199-200).

19 Carel Peeters, 'Een metafysisch econoom', in: *Echte kennis. Essays over filosofie en literatuur*, Amsterdam, De Harmonie, 1991, p. 167. Kellendonk zelf noemt zijn boek een 'moderne allegorie' in: 'Ons Wilde Westen. Literatuur en publieke opinie' (*NRC Handelsblad*, 24.10.1986), de slottekst van *De veren van de zwaan* (1987), opgenomen in *Het complete werk*, Amsterdam, Meulenhoff, (1992), derde druk 1993, p. 867-868.

20 Het zelfmoordmotief komt ook in de contemporaine buitenlandse romanliteratuur steeds nadrukkelijker voor, getuige o.m. *Norwegian Wood* (1987) van Haruki Murakami, *De zelfmoordclub* (1990) van Arto Paasilinna, *Onsterfelijkheid* (1990) van Milan Kundera, *The Virgin Suicides* (1993) van Jeffrey Eugenides, *Der Vorleser* (1995) van Bernhard Schlink, *The Hours* (1998) van Michael Cunningham, *Sneeuw* (2004) van Orhan Pamuk, *A Spot of Bother* (2006) van Mark Haddon, *Bal Masqué* (2007) van Elia Barceló, *Het reisverbod. Requiem voor Linda B.* (2009) van Ismail Kadare, *The Sense of an Ending* (2011) van Julian Barnes, *The Luminaries* (2013) van Eleanor Catton.

21 Zie Anton J.L. van Hooff, *Zelfdoding in de antieke wereld. Van autothanasia tot suicide*, Nijmegen, SUN, 1990, p. 97, p. 179, p. 216, p. 241. Interessant is ook de wetenschap dat het neologisme 'suicide' (suicidium) 'pas in het midden van de zeventiende eeuw [is] gesmeed' (p. 168-179).

22 Ik volsta met een verwijzing naar de 'literaire' zelfmoord in Johann Wolfgang von Goethe, *Die Leiden des jungen Werthers* (1774). Alleen daarover en de nawerking (o.a. in het werk van Rhijnvis Feith, Thomas Mann, Ulrich Plenzdorf, Milan Kundera, Boudewijn Büch) is zonder overdrijving een halve bibliotheek bijeen geschreven. Wie zich wil oriënteren verwijs ik onder meer naar Paul Pelckmans, *De ambitie van Werther. Een wandeling langs de tederheidscultuur*, Kapellen, Pelckmans/Kok Agora, 1996; Ton Anbeek, *Het donkere hart. Romantische obsessies in de moderne Nederlandstalige literatuur*, Amsterdam University Press, 1996, p. 142-144; Boudewijn Büch, *De Goethe-industrie. Een Duitse ziekte*, Amsterdam/Antwerpen, De Arbeiderspers, 2002, p. 66-71 en p. 207-208.

23 Zie Mary Kemperink, *Gedeelde kennis. Literatuur en wetenschap in Nederland van Darwin tot Einstein (1860-1920)*, Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2011, p. 63-69, vooral p. 64; Romain John van de Maele, 'Zelfdoding en vluchtgedrag in het werk van Cyriel Buysse en enkele andere Vlaamse romanschrijvers', in: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, XXVII, Gent, 2011, p. 111-148.

24 Omschrijving ontleend aan Eleanor Catton, *The Luminaries*, p. 89.

25 Else Boer, op: <http://elseboer.wordpress.com/2014/07/08/recensie-inmiddels-op-aarde>.

26 Geciteerd naar Samuel Taylor Coleridge, *Biographia Literaria*, (1817), Londen/New York, J.M. Dent & Sons, 1913, p. 161.

27 Didier van Cauwelaert, *La vie interdite*, Parijs, Albin Michel, 1997, p. 7.

28 Geciteerd naar William Faulkner, *As I Lay Dying* (1930), Penguin Books in association with Chatto & Windus, 1983, p. 139.

29 Bekende naoorlogse Nederlandse sleutelromans zijn o.m. W.F. Hermans, *Onder professoren* (1975) en het vervolg *Uit talloos veel miljoenen* (1981), waar Verhuyck overigens naar verwijst (zie p. 43); Piet van Aken, *De blinde spiegel* (1981); Willy van Poucke, *Het scheermes van Occam* (1986); Geerten Meijsing, *De grachtengordel* (1992).

30 Fernand Auwera, *De toren van Babel is geen puinhoop*, Schoten, Hadewych, 1986, p. 30-31. (Ook in deze, intussen enigszins gedateerde roman komen enkele hoofdstukken voor waarin de pas begraven moeder van het hoofdpersonage Jeroen Distelzaad sprekend wordt ingevoerd.)

31 Jos de Haes, op: <http://cobra.be/cm/cobra/boek/1.1995320>.

TWEE REYNAERTCOLLECTIES VERSMELTEN

DE ERFGOEDBIBLIOTHEEK HENDRIK CONSCIENCE NEEMT
DE VERZAMELING VAN WIM GIELEN OVER

STEVEN VAN IMPE

Reynaert in de Erfgoedbibliotheek

Sinds Jan-Frans Willems (1793-1846) in 1834 een hertaling van de middeleeuwse *Reynaert* liet verschijnen, is (de held van) het middeleeuwse dierenepos onlosmakelijk verbonden met de Vlaamse beweging. Als hoeders van onder meer het gedrukte erfgoed van die Vlaamse beweging en van de (Zuid-)Nederlandse letterkunde heeft de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in haar lange geschiedenis dan ook de nodige aandacht besteed aan alle vormen van de Reynaertfiguur.

Frans Hendrik Mertens (1796-1867), de eerste 'echte' bibliothecaris van de toenmalige Antwerpse Stadsbibliotheek, was een goede vriend van Jan-Frans Willems. Terwijl hij aan de ene kant de jonge Vlaamse letterkunde steunde, in de figuren van Hendrik Conscience en Theodoor van Rijswijck, zocht hij aan de andere kant naar de middeleeuwse wortels van die Vlaamse literatuur.¹ In het eerste volume van de *Catalogue méthodique de la bibliothèque publique d'Anvers*, gepubliceerd in 1843, draagt de wetenschappelijke uitgave van Willems uit 1836 het nummer 1646. Belangrijk is echter dat dit het eerste boek is in de uitgebreide categorie 'Poètes Néerlandais': Mertens beschouwde de *Reynaert* dus als hét begin van de Nederlandse dichtkunst.² Ook de in 1832 gepubliceerde wetenschappelijke uitgave van de middeleeuwse Duitse tekst door Franz Mone³ werd vermoedelijk door Mertens aangekocht; ze is ingebonden met het commentaar van J.H. Bormans op deze editie, gepubliceerd in 1836 (EHC, C 1534).⁴ Mertens volgde dus actief de nieuwe publicaties op.

Het is weinig waarschijnlijk dat Mertens bij zijn aantreden in 1834 veel reynardiana aantrof in de enorme boekenhoop op de zolder van het Antwerpse Stadhuis, waarin opeenvolgende bibliothecarissen vruchteloos getracht hadden enige orde te brengen.⁵ Hoe de Frankfurter editie van het Neolatijnse dichtwerk van Hartman Schopper uit 1567 (EHC, C 1533; Menke II.2) in

de bibliotheek terechtwam, is niet met zekerheid te zeggen. De boekband en oude herkomstmerken wijzen op een Duitse herkomst, maar de stempel achteraan (fol. o6 verso: 'Département des Deux Nèthes. Administration centrale. Anvers') maakt duidelijk dat het boek deel uitmaakte van een Antwerpse kloosterbibliotheek die door het Franse revolutionaire regime werd opgeëist.⁶ In die onbekende bibliotheek was het vermoedelijk niet publiek toegankelijk: op de aluinlederen band staat in grote letters duidelijk 'Hereticus Sacrilegicus Scandalus Prohibitus'.⁷

De Duitse voorloper van Willems' baanbrekende studie, *Reineke de Vos mit dem Koker* (1711), werd aangekocht op 4 februari 1870 bij de Antwerpse antiquaar Schoepen, die wel vaker boeken aan de Stadsbibliotheek leverde (EHC, C 13004; Menke VI.5).⁸ Mertens was overleden in 1867, en niet meteen vervangen: de Stadsbibliotheek werd samengevoegd met het Stadsarchief en kwam zo onder het bestuur van stadsarchivaris Pieter Genard (1830-1899). Genard, die enkele jaren assistent van Mertens geweest was, richtte zijn aandacht vooral op het stadsarchief en op historisch onderzoek. Het lijkt er sterk op dat hij het collectiebeleid van de bibliotheek overliet aan zijn assistenten, Constant Jacob Hansen (1833-1910) en Alphonse Goovaerts (1847-1922). Goovaerts, een uitmuntend bibliograaf, was ook componist en muziekhistoricus en werd later Algemeen Rijksarchivaris.⁹ Hansen zou in 1873 zelf stadsbibliothecaris worden, nadat de stadsbibliotheek opnieuw verzelfstandigd werd.

Constant Jacob Hansen was een aanhanger van de Aldietse beweging: hij was er van overtuigd dat het Vlaams, het Nederlands en het Platduits eigenlijk één taal vormden, en dat de bewoners van de kustvlakten tussen Duinkerken en Königsbergen (nu Kaliningrad) één volk waren.¹⁰ Hij was bevriend met de Duitse dichter Klaus Groth, die in 1861 het voorwoord schreef voor de modern-Platduitse hertaling van *Reineke Voss* door Karl Tannen (EHC, C 11329). Naar aanleiding van deze uitgave schreef Hansen een cultuurhistorisch essay, getiteld 'Dietsche letterkunde. Over Reinaard den Vos en het Nederduitsch, naar aanleiding des Reineke Voss van Karel Tannen.' In het boek gebruikt hij de *Reynaert* om zijn Aldietse theorieën te onderbouwen. Bij publicatie in 1864 schonk hij een exemplaar 'aan de stedelijke bibliotheek van Antwerpen' (EHC, C 12481), zoals nog steeds te lezen staat op de titelpagina van dat exemplaar.

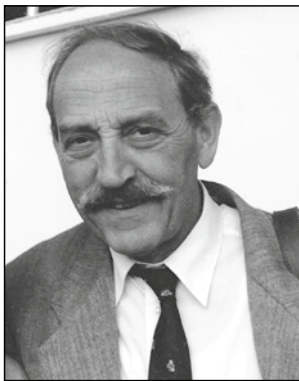
Zodra hij zelf stadsbibliothecaris was, dus vanaf 1873, kocht Hansen regelmatig reynaerdiana aan: bij de Gentse antiquaar Camille Vyt, in 1874, de *Reinhart Fuchs* van Jacob Grimm (EHC, C 14729) en de schooluitgave van

Willems' hertaling, uitgegeven in 1858 bij Van Velsen (EHC, C 15207); en bij het Antwerpse veilinghuis Kockx op een veiling op of kort voor 6 januari 1876. Een veilingcatalogus van die laatste verkoop heb ik niet aangetroffen, maar van de acht reynaerdiana die de bibliotheek toen verwierf, dragen er drie het etiket van J. Baart de la Faille; een vierde komt zeker uit dezelfde collectie, en twee andere zijn door de bibliotheek herbonden, waarbij het originele herkomstmerk verdwenen is. Jacob Baart de la Faille II (1795-1867) was hoogleraar aan de medische faculteit van de universiteit van Groningen.¹¹ Over zijn activiteiten als bibliofiel of Reynaertverzamelaar vond ik geen verdere gegevens. Een aantal van de Duitse reynaerdiana uit zijn collectie dragen het oudere herkomstmerk 'F. Krüger', dat ik niet verder kon identificeren.

Ook de opvolgers van Constant Jacob Hansen jaagden op reynaerdiana. Frans Gittens (1842-1911) en Emmanuel de Bom (1868-1953) kochten onder meer twee volksboeken op de veiling van de bibliotheek van Paul Cogels (1845-1912)¹² en moderne en oude werken op de omvangrijke veiling van de collectie van Edward Ipers (1843-1912).¹³ Ook latere bibliothecarissen bleven reynaerdiana kopen, vaak als onderdeel van het ruimere collectieprofiel dat de Nederlandse letterkunde in haar totaliteit omvat maar in het recente verleden ook meer en meer als een specifiek aandachtspunt. Zo bezat de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience volgens Rik van Daele in 2005 'één van de grootste collecties Reynaertvolksboekjes in openbaar bezit'.¹⁴ Die collectie werd sindsdien verder uitgebreid met gerichte aankopen op veilingen en bij antiquaren, maar ook bij de reguliere boekhandel wanneer nieuwe uitgaven zich aandienen. Door de overdracht van de bibliotheek van het voormalige Volkskundemuseum van Antwerpen, met haar rijke collectie oude volksboeken, werd het aantal nog aanzienlijk vergroot.¹⁵

De collectie van Wim Gielen

In 2010 kregen de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en de bibliotheek van de Universiteit Antwerpen via emeritus prof. dr. Ludo Simons het aanbod om de bibliotheek te kopen van dr. Wim Gielen, befaamd Reynaertverzamelaar.¹⁶ Gezien de historische aandacht van de Erfgoedbibliotheek voor de *Reynaert* werd dit aanbod met veel interesse onderzocht. De Reynaertcollectie van Wim Gielen werd door kenners immers als één van de grootste van Europa gekenmerkt, en werd bovendien geflankeerd door een minstens even indrukwekkende collectie fabelboeken.

Wim Gielen

Na overleg werd besloten dat de fabelcollectie zou worden aangekocht door de Universiteit Antwerpen, en de Reynaertcollectie door de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Beide instellingen zouden bij de catalografische verwerking de collectie virtueel samenhouden door middel van een digitaal sigillum. Inmiddels plakte mevrouw Trude Gielen in elk exemplaar een ex libris, dat speciaal ontworpen was door Frank-Ivo Van Damme.

Wim Gielen overleed helaas op 1 september 2010, zodat de overeenkomst met zijn weduwe gesloten werd. Een jaar later werd de immense collectie werken in Hulst opgehaald en naar Antwerpen getransporteerd. De catalografische verwerking begon in november, en plaatste de medewerkers soms voor lastige problemen. Zo omvatte de collectie van Wim Gielen niet alleen klassieke boeken, maar ook heel wat documentatie; die werd verzameld en opgenomen in het archief van de Erfgoedbibliotheek. Bovendien verzamelde Gielen ook verschillende varianten van eenzelfde editie, staatverschillen die in een bibliotheekcatalogus vaak niet kunnen worden weergegeven. Van *Het leven van "Reintje de Vos", voor de jeugd bewerkt* door Pieter Louwerse bestaat bijvoorbeeld een staat met gele kaft, en één met rode kaft. Beide worden door de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience bewaard (resp. EHC 766830 en EHC 766892).

Na verwerking bleken 1360 titels in de catalogus het sigillum 'Reinaertcollectie Wim Gielen' gekregen te hebben.¹⁷ Een aantal van die titels bevat meerdere exemplaren. In enkele gevallen, wanneer de bibliotheek al een exemplaar van het boek bezat, werd uit de beide exemplaren het beste gekozen. Ook dan kreeg het boek het sigillum toegekend. Dankzij het ex libris is het steeds mogelijk het exemplaar van Wim Gielen te herkennen. Doubletten die niet werden

opgenomen, werden in eerste instantie aangeboden aan de Universiteit Antwerpen, die hetzelfde deed met de doubletten uit de collectie fabels; wat dan nog overschoot, verhuisde naar de Bibliotheca Wasiana en het Reynaertgenootschap. Op die manier werd de bewaring van de collectie-Gielen zo maximaal mogelijk gerealiseerd, voor het grootste aantal geïnteresseerden.

De Reynaertcollectie van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience getoetst aan Menke

We kunnen deze collectie beoordelen op basis van een vergelijking met de *Bibliotheca Reinardiana* van Menke.¹⁸ Daarin worden alle Europese Reynaertuitgaven voor het jaar 1800 opgesomd en beschreven. Dit levert enkele opvallende vaststellingen op. De Neolatijnse tekst van Hartmann Schopper, *Speculum vitae aulicae*, is in nagenoeg elke editie beschikbaar – alleen de uitgave van 1574 ontbreekt, maar daarvan berust dan weer een exemplaar in de bibliotheek van de Universiteit van Antwerpen. Sommige edities zijn zelfs in twee exemplaren voorhanden.

De Franse Maistre Regnard-traditie vormt een duidelijke lacune: hoewel Menke niet minder dan 24 edities opsomt, zijn er daarvan slechts drie aanwezig in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Telkens gaat het om Zuid-Nederlandse edities. Belangrijk is wel de *Histoire plaisante de Reynier des Champs*, zogezegd uitgegeven in Antwerpen in 1625 door een zekere Hans Practer. Dit is het enige exemplaar dat Menke kende (III.10), en dus bijzonder zeldzaam.

We verwachten natuurlijk vooral Nederlandstalige *Reynaerts* aan te treffen in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, en dat klopt ook – maar toch is het beeld ook hier genuanceerd. De zeer zeldzame incunabelen en Plantijnse schoolboekjes ontbreken. Het valt ook op dat er slechts één late editie beschikbaar is van de nochtans erg grote groep Noord-Nederlandse volksboeken. Menke vermeldt van deze edities vaak slechts één of enkele exemplaren, wat zou kunnen wijzen op een grote zeldzaamheid. De Zuid-Nederlandse groep volksboeken is dan weer bijzonder goed vertegenwoordigd in de bibliotheek, vaak zelfs met meerdere exemplaren. Van de 31 edities in Menke zijn er vijftien aanwezig.¹⁹

De Engelse traditie ontbreekt nagenoeg geheel, en het is dankzij de collectie van Wim Gielen dat tenminste één exemplaar van de populaire driedelige cyclus van *The most delectable history of Reynard the Fox* nu aanwezig is in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC 768033:1-3; Menke V.32,

V.29 en V.30). Een lacune die, gezien de hoge prijzen voor Engelstalige volksboeken, moeilijk ingevuld zal kunnen worden.

Wat de Duitse traditie betreft is het beeld positiever, hoewel ook hier lacunes op te merken zijn. Zo is de 'Lübecker' groep, die gebaseerd is op de reeds genoemde *Reineke voss mit dem Koker*, bijna helemaal aanwezig, terwijl de veel rijkere 'Rostocker' groep met drie edities op dertien vertegenwoordigd is. Die beide groepen vertegenwoordigen de Nederduitse familie, die dicht aanleunt bij de Nederlandse. De oudste Hoogduitse groep ontbreekt helemaal, terwijl de latere, barokke traditie wel goed vertegenwoordigd is, net als de Hoogduitse volksboeken. Deze twee teksttradities zouden aan het einde van de achttiende eeuw als bronnen dienen voor Goethes *Reineke Fuchs*, waarvan de eerste editie dankzij Wim Gielen nu ook in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience aanwezig is.

Van de acht Scandinavische edities ten slotte die Menke vermeldt, zijn er twee aanwezig: een Zweedse en een Deense. Er zijn echter wel latere Scandinavische edities aanwezig, met name twee Deense (1827 en 1849) en een Zweedse (1882).

Al bij al gaat het om 45 Reynaertedities vermeld in Menkes *Bibliotheca Reinardiana*, vertegenwoordigd in 69 exemplaren. Daarvan zijn er 27 afkomstig van de collectie van Wim Gielen. Jammer genoeg legt Menke de grens van zijn bibliografie op het jaar 1800 (met uitzondering van de Zuid-Nederlandse volksboeken) zodat noch de verdere uitgaven van Goethes *Reineke Fuchs*, noch de wetenschappelijke uitgaven die vanaf de negentiende eeuw verschenen op dezelfde manier onderzocht kunnen worden. De ervaring leert echter dat ook op die vlakken de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, mede dankzij de enorme Reynaertcollectie van Wim Gielen, onmisbaar is.

De moderne Reynaert

De Brocadesoftware van de bibliotheek maakt het momenteel helaas niet mogelijk in deze 1360 titels verdere opzoeken te doen. Uit de vergelijking met Menke blijkt alvast dat het aantal oude drukken beperkt is. De grote sterkte van de collectie van Wim Gielen ligt in de negentiende en twintigste eeuw: het gaat om een uitgebreide waaier van academische, populairwetenschappelijke, volkse, precieuze en jeugd uitgaven. Van Goethes *Reineke Fuchs* bezit de Erfgoedbibliotheek nu niet minder dan 99 Duitse edities. Vele daarvan, waaronder de eerste druk uit 1794, komen uit de collectie-Gielen.

Voor de moderne Reynaerdiana uit de Nederlanden kunnen we een beroep doen op de verdienstelijke *Bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden* uit 2004.²⁰ Deze bibliografie omvat 219 nummers, waarbij een nummer soms meerdere edities kan omvatten. Niet minder dan 170 titels die in deze bibliografie genoemd worden, zijn beschikbaar in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, vaak in meerdere edities of in meerdere staten.

Reynaert in grafiek

Wim Gielen had bijzondere aandacht voor de wereldberoemde prentenreeks van Wilhelm von Kaulbach. Vergelijking met de beknopte bibliografie van Herbert Kirmse levert slechts enkele lacunes op:²¹ van de 26 edities die Kirmse opsomt, ontbreken er zeven; de eerste uitgave is aanwezig, net als de meer exotische Spaanse en Russische vertalingen. De Poolse en Italiaanse versies ontbreken helaas. Daar staat tegenover dat Wim Gielen een Amerikaanse versie bezat (Philadelphia: Gebbie, 1885) die door Kirmse niet werd opgelijst.

Het overzicht van Kirmse omvat enkel uitgaven van Goethes *Reineke Fuchs* met illustraties door Kaulbach, gedrukt voor circa 1900; ook andere groepen van illustraties zijn goed vertegenwoordigd in de collectie van Wim Gielen. Van Heinrich Leutemann vinden we, naast boeken geïllustreerd met zijn werk, een suite van 37 gravures. Ook van Walther Klemm zijn, naast uitgaven in boekvorm, verschillende series en losse prenten beschikbaar. Verder treffen we illustraties aan van Paul Meyerheim, Otto Schubert (twee gesigioneerde en genummerde exemplaren), Hermann Schüßler, Josef Hegenbarth, Andreas Paul Weber, Fritz Eichenberg, Janosch en Kurt Steinel.²²

Besluit

Het is duidelijk dat de opname van de Reynaertcollectie van Wim Gielen in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience een goede zaak is voor het Reynaertonderzoek. Beide collecties hadden al een sterk uitgebouwd, deels overlappend maar ook grotendeels aanvullend profiel. De Erfgoedbibliotheek had historisch reeds een wetenschappelijke Reynaertcollectie opgebouwd, waarvan enkele lacunes dankzij de collectie Gielen konden opgevuld worden. De modernere werken

en de Europese Reynaerttradities waren minder sterk opgevolgd, hoewel hierin de laatste jaren ook een inhaalbeweging begonnen was. Door de aankoop van de collectie van Wim Gielen werd dit zeer ruime veld in één klap grotendeels opgevuld – al is er voor wat de Franse *Roman de Renart*-traditie betreft nog werk aan de winkel. Als er één ding duidelijk geworden is uit dit beknopte onderzoekje is het wel dit: wie een vervolg op Menkes *Bibliotheca Reinardiana* wil opstellen, wie de iconografie van de *Reynaert* wil bestuderen, wie een tentoonstelling rond eender welk aspect van de Europese Reynaerttraditie wil bouwen, kan niet voorbijgaan aan de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

NOTEN

1 S. van Impe, 'The librarian as a nation builder: Frans Hendrik Mertens (1796-1867) and the Antwerp City Library', in: *Quaerendo*, 42 (2012) 3-4, p. 221-230. Zie ook L. Simons, 'Een bibliothecaris in last. F.H. Mertens en de Cluyte van playerwater', in: *Opstellen voor dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Leuven, 1987, p. 309-323.

2 F.H. Mertens, *Catalogue méthodique de la bibliothèque publique d'Anvers*, Antwerpen, 1843, p. 169. Opvallend is dat de eerste, populaire hertaling door Willems uit 1834 pas het nummer 8577 draagt: F.H. Mertens, *Catalogue méthodique de la bibliothèque publique d'Anvers*, vol. 2, Antwerpen, 1846, p. 519.

3 Franz Joseph Mone, *Reinhart Fuchs aus dem neunten und zwolften Jahrhundert*, Stuttgart und Tuebingen, 1832.

4 J.H. Bormans, *Notae in Reinardum vulpem, ex editione F. J. Mone*, Gandavi, 1836.

5 S. van Impe, 'The Special Collections of the Hendrik Conscience Heritage Library (Antwerp), result of a long history', in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 84 (2013) 1-4, p. 129-141.

6 J. Janssens, 'Van boekendepot tot openbare bibliotheek. De bibliotheken van de Écoles centrales', in P. Delsaerdt en E. Kayaert, *Abdijbibliotheken. Heden, verleden, toekomst*, Antwerpen, 2005 (Uitgaven van de Vereniging van Antwerpse Bibliofielen, Nieuwe reeks, 3), p. 77-97.

7 Kettters, heiligschennend, schandalig, verboden!

8 R. van Daele, 'Reineke, Reinaert' in *Zichtbaar Zeldzaam. Hoogtepunten uit de Antwerpse Stadsbibliotheek*, Antwerpen, 2005, p. 70-72. Informatie over de aankoopdatum van collectiestukken kan worden afgeleid uit de Stamboeken van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, die vanaf juni 1854 systematisch worden bijgehouden.

9 J. Dewilde, 'Goovaerts, Alphonse' op Studiecentrum Vlaamse Muziek (online: <http://www.svm.be/content/goovaerts-alphonse>, geraadpleegd 17 juni 2014).

10 L. Simons, *Van Duinkerke tot Königsberg: geschiedenis van de Aldietsche beweging*, Nijmegen, 1980.

11 http://nl.wikipedia.org/wiki/Jacob_Baart_de_la_Faille_II (geraadpleegd 18 juni 2014); P.C. Molhuysen, 'Faille (Jacob Baart de la)', in: *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, vol. IV, kol. 597.

12 A. de Tavernier, *Catalogue de la bibliothèque de feu M. Paul Cogels, président de la Société des bibliophiles anversois, ... , renfermant ouvrages anciens & modernes, importante série d'ouvrages sur l'histoire des 16e & 17e siècles, ... , dont la vente publique aura lieu du lundi 7 au samedi 12 octobre 1912*, Mechelen, 1912. Paul Cogels wordt niet vermeld in P. Buijnsters, *Geschiedenis van antiquariaat en bibliofilie in België (1830-2012)*. Nijmegen, 2013.

13 A. de Tavernier, *Catalogue d'une belle collection de livres anciens & modernes en tous genres, délaissés par feu Monsieur Edw. Ipers, dont la vente aura lieu le lundi 31 mars 1913 & les trois jours suivants ... à la Salle Wynen, Place de Meir 47, Anvers*, Mechelen, 1913. Edward Ipers wordt niet vermeld in Buijnsters, *Geschiedenis van antiquariaat en bibliofilie in België*.

14 Van Daele, 'Reineke, Reinaert'.

15 'Oude drukken uit collecties Volkskundemuseum en Nationaal Scheepvaartmuseum ontsloten' in *Jaarverslag 2012 Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience*. Antwerpen, 2012, p. 12-15.

16 E. Verzandvoort, 'Portret: Wim Gielen, Reynaert-verzamelaar', in: *Tiecelijn*, 4 (1991), p. 41-45. P. Everaers, 'Wim Gielen, 's-Hertogenbosch, 1935 - Hulst, 2010' in: *Tiecelijn* 23. *Jaarboek 3 van het Reynaertgenootschap*, (2010), p. 461-464.

17 'Collectie Wim Gielen' op www.consciencebibliotheek.be (geraadpleegd 4 juli 2014).

18 H. Menke, *Bibliotheca Reinardiana. Teil I: Die europäischen Reineke-Fuchs-Drucke bis zum Jahre 1800*, Stuttgart, 1992.

19 De ontbrekende edities zijn vaak gedrukt in Gent, waardoor ze buiten het directe collectieprofiel van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience vallen: wat de aankoop van oude drukken betreft, concentreert de bibliotheek zich op de Antwerpse drukpersproductie.

20 R. van Daele e.a., *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*. Sint-Niklaas/Ter Hole, 2004. Ook verschenen als themanummer van *Tiecelijn*, 17 (2004) nr. 3.

21 H. Krimse, 'Goethes Reineke Fuchs. Editionen und Illustratoren', in: *Imprimatur*, XV (1994), p. 43-79; spec. p. 75-79.

22 Bij ontstentenis van een overzichtswerk baseerde ik me op de opsomming in R. van Daele, 'The Reynard illustrations of Wilhelm von Kaulbach', in: *Reinardus*, 6 (1993), p. 139-152; spec. p. 141. Enkel de illustratoren Lovis Corinth en Max Slevogt uit deze opsomming zijn niet vertegenwoordigd in de collectie van Wim Gielen, en ook niet in die van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. De aanwezige exemplaren vertegenwoordigen meestal niet de eerste uitgave van de door deze kunstenaars geïllustreerde werken.

POL GOOSSEN LEEST VAN DEN VOS REYNAERDE

RIK VAN DAELE EN MARCEL BYSSEN

Op 15 juni 2014 werd in cultuurcentrum Ter Vesten in Beveren de nieuwe luister-cd *Van den vos Reynaerde*, voorgelezen door Pol Goossen voorgesteld. De Bekende Vlaming (of BV) is immens populair dankzij de soap *Thuis* op Eén (VRT), waar hij al bijna twintig jaar de rol van de wat norse en humoristische Frank Bomans speelt. Goossen speelde ook in *De Wereldkampioen*, *Schroom*, *De Dienstlift* en *Uitgewist*. Hij is auteur van enkele boeken, onder andere over Alzheimer en over dieren. Hij staat te boek als een fervent dieren-

vriend/hondenliefhebber en als Bekende Vegetariër, twee zaken die volgens hem onmiskenbaar met elkaar gelinkt zijn.

Toen Hans Kusters vele maanden geleden een mailtje naar het Reynaertgenootschap zond met de vraag om een gesprek te hebben, stond één ding voor hem als een paal boven water: op 8 maart 2014 zou Pol Goossen in Studio Ace de tekst van de *Reynaert* inlezen. Kusters, impresario van Boudewijn de Groot, Stef Bos, Wannes van de Velde (van wie hij het prachtige *Groot Liedboek* publiceerde), Hans de Boij en vele andere Nederlandse groten, bracht ondertussen via zijn label HKM Literatuur twee dozijn luisterboeken uit; daarbij werk van Vlaamse dichters als Christine D’Haen, Hugo Claus, Herman de Coninck, Jan van Nijlen en Luuk Gruwez (*Een Wereld Van Verloren Dingen*) en – merkwaardig genoeg – maar één Nederlandse dichter: Remco Campert. Ramsey Nasr las vorig jaar dan weer een bloemlezing van de Nederlandstalige poëzie vanaf het begin tot vandaag in (*Hier komt de poëzie*), een absoluut hebbeding: acht eeuwen Nederlandstalige poëzie, uitgekozen en voorgelezen door dichter des vaderlands Ramsey Nasr in een ‘7-cd-box’, van Hendrik van Veldeke tot Remco Campert in 350 gedichten.

Proza werd voorgelezen door Betty Mellaerts (*Nachtzusters*), Geert van Istendael (*Mijn Nederland*), Harry Mulisch (*Kind en Kraai*), Herman Brusselmans, Jan Wolkers, Kristien Hemmerechts (*Donderdagmiddag*) en Paul de Wispelaere. Ook Karel Vingerhoets (*De fanfare*), Kathy Lindekens (voor kinderen), Eric Baranyanka (sprookjes uit Afrika), Simon Carmiggelt (*Kroeglopen*) en Youp van ’t Hek leenden hun stem voor dit ‘eeuwig’ digitaal beschikbaar zijn. En nu dus *Van den vos Reynaerde*.

Van bij het begin was het Reynaertgenootschap een geïnteresseerde partij in samenwerking. Het had immers zelf enkele jaren geleden *Marcel Ryssen vertelt Reynaert de Vos* uitgegeven, een vertelling van circa 70 minuten door de voorzitter van de vereniging. Ryssens voordracht wordt ondertussen gebruikt in enkele lerarenhandleidingen van Vlaamse schoolboeken. Het was trouwens niet de eerste keer dat een Reynaertverhaal op een schijf werd geplaatst. In de voorbije decennia kwamen er in het Nederlandse taalgebied niet al te veel ‘luistervossen’ uit, maar elk type van drager is wel eens uitgeprobeerd. Tine Ruyschaert zette *Van den vos Reynaerde* op vinyl¹ en ook *Wolfsklem*, een tekst van Pjeroo Roobjee is op ‘33 toeren’ te beluisteren (met zang van Els Dottermans, Marc van Eeghem, Jan Declair en Koen Crucke). Jo Gevers² las de *Reynaert* van Stijn Streuvels in op een cd (verkrijgbaar bij een van de jaarboeken van het Stijn Streuvelsgenootschap), Jacques Vandersichel de *Gentse dialect-Reynaert*

van Eddy Levis³ en Jo van Eetvelde⁴ las het Middelnederlandse verhaal naar het Comburgse handschrift in zijn eigen studio 25 jaar geleden, wat resulteerde in een box met drie cd's (216 minuten luisterplezier) én een doosje met drie cassettes. Charlie May's *Reinaert de Vos ... gerapt* is ook op cd beschikbaar.⁵ Bovendien zijn er nog andere Reynaertvertellingen op de markt die niet allemaal meer op te sporen zijn.⁶ En ook enkele kinderversies kwamen voor een luisterend publiek op de markt (op lp en op cassette).⁷ In de eenentwintigste eeuw is de vos ook op het net te vinden. YouTube staat vol vossenvoordracht en -filmpjes van studenten. Professor Frank Willaert tot slot vertolkt een klein stukje van de Tibeertpassage op www.literatuurgeschiedenis.nl.⁸

Hans Kusters had meteen Pol Goossen in gedachten als voorlezer (Marcel Ryssen, René Broens en Walter Verniers zijn ook uitstekende voordrachtskunstenaars / theatermensen, maar kwamen niet meer in aanmerking). Dan was het de vraag welke tekst zou voorgelezen worden? Uiteindelijk viel de keuze op de tekst van Walter Verniers, die zijn geesteskind gulhartig ter beschikking stelde. Dit leidde tot een tweede uitgave van de tekst die voor het eerst in boekvorm verscheen in 2012 naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van het Reynaertgenootschap. Naast het boekje zitten in de 'digifile' drie schijfjes met een totale luisterduur van 166 minuten. Ook de vormgeving van het 'luisterboek' draagt de stempel van het Reynaertgenootschap. Lies van Gasse stelde haar omslagontwerp voor *Tiecelijn 25* en het boekje van Walter Verniers ter beschikking. Dit resulteerde uiteindelijk in een mooi uitgegeven luisterboek dat momenteel in de betere boekhandel of via www.hanskustersmusic.com te bestellen is (22,95 EUR).

Vanwege de sterke betrokkenheid laten we recensies aan andere bladen en tijdschriften over. Wel werd aan Marcel Ryssen gevraagd de drie cd's te beluisteren en enkele luisterervaringen te delen. We laten onze nestor graag aan het woord:

Ik luister gezellig thuis, met een glaasje wijn in de buurt en ter bevordering van de reynaerdelijke sfeer ligt een smeug kippenboutje op tafel. In mijn hand ligt de pittige Reynaerthertaling van het vossenverhaal van Walter Verniers en ik hoor de stem van Pol Goossen (Frank). Ik hoor dat Goossen 'leest', wat duidelijk een ander resultaat oplevert dan vertellen. Wie vertelt, wordt een acteur die zijn tekst speelt. En dat is Goossen op de cd niet. Pol Goossen leest zeer beheerst, klaar en duidelijk, onberispelijk van dictie, en toch bewogen, meegolvend met de stemmingen en gebeurtenissen. Met de nodige zin voor inleving

slaagt hij erin de luisteraar geleidelijk aan in te palmen. Als vanzelf zinkt de toehoorder weg in Reynaerts wereld. De zinnen krijgen reliëf en worden levend. Het gaat niet om plastisch acteren, maar om een meeslepend lezen waardoor het verhaal vorm krijgt. Pol Goossen is een vakman die het niet moet hebben van stemtrucs of bombast. Hij laat zijn stem plooiën met wat hij leest, met de gebeurtenissen en de gevoelens die daarbij worden opgewekt. De tekst van Verniers wordt tot leven gewekt met een beheerste inleving die de luisteraar in de ban houdt. Kip en wijn zijn niet verplicht. Dit nieuwe Reynaertkleinood is uitstekend te gebruiken door elke leraar Nederlands en door elke Reynaertfan.

NOTEN

1 *Reinaert de Vos. Fragmenten uit de middeleeuwse satire door ernst van altena her-taald en in een regie van jo gevers gezegd door Tine Ruyschaert.* Opname Rudy Torfs, productie Charles Dumoulin. Studio Ace Antwerpen, Uitgeverij Discus, 1982.

2 *Reinaert de Vos door Stijn Streuvels (1910) gelezen door Jo Gevers in opdracht van het Stijn Streuvelsgenootschap.* Stemopname Peter Keereman voor PK Productions (PK 504). Bijlage bij *Vrienden en wapenbroeders. Jaarboek V van het Stijn Streuvelsgenootschap* uit 1999 (Lannoo, Tielt).

3 Eddy Levis, *Reinoart de Vos. Noarverteld en op rijm gezet in 't Gentsch noar 't origineel Middelnederlans verhoalinske deur Eddy Lewis mee de medewirkinge van em. prof. dr. Johan Taeldeman, prof. dr. Jacques Van Keymeulen, Jacques Vandersichel, Guido Desimpelaere, Marcel Bonnaerens.* Gent, De Gentsche Sosseteit v.z.w. 2007.

4 *Van den vos Reynaerde. Jo van Eetvelde vertelt en vertolkt het epos vanuit handschrift A (Comburgse handschrift). Geschreven door Willem, die Madock of vele bouke maecte, (rond 1260).* Totale duur: 3u 36'44". Brussel, BRT/Poketino, 1989. Beschikbaar in een box met 3 CD en 3 MC (6 kantjes). Digitale opnames door Johan Dehandschutter.

5 Charlie May, *Reinaert de vos ... gerapt*, Haarlem, Uitgeverij Holland, 2008.

6 Bijvoorbeeld: *Reinaert de Vos in een berijmde vertaling (1885) van Julius de Geyter (1830-1905).* Gelezen door Anna Simon. Z.p., LibriVox, z.j. Totale duur: 2 u.07'06".

7 O.a. *Reinaert de Vos.* Deltas Audio. Boek op cassette. Luisterspel 8-12 jaar, Aartselaar, Zuidnederlandse Uitgeverij N.V., 1988.

8 Willaerts fragment is ook te horen op de op initiatief van Frits van Oostrom ontwikkelde gratis iPad-app *Vogala*.

REYNAERTKRONIEK 2013

RIK VAN DAELE

---

01 01 13

De Standaard der Letteren zocht samen met de Brusselse bib Muntpunt de beste Vlaamse klassiekers voor opname in de 'eregalerij' van de Vlaamse literatuur. De vijf populairste werken werden aan vijf Belgische kunstenaars gegeven om er een nieuwe cover voor te ontwerpen die deel zou uitmaken van de internationale tentoonstelling *DoeDeMee, 100 Book Covers to Fight Illiteracy* die in Brussel werd georganiseerd in het kader van 'I Book you', waarin klassiekers uit de literatuur in een nieuwe kleedje worden gestopt. *Van den vos Reynaerde* eindigde op 2, na een andere Reynaertroman, Louis Paul Boons *De Kapellekensbaan*. Voor de promocovert gebruikte de redactie van *De Standaard* het ontwerp van het boek van Marc Legendre en René Broens.

Dit was niet de eerste poll waarin de *Reynaert* hoog eindigde. In de bevraging van de Nederlandse klassieke literaire werken aan de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in 2002 moest de *Reynaert* alleen de duimen leggen voor de *Max Havelaar* van Multatuli.

01 01 13

Begin januari werd *Ruimte en naamgeving in 'Van den vos Reynaerde'*, het proefschrift van Rik van Daele, in 1994 uitgegeven door de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en Letterkunde (KANL), in digitale vorm op de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Literatuur ter beschikking gesteld: http://www.dbnl.org/tekst/dael009ruim01_01/. Meteen is deze publicatie, die slechts op 400 exemplaren werd gedrukt, nu definitief voor een groter publiek beschikbaar.

Eind 2012 verscheen ook *De historie van Reynaert de Vos* van D.L. Daalder digitaal (met illustraties van W.J. Rozendaal, Den Haag, Van Goor & Zonen, 1963, derde druk): http://www.dbnl.org/tekst/daal003hist02_01/.

Ook *Tiecelijn* is op de DBNL digitaal beschikbaar (tot en met jaargang 23; de jaarboeken 24-27 zijn te vinden op www.reynaertgenootschap.be).

01 02 13

In de Universiteitsbibliotheek Leiden vond het symposium *Books of natural history in the medieval world* plaats. Martine Meuwese behandelde afbeeldingen van dieren in bestiaria en Mariken Teeuwen sprak over de betekenis van aantekeningen en symbolen in de marges van handschriften.

02 02 13

Kunstenaar en doctor in de Kunsten Wim van Remortel overleed op 73-jarige leeftijd. Hij doceerde aan het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten te Antwerpen, de universiteit van La Laguna de Tenerife en aan de Hogeschool Antwerpen. Van Remortel creëerde prachtige gelegenheidsgrafiek voor de musical *Reynaert, De Vosical*, die in 2002 in cultuurcentrum Ter Vesten in Beveren werd opgevoerd. Hij ontwierp ook het decor en de affiche van de voorstelling. Een *In memoriam Wim van Remortel* verscheen in *Tiecelijn* 26, p. 315-330.

05 02 13

In het statige gebouw van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL) in Gent werd *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400* van Frits van Oostrom voorgesteld. *Wereld in woorden* opent een compleet nieuw venster op de roemruchte veertiende eeuw: de eeuw van de pest en ander onheil maar ook een eeuw van grote creativiteit zoals blijkt uit de Nederlandse literatuur in deze periode (...) Zowel grote klassiekers als obscure teksten komen aan de orde, verrijkt met tal van nieuwe vondsten uit recent onderzoek.' Het boek is onderdeel van de reeks *Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur* die tot stand kwam dankzij de Nederlandse Taalunie.

Reynaerts historie (Reynaert II) komt in *Wereld in woorden* aan bod op de pagina's 322-330 in het deel 'De verbeelding'. Opvallend is dat in een boek waarin vooral de historische context en het contextueel bronnenmateriaal centraal staan, Van Oostrom bij de behandeling van *Reynaerts historie* zich weinig kan focussen op deze context (alleen het door A. Berteloot ontdekte acrostichon 'Dismude' geeft een aanknopingspunt). In het Reynaertdeel toont Van Oostrom zich een uitstekend verteller die de lezer meeneemt in een prachtige taal in een verhaal over de taal.

23 02 13

Het Reynaertgenootschap en de heemkundige kring d'EUZIE organiseerden in Stekene de eenentwintigste Herman Heyselezing. Gastspreker Klaas Verplancke, een van Vlaanderens topillustratoren, illustreerde onder andere *Tijl Uilenspiegel* en *Reinaert de Vos* (bij de vertalingen van Henri van Daele). Verplanckes lezing, 'Originaliteit bestaat niet, we zijn enkel een en ander vergeten', werd sterk gesmaakt door ruim veertig aanwezigen. De lezing wordt jaarlijks georganiseerd ter ere van en in nagedachtenis aan Stekenaar Herman Heyse (1937-1992), medestichter en redacteur van *Tiecelijn* en stichtend voorzitter van d'EUZIE.

14 03 13

Overlijden van de Belseelse zakenman Alfons de Belie (°1926), dé drijvende kracht achter de jarenlange opgravingen op de gronden van de Boudeloabdij in Klein-Sinaai (waar o.a. Leopold Peeters, Maurits Nonneman, Rik van Daele en Rudi Malfliet de Reynaertdichter mee in verband brengen). De Belie was de stichter van het Verbond voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Oost-Vlaanderen (VOBOV), de voorzitter en stichter van de culturele Kring Boudelo en leider van de opgravingen op de gronden van de oude cisterciënzerabdij van Boudelo in Klein-Sinaai (Stekene). Hij inspireerde tientallen jonge archeologen met zijn zomeropgravingen.

22 03 13

Liefhebbers van de Middelnederlandse literatuur begaven zich in het voorjaar van 2013 naar het Gruuthusemuseum in Brugge om daar het Gruuthusehandschrift en het prachtige *Egidiuslied* te aanschouwen in de tentoonstelling *Liefde en devotie*. Eeuwenlang was het bijzondere handschrift in privébezit, tot de Nederlandse Koninklijke Bibliotheek het in 2007 aankocht. Unieke kunstvoorwerpen schetsen het culturele, sociale en religieuze klimaat in Brugge, dat in die vroege vijftiende eeuw een internationale handelsstad was. In de tentoonstelling was – bijna achteloos, zonder veel extra aandacht alleszins – het Comburgse handschrift te zien.

Naar aanleiding van *Liefde en devotie* vond van 25 tot 27 april 2013 een internationaal congres over Het Gruuthusehandschrift plaats. De organisatie was in handen van de Musea Brugge, de Koninklijke Bibliotheek Den Haag en de Radboud Universiteit Nijmegen.

02 04 13

De diplomatische editie van *Dye hystorien ende fabulen van Esopus* (Antwerpen, Gheraert Leeu, 1485) werd digitaal ter beschikking gesteld via de *DBNL / Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren* (http://www.dbnl.org/tekst/leeu002hyst02_01/). Auteur is Hans Rijns, die in 2007 het standaardwerk over *De gedrukte Nederlandse Reynaerttraditie. Een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700* bij uitgeverij Verloren te Hilversum uitgaf (zie <http://www.rijnsendereynaert.nl/services.aspx>).

Op 12 oktober 1485 voltooide Gheraert Leeu in 'die vermaerde coopstadt tAntwerpen' *Dye hystorien ende fabulen van Esopus*. Tot nu toe was deze incunabeltekst nog niet uitgegeven. Om in deze leemte te voorzien stelde Rijns in nauwe samenwerking met Willem van Bentum een volledige diplomatische editie samen. Ook de 186 houtsneden zijn in de *DBNL* opgenomen.

20 04 13

Nabij de Spaanse getijdenmolen in Rupelmonde (een bij uitstek reynaerdiaanse plek omdat hier tot 1996 een Reynaertmuseum gevestigd was en de Orde van de Vossenstaart er samen kwam) vond de overdracht plaats van het voorzitterschap van het Intergemeentelijk Project (IGP) Het Land van Reynaert. Waasmunster gaf de fakkel door aan het Kruibeke van burgemeester Jos Stassen. Sprekers waren Rik van Daele, die het IGP en het Reynaertgenootschap voorstelde, en schepen Erik Blommaert, die het voorzittersprogramma 2013 bekendmaakte. De plechtigheid werd besloten met een Reynaertwandeling door Rupelmonde.

21 04 13

Op Erfgoeddag 2013 namen Hilde Reyniers en Rik van Daele poëzie liefhebbers mee op een tocht rond '1000 jaar vossentaal' doorheen de stad Sint-Niklaas. De deelnemers ontvingen de bundel *Vossentaal*, een uitgave van het Reynaertgenootschap uit 2005.

04 07 13

In de Salons voor Schone Kunsten in Sint-Niklaas ontving Marcel Ryssen, de voorzitter van het Reynaertgenootschap, de Leeuwenpenning 2013 van het Davidsfonds voor 'zijn inzet voor de Vlaamse-cultuur'. De laudatio's werden gehouden door Lut van de Vijver, directeur M.P.I. Emiliani te Lokeren, en

door Rik van Daele, Hervé Borbé en Roger van Huffel zorgden voor de muzikale tussenkomsten.

03 08 13

Het Reynaertgebak ontving het Vlaamse erkenningslabel 'streekproduct.be' van het Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing (VLAM). Het Reynaertgebak wordt al meer dan veertig jaar geprepareerd door de Sint-Niklase meesterbanketbakkers. Het gebak is geïnspireerd op de oudere 'gâteau de Saint-Nicolas' en bevat amandelen, ananas en Grand-Marnier. Bron <http://guidodemunter.wordpress.com>.

01 09 13

In Hulst werd langs het Reynaertlangeafstandswandelpad een wandelboom ingehuldigd. De nieuwe toeristische wegwijzer staat nabij de Gentse Poort aan het Reynaertbeeld van A. Damen. Het is de tweede wandelboom langs het traject van de streek-GR Reynaertland. Enkele jaren geleden werd een 'wandelboom' geplaatst nabij het stadhuis van Sint-Niklaas.

29 09 13

In 2013 was het vijftien jaar geleden dat Cyriel Coupé / Anton van Wilderode (1918-1998) overleed. In de Bib van Sint-Niklaas werd vanaf 28 september een project rond deze priester-leraar en dichter georganiseerd. Het Reynaertgenootschap bood veertig deelnemers een unieke mogelijkheid tot een bezoek aan het woonhuis aan de Dorpvaart 70 in Moerbeke-Waas, een van de weinige schrijvershuizen die Vlaanderen nog rijk is. De rondleidingen in het huis werden geleid door Hildegard Coupé.

29 09 13

Overlijden van beeldend kunstenaar Ernest van Huffel (°1941). Hij schiep diverse Reynaerden in een krachtige en grillige beeldtaal. Zo creëerde hij terracotta figuren en basreliëfs die jarenlang door Toerisme Waasland werden geschonken aan bijzondere bezoekers en verenigingen. Zijn polychrome Nobelbeeldje werd het voorzitterssymbool van het Intergemeentelijk Project Het Land van Reynaert. Het Sint-Niklase Pijp- en Tabakmuseum in Sint-Niklaas en de gemeente Sint-Gillis-Waas bezitten Reynaertwerk van deze kunstenaar, die in 2010 'Om zijn reynaerdieën speels aanvaard [werd] in de Orde van de Vossenstaart'. Zie het korte *In memoriam* in dit jaarboek p. 405.

04 10 13

Op 4 en 5 oktober 2013 was er tijdens de beurs van de Nederlandsche Vereniging van Antiquaren in de Passenger Terminal in Amsterdam in enkele vitrines een kleine, maar fijne expositie met Reynaertitems te bezichtigen uit de collectie van Peter Everaers. Zo lag er o.a. de editie van David Vedder uit 1852, *The Story of Reynard the Fox*, in de originele rood marokijnlederen band met goudopdruk met twaalf getinte litho's van een hele pagina door de Duitse landschapsschilder Gustav Canton. Naast een aantal volksboekjes viel er ook de luxe-editie in een oplage van 25 exemplaren van de Wierinkuitgave van Stijn Streuvels uit 1910 te bewonderen. Uiteraard waren deze uitgaven niet bestemd voor de verkoop, maar op de beurs waren volop andere exclusieve collectors-items te verwerven.

05 10 13

In park Hof Ter Saksen in Beveren werden twee vossentoonstellingen geopend. In het kasteel waren vossenbeelden van Caroline Coolen (Bree, 1975) te zien. In het hoevegebouw opende 'Oog in oog met de vos', een interactieve natuurexpo over het leven van de (natuurlijke) vos en de gevaren waaraan hij blootgesteld wordt. Een grote verscheidenheid aan opgezette vossen, waaronder een skelet, maakte deze expo tot een echte belevenis voor kinderen.

03 11 13

Presentatie van *Tiecelijn 26. Jaarboek 6 van het Reynaertgenootschap* in het Museumtheater te Sint-Niklaas. Gastspreker was Mark Nieuwenhuis met een lezing over *De 'ule' en de 'scuvuut' in de Reynaertverhalen*. *Tiecelijn 26* bevatte artikels van Jo Reynaert, Filip Reyniers, Walter Verniers, Mark Nieuwenhuis, Hans Rijns, Frank Teirlinck, Yvan de Maesschalck en Koen Bauwens, vertalingen van korte Latijnse teksten door Mark Nieuwenhuis, iconografie van Hedwig Pauwels en Jean van Riet, een *In memoriam* Wim van Remortel, diverse recensies en de verslagen van een dieren colloquium in Louvain-la-Neuve en het congres van de International Reynard Society in Alicante.

24 11 13

De Eos Gouden Pipet voor de meest beloftevolle Vlaamse jonge onderzoeker van 2013 werd naar aanleiding van de *Dag van de wetenschap* uitgereikt aan

Philippe de Smedt (Sint-Niklaas, 1984, kleinzoon van Reynaertbeeldhouwer Albert de Smedt). De jonge vorser slaagde erin om gegevens van een bodemscanner om te zetten in 3D-kaarten. Zijn actieterrein was de middeleeuwse abdij van Boudelo, volgens sommige Reynaertspecialisten een reynaerdelijke plek.

29 11 13

Doctor Mike Kestemont stelde zijn boek *Het gewicht van de auteur. Stylo-metrische auteursherkenning in Middelnederlandse literatuur* voor. Het werk biedt de eerste toegankelijke inleiding tot 'computationele' auteursherkenning in ons taalgebied en gaat in op de mogelijkheden én moeilijkheden die zich voordoen bij toepassing op historische teksten. Kestemont illustreert onder andere de dichte verwantschap tussen de *Roman van Moriaen* en *Karel ende Elegast*. We hopen dat hij zijn onderzoeksmethode op *Van den vos Reynaerde* loslaat en ons meer inzichten geeft in vragen rond het mogelijke dubbele auteurschap van *Reynaert I* en het auteurschap van *Reynaert I* en *Reynaert II*. We zijn benieuwd of hij het werk ook kan linken aan andere middeleeuwse auteurs of genres.

03 12 13

De Stichting Lezen en de website *jeugdliteratuur.org* meldden het overlijden van twee Nederlanders die Reynaert de afgelopen jaren een stem hebben gegeven.

Mance Post (1925) illustreerde de vertaling van Ard Posthuma uit 2008, uitgegeven door Atheneum – Polak & Van Gennep.

Schrijver, vertaler en redacteur Pieter van Oudheusden (1957) schreef de uitstekende inleiding voor de Nederlandse vertaling van de Reynaertbewerking van tekenaar Max Cabanes en tekstschrijver Jean-Claude Forest, *Reinaert de Vos, met tal van vrijheden en verschillen* (Casterman, 1988), die voor het eerst werd gepubliceerd in het tijdschrift *A suivre / Wordt vervolgd*. Hij was ook betrokken bij het script van *Bakamè* – een 'Afrikaanse Reynaert' – van Jeroen Janssen.

04 12 13

Het Reynaertgenootschap werd door de cultuurraad genomineerd voor de Cultuurprijzen 2013 van de stad Sint-Niklaas naar aanleiding van de viering van een kwarteeuw bezig zijn met 'den vos'.

05 12 13

In de Antwerpse Bourlaschouwburg ging *Van den vos* van FC Bergman in première. Liesa van der Aa en het Berlijnse genrecrossing Solistenensemble Kaleidoskop zorgden voor de muziek, Josse de Pauw en de 'Bergmannen' voor de woorden. De productie was nadien te gast in de Stadsschouwburg Amsterdam, het Kaaitheater in Brussel, cultuurcentrum C-mine in Genk, Le Phénix – Scène nationale de Valenciennes, de Wiener Festwochen, de Operadagen Rotterdam, de Stichting Theaterfestival Boulevard in Den Bosch en de Berliner Festspiele/Foreign Affairs. In september werd de voorstelling hernomen in deSingel te Antwerpen. Het project resulteerde ook in een aantal samenwerkingen tussen het Toneelhuis en lokale amateurtheatergezelschappen en in een foto- en cadeauboek.

11 12 13

De titel van de knappe documentaire film *De nieuwe wildernis* doet een reynaerdist aan *Van den vos Reynaerde* denken: in vers A 3150 meldt Reynaert: 'Ic weet een wilderness nu'. Op Nederland 1 werd in december 2013 de driedelige documentaire *De nieuwe wildernis* uitgezonden, een bewerking van de film die in 2013 een van de grootste bioscoopsuccessen in Nederland was, aangevuld met nieuw beeldmateriaal. Naast de ijsvogels, de herten, de wilde paarden worden ook de vossen van de Nederlandse Oostvaardersplassen prominent in beeld gebracht. De vos was ook nadrukkelijk aanwezig op de affiches en in de promocampagne van deze kaskraker.

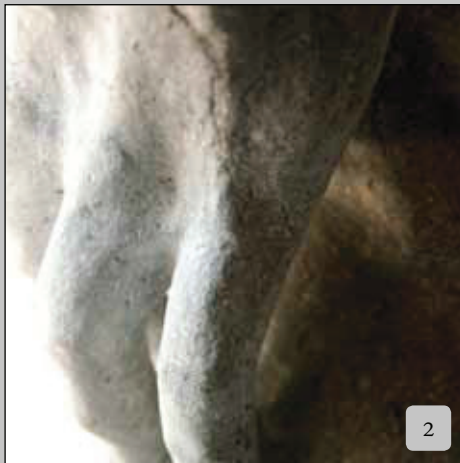
Deze kroniek, die zich vooral concentreert op manifestaties waarbij het Reynaertgenootschap en haar leden betrokken waren, werd samengesteld op basis van de berichten uit de e-brieven 2013 van het genootschap. Deze e-zines zijn integraal beschikbaar op www.reynaertgenootschap.be/node/182. Daar vindt de lezer nog meer doorklikmogelijkheden naar diverse websites.

IN MEMORIAM ERNEST VAN HUFFEL (1941-2013)

RIK VAN DAELE

In de eerste meidagen van 2013 schreef beeldend kunstenaar Ernest van Huffel enthousiast in voor de laatste bijeenkomst van de Orde van de Vossenstaart in Kruibeke, waar hij in 2010 als lid was ingelijfd. Enkele weken later meldde hij af wegens ziekte. Op 29 september 2013 overleed deze beeldhouwer-keramist in zijn geboortestad Sint-Niklaas. Wij herinneren hem als een erg integere en bescheiden man, een familieman, een wielertoerist (hij was medeoprichter en secretaris van WTC-Kontakt en men zag hem meermaals in volledige wielerveuiling door de stad fietsen) en vooral als een bevlogen kunstenaar met een boontje voor de middeleeuwse schurk en schelm Reynaert

de vos. Wij hebben hem nooit gevraagd naar zijn motieven om precies zo intens met de vossenfiguur bezig te zijn. Hij beeldde de vos en zijn wapenbroeders immers in vele tientallen gedaanten en materialen uit. Vaak maakte hij werk in opdracht, maar hij gaf het een onbetwistbaar eigen stempel mee. Er zijn geen directe iconografische bronnen aan te wijzen, waardoor zijn werk ook een sterk persoonlijke stempel blijft houden. Het zou ons echter niet verbazen indien de Victoria-uitgave van Oscar Bonnevalle en het boekje van het Reynaertspel met tekeningen van Jean van Riet in Van Huffels bibliotheek hebben gestaan. Uit de archieven van Staf van Daele blijkt dat schrijver dezes nog bij de advisering van Van Huffels eerste Reynaertwerk betrokken is geweest.

Ernest van Huffel (11 januari 1941) volgde een opleiding Plastische Kunsten aan de Academie voor Schone Kunsten van Sint-Niklaas van 1950 tot 1965. Eerst bekwaamde hij zich in tekenen en schilderen bij George Fontein, daarna volgde hij keramiek en ontwerpen bij Paul Ausloos. In het midden van de jaren negentig leerde hij beeldhouwen bij Bob Wellens en naar levend model tekenen bij André Huye en Ingrid de Volder.

Hij werkte sinds de jaren zestig in zijn eigen atelier met als specialismen keramiek, boetseren, beeldhouwen, tekenen, fotografie en zeefdruk. Naast het creëren van zijn eigen werk was deze veelzijdige man ook een begeesterend leraar in zijn atelier in de Sint-Niklase Walburgstraat (op een boogscheut van het Reynaertbeeld van Albert Poels), waar hij enthousiaste leerlingen inwijdde in het boetseren en de keramiek.

Van Huffel stelde onder andere tentoon in de basiliek van Koekelberg (Brussel), in de Sint-Nicolaaskerk, de bibliotheek en het Volkshuis in Sint-Niklaas, in Sint-Gillis-Waas (met Reynaertwerk tijdens de manifestatie *KUNST 22* in 2007) en Hulst (tijdens het Reynaertproject *Post Art* in 2008), in het open atelier Marie-Paul Verplanken, tijdens *Kunst op de fabriek* (edities 2010 en 2011-2012) en in Abingdon, de Engelse zusterstad van Sint-Niklaas.

Ernest van Huffel is vooral bekend om zijn werken in keramiek. Hij boetseerde diverse Reynaertbeelden in een krachtige en grillige beeldtaal. Zo creëerde hij terracotta (Italiaans: terra cotta, 'aarde gebakken' = gebakken klei; poreus, ongeglazuurd aardewerk van roodbakkende klei) beeldjes en basreliëfs voor Toerisme Waasland. Deze dienst schonk de werken jarenlang als ambassadeur van het Waasland aan verdienstelijke verenigingen en gelauwerde persoonlijkheden. De eerste opdracht kwam van oud-voorzitter Staf van Daele naar aanleiding van de tweede editie van de Wase 'Reynaertfietstocht' van 1 juni 1986 (de eerste vond plaats op 5 mei 1985 ter gelegenheid van het tweede Sint-

Niklase Reynaertmassaspel). Van Huffel creëerde jaar na jaar een tafereeltje van circa 15 x 21 cm dat als cadeau werd gegeven aan deelnemende wielersclubs. De zes rechthoekige tafereeltjes werden later door de kunstenaar verzameld in een indrukwekkende basreliëf, aangevuld met centraal de hofscène (de klagende Cantecleer staat het dichtst bij de koning waaruit we kunnen afleiden dat de kunstenaar deze scène in gedachten had) en rechts een pelgrimerende vos. Die vos is ook gekleurd en geglazuurd apart op de markt gebracht. De zes scènes op de twee werken die ik heb kunnen bekijken, zijn telkens in dezelfde volgorde – die niet de verhaalvolgorde is – aangebracht:

1. Reynaert, Bruun en de pelgrimstas
2. Reynaert als pelgrim, de tas met de kop van Cuwaert
3. Bruun in de boomstam
4. De viskar en de visetende vos
5. Tibeert gevangen in de strop
6. De dood van Coppe

Geen twee werkjes zijn gelijk. Elk exemplaar werd voor het in de oven ging door de kunstenaar apart vormgegeven. We hebben geen precieze gegevens over hoeveel exemplaren er van de werkjes werden gemaakt. De reeks 'Bruun in de boomstam' (hierboven: 3) is genummerd op 50 exemplaren, gesigneerd 'VE' en gedateerd: '86'. (De reeks 1 is gesigneerd en gedateerd '92'(?), diverse andere tafereelen zijn noch gesigneerd, noch gedateerd, noch genummerd.) Vaak kreeg Van Huffel de opdracht om de werken per twintig op te leveren, maar hij bracht wellicht ook op eigen initiatief beeldjes bij zijn publiek.

Na verloop van een aantal jaren – wanneer kunstenaar en opdrachtgever het gevoel hadden dat het verhaal in terracotta was uitverteld – kreeg een nieuwe reeks beeldjes vorm. Van Huffel kreeg dan van voorzitter Lucien Bats de opdracht om beeldjes van de belangrijkste Reynaertfiguren te creëren. Het waren er (opnieuw) minstens zes (tussen 15 en 25-26 cm hoog): Reynaert de vos (in diverse varianten), Bruun de beer (in de boomstam), Belijn de ram, Tibeert de kater met strik, Tiecelijn de raaf en Nobel de leeuw op de troon.

In 1996 werd Van Huffels polychrome Nobelbeeldje het voorzitterssymbool van het Intergemeentelijk Project Het Land van Reynaert. Jaarlijks staat het nog steeds prominent te prijken in een van de officiële gebouwen van de voorzittersgemeente (in 2014 is dat in Beveren, in 2015 in Hulst). Het overhandigen van het beeldje staat symbool voor het overdragen van het voorzitterschap.

Ondertussen ontwikkelde Ernest van Huffel een indrukwekkende reeks grote Reynaerttaferelen in keramiek, die best een expositie waard zijn. Slechts enkele van zijn beelden zijn voor de toeschouwer te bezichtigen in een publieke of private collectie, met name een pijprokende vos in het Pijp- en Tabakmuseum in de Regentiestraat in Sint-Niklaas, een vos in het gemeentehuis van de gemeente Sint-Gillis-Waas en een fluit spelende vos in privaat bezit (bij Marc Moorthamer, Ruisstraat in het Wase Tielrode). We hopen dat deze reeks grote werken ooit publiek tentoongesteld kan worden.

Op 23 oktober 2014, op het moment dat dit jaarboek in druk was, bracht choreograaf en artistiek leider van het gezelschap Retina Dance Company, Filip van Huffel, de zoon van de beeldend kunstenaar, samen met muzikant Joris Vanvinckenroye de voorstelling *If A then C* in de Sint-Niklase stadsschouwburg. Hij danste daarin een solo die werd opgedragen aan zijn vader. In *accenten*, het tijdschrift van de Wase cultuur- en gemeenschapscentra, dat in september verscheen, vertelde de danser-choreograaf dat er een inhoudelijke reden was om een solo te maken en om zelf terug te gaan dansen. 'Mijn vader is recent overleden. Hij was beeldend kunstenaar en heeft veel werk nagelaten, zowel tekeningen, keramiek als beeldhouwwerken. Ik wilde iets doen met dat werk, en met mijn relatie tot hem. Ik wilde zijn beelden in dans omzetten. Mijzelf boetseren zoals hij boetserde. Zijn beelden hebben heel expressieve handen en voeten. Het zijn bijna allemaal figuren, lichamen, mensen. Dat inspireert me. Er zullen beelden op scène staan.'

Een mooier eerbetoon kan een zoon zijn creatieve vader niet geven.

Met dank aan Staf van Daele, Lucien Bats en Filip van Huffel (foto's).

ILLUSTRATIES

1. Ernest van Huffel
2. Beelden in keramiek
3. Reynaert de vos – keramiek
4. Reynaert en Coppe – keramiek
5. Reynaert en Tibeert – terracotta
6. Bruunscène – terracotta paneeltje
7. Reynaertbasreliëf – terracotta

Foto's: © Filip van Huffel en Stefaan Baeten

DE BIBLIOGRAFIE VAN DE NEDERLANDSTALIGE REYNAERTBEWERKINGEN SINDS 1800

AANVULLING 2004-2014

WILLY DEVREESE

M.M.V. RIK VAN DAELE, PETER EVERAERS EN ERWIN VERZANDVOORT

Inleiding

In 2004 publiceerden vier Tielcelijnredacteuren een zo volledig mogelijke bibliografische lijst van de Reynaertbewerkingen sinds 1800. Ondertussen heeft deze 'gids', uitgegeven als een Tielcelijnnummer 3 van jaargang 17 uit 2004 en in een tweede oplage apart gedrukt als Rik van Daele, Peter Everaers, Willy Devreese en Erwin Verzandvoort, *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*, Sint-Niklaas/Ter Hole, vzw Reynaertgenootschap/Antiquariaat Secundus, 2004, 106 p. zijn voorganger (de bibliografie van Jan Goossens in diens studie *De gecasteerde neus* uit 1988) in de schaduw gesteld.

Tien jaar later is het tijd voor een eerste gedrukte aanvulling, zorgvuldig samengesteld door Willy Devreese, aangevuld met zoekwerk van de andere redacteuren en meldingen van een aantal Tielcelijnabonnees (o.a. Jan van Alphen en Jozef Bombay). De nieuwe lijst, *Bibliografie 2004-2014*, werd opnieuw genummerd (met de 'A' van 'Aanvulling') en bevat 25 nieuwe nummers, waarvan achttien nieuwe uitgaven sinds 2004, en zeven Reynaertuitgaven van vóór 2004 die nu pas onder onze aandacht kwamen. Een tweede lijst bevat correcties en aanvullingen bij de eerder gepubliceerde lijst uit 2004 en ook nog enkele extra uitgaven/herdrukken die verschenen tijdens het laatste decennium. In de tweede lijst worden de wijzigingen zwart gedrukt en worden telkens alleen de titelbeschrijvingen en de eigenlijke wijzigingen opgenomen.

Ongetwijfeld zijn er nog aanvullingen mogelijk, ondanks het geduldige monnikenwerk dat reeds verricht werd. Wij nodigen alle gebruikers van deze bijdrage uit om suggesties en correcties te sturen naar info@reynaertgenootschap.be. Binnen afzienbare tijd wordt dan een integrale versie op www.reynaertgenootschap.be gepubliceerd. [Rik van Daele]

Bibliografie 2004-2014

- A.1. Altena, Ernst van: *Reinaert de vos de middeleeuwse satire hertaald door Ernst van Altena*. [Doesburg], Lalito klassiek, 2014. 112-2 p.
- a -
  - b Berijmde bewerking van *Reynaert I*. Dezelfde tekst als Altena, 1979.
  - c Omslagontwerp: Marco Bolsenbroek, Prezns, studio voor boekontwerp (Middenpaneel Reynaertscribaan).
  - d In kartonnen band.
  - e Met voorwoord en verklarende woordenlijst.
  - f -
- A.2. Bonsing, Sarah, Mynke Trommelen en Miriam van der Velde: *Reinaert de vos*. Groningen/Houten, Noordhoff Uitgevers, 2009. 181 p.
- a -
  - b Hertaling in niet-rijmende verzen van *Reynaert I*, Middelnederlandse tekst (Comburgse handschrift naar editie Hellinga) naast hedendaags Nederlands.
  - c -
  - d Slappe kaft; genaaid en gelijmd.
  - e Maakt deel uit van de reeks *Klassieke Lijsters*, en is bestemd voor leerlingen van 16 jaar en ouder.
  - f -
- A.3. Bossaert, Bert H.R.: *Reinaert & Isengrijn. Tussen vos en wolf*. S.l.; in eigen beheer (Writer's United gcv), 2010. 392 p.
- a Een verzameling aaneensluitende vossenverhalen geïnspireerd o.a. door de *Ysengrimus*, *Reynaert I* en *II* en de *Roman de Renart*.
  - b Eén anonieme illustratie.
  - c Gebonden met stofomslag. Eerder werd dit werk ook uitgegeven in vijf afzonderlijke bandjes.
  - d -
  - e -
  - f -
- A.4. Daele, Henri van: *Reinaert de vos. De felle met de rode baard. Henri van Daele, met prenten van Klaas Verplancke*. Antwerpen, Uitgeverij Manteau/Standaard Uitgeverij, 2006. 105 p.
- a -
  - b Prozavertelling van *Reynaert II*
  - c Omslagillustratie en illustraties binnenwerk van Klaas Verplancke.

- d Gebonden, met stofomslag. 2de druk. (De eerste druk verscheen in de reeks Averbode Klassiekers bij Uitgeverij Altiora N.V.)
- e De auteur en de illustrator ontvingen een werkbeurs van het Vlaams Fonds voor de Letteren (VFL). Uitgegeven met productiesteun van het VFL. Dit boek werd in 2010 in het Chinees vertaald. In 2013 verscheen een Afrikaanse uitgave: *Reinaard die vos deur Henri van Daele, vertaal deur Daniel Hugo met illustraties deur Klaas Verplancke* bij uitgeverij Protea Boekhuis.
- f -

A.5. Broens, René – Marc Legendre: *Reynaert de vos*. Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij Atlas, 2010. 132 p.

- a -
- b Graphic novel met een vertaling van *Reynaert I* in jambische tetrameters.
- c Foto's en mixed media van Marc Legendre, die gebruik maakte van potlood, pen en inkt, acryl, Adobe Photoshop (Cyntiq), fotografie, collage en mixed media.
- d Papieren omslag genaaid en gelijmd.
Een tweede druk verscheen al in hetzelfde jaar op iets dunner glanzend papier en in iets lichtere kleurzetting.
- e Marc Legendre ontving voor dit werk een werkbeurs van het Vlaams Fonds voor de Letteren.
- f -

- A.6. Bussemey, Roger: *Reinaert de Vos. De rode Vaan*, 14 en 21 oktober 1948.
- a -
  - b Stripverhaal met telkens een streek van Reinaert de Vos in stroken met ondertekst.
  - c Roger Bussemey.
  - d Krantenstrip. Vertaling uit het Frans van twee van de vijf afleveringen die van september tot november 1948 verschenen in *Le Drapeau Rouge*.
  - e -
  - f -
- A.7. Engels, Anke – Simone Hüffer-van Dooren (Nederlandse vertaling): *Reineke Fuchs, eine uralte Geschichte neu erzählt für große und kleine Leute von Anke Engels mit Bildern von Gintare Skroblies. Reinaert de vos, een heel oud verhaal opnieuw verteld voor grote en kleine mensen door Anke Engels met tekeningen van Gintare Skroblies*. Vreden, Achterland Verlag, 2002. 35 p.
- a -
  - b Eenvoudige prozavertelling in Duits en Nederlands van *Reynaert II* (of *Reineke*).
  - c Kleurrijke volbladillustraties op voorplat en in het boek op de recto zijde van elk blad.
  - d Gebonden.
  - e -
  - f -
- A.8. Eykman, Karel (vertaling) – Rik van Daele (nawoord): *Reinaert de Vos, vertaald door Karel Eykman; met illustraties van Sylvia Weve en een nawoord van Rik van Daele*. Amsterdam, Prometheus, 2008. 150 p.
- a -
  - b Vertaling in rijmende verzen van *Reynaert I*.
  - c Omslagillustratie (in kleur) en illustraties binnenwerk van Sylvia Weve.
  - d Gebonden in kartonnen band met omslagillustratie.
  - e -
  - f -
- A.9. Eykman, Karel en Willem Wilmink (vertaling) – René van Stipriaan (inleiding): *Karel ende Elegast. Reinaert de Vos. Hertaald door Karel Eykman. De reis van Sint Brandaan. Beatrijs. Hertaald door Willem Wilmink. Dwarsligger 256*. Antwerpen, Veen Bosch & Keuning, 2013. 430 p. (*Reinaert de Vos*, p. 206-375).
- a -

- b Vertaling in rijmende verzen van *Reynaert I*.
- c -
- d Gebonden in kartonnen band.
- e Tekst als Eykman, 2008.
- f -

A.10. Goor, Theo van de: *het Reinaartje. 10 etsen van Theo van de Goor*. Eindhoven, Eigen beheer. 2005. Twaalf eenzijdig bedrukte bladen met etsen en begeleidende verzen.

- a -
- b Verzen uit *Reinaert I*, editie Tinbergen 1940, bij de illustraties en een gedicht *Van den vos* van Peter Everaers.
- c Tien etsen van de kunstenaar (de titel-ets is met de hand bijgekleurd).
- d Verguld rood linnen in linnen slipcase. De oplage is 50 stuks, maar er werden er slechts 25 met de hand ingebonden voor de handel. Alle etsen zijn genummerd en gesigneerd en door de kunstenaar zelf gedrukt op de kleine pers van het Grafisch Atelier Daglicht te Eindhoven op BFK Rives 250 grams etspapier met scheprand; de etsen worden beschermd door zijdepapier. Ook het Reynaertvignetje op het voorplat is van de hand van de kunstenaar; bindwerk Boek-Bindatelier Koningsoord te Berkel-Enschot.
- e -
- f -

- A.11. Goor, Theo van de: *Reinardie. De Reinaert-tekeningen van Theo van de Goor. Met een inleiding van Ton den Boon.* (Varik), Uitgeverij de Weideblik, 2011. 95+1 p.
- a -
  - b Verzen uit *Reynaert I* bij tekeningen van Theo van de Goor.
  - c Tekeningen van Theo van de Goor.
  - d Origineel linnen met omslag. De oplage bedraagt 500 door de auteur gesig-neerde exemplaren.
  - e -
  - f -
- A.12. Grootvader (pseud. van Nicolaas Peter Joseph Daamen): *Reintje de vos.* Amsterdam, J. Vlieger. 1883. 10 p., 12 ongenummerde pagina's platen.: grijs-blauwe en gekleurde illustraties.
- a -
  - b -
  - c Grijs-blauwe en gekleurde illustraties. Aan onderkant van de platen staat: Amand Lith. Amsterdam.
  - d Gebonden. Bandillustratie: een vos in een klem kijkt naar een paar dieren.
  - e -
  - f Vliegercatalogus 1887, nr. 344, Serie 31: 'Groot kwarto boek, met fraaie in kleuren gedrukte platen in cartonnen band met linnen rug.' Vliegercatalogus 1907, p. 12: in Serie 23: ... met twaalf chromoplate, tien bladzijden ruimen druk en eenen stevigen cartonnen band met rooden linnen rug'.
- A.13. Heerkens Ruud (libretto) / Marez Oyens, Tera de (muziek): *Van den Vos Reynaerde, kinderopera door de Amsterdamse Montessorischool. Leiding: Wim de Mondy. Libretto: Ruud Heerkens. Operamuziek voor solisten, koor en orkest: Tera de Marez Oyens.* Amsterdam.
- a -
  - b Opera in 4 aktes naar *Reinaert I*. 1ste akte: 'Aan het hof van koning Nobel'. 2de akte: 'Bij het huis van Reynaert, kasteel Malpertuis'. 3de akte: 'Bij het huis van Reynaert, kasteel Malpertuis'. 4de akte: 'Aan het hof van koning Nobel'.
  - c -
  - d -
  - e -
  - f -

- A.14. Heuysdens, G.: *Reinaart de Vos: in Het Verteluurtje*. Nr. 73 in de Opvoedkundige Brochurenreeks van het Christelijk Onderwijzersverbond. Brussel, 1963. (p. 49-51)
- a -
  - b Zeer summiere samenvatting van *Reynaert I*. Het boekje bevat 'vertellingen in comprimé-vorm, zodat de verteller zélf, persoonlijk dus, met treffende details en beschrijvingen het geheel aantrekkelijk moet maken en doen "leven". Hoe summier ook samengevat, toch slaagt de auteur erin een zelfverzonnen fragment in te lassen over hoe Bruin ging vissen op het ijs.
  - c -
  - d Papieren omslag, genaaid en gelijmd.
  - e -
- A.15. Jong, Steven H.P. de: *Neam my mar Willem*. Easterein, Koperative Utjowerij, 2006. 61 p.
- a -
  - b De oude Willem komt in het jaar 1200 in een Fries dorpje zijn verhaal van Reinaard de foks (d.i. *Reynaert I*) vertellen in Fries proza.
  - c -
  - d Papieren omslag. Band ontworpen door Folkert van der Hoek. Drukker: Van der Eems, Easterein.
  - e -
  - f -
  - g -
- A.16. Kors, Jan (verantwoording) / Jongstra, Atte (woord vooraf): *Reinaart de Vos. Een verzameling picturale impressies. Met een voorwoord van Atte Jongstra*. JAN KORS. Amsterdam, in eigen beheer. 1981. 22 bladen +1.
- a -
  - b Fragmenten van *Reynaert I*.
  - c 20 etsen van Jan Kors.
  - d De oplage van deze uitgave bleef beperkt tot 20 ex., waarvan 10 in luxe, in leer gevatte cassettes, waarbij naast de prent de bijbehorende passage werd gevoegd uit VAN DEN VOS REIJNAERDE, gedrukt op 22 grs. Kinugawa papier. De overige 10 ex. zijn gevat in een met papier beklede houten cassette waarin de prenten zonder tekst. De luxe cassettes zijn genummerd van 1-10, de overige werden genummerd van 11-20.
  - e -
  - f -

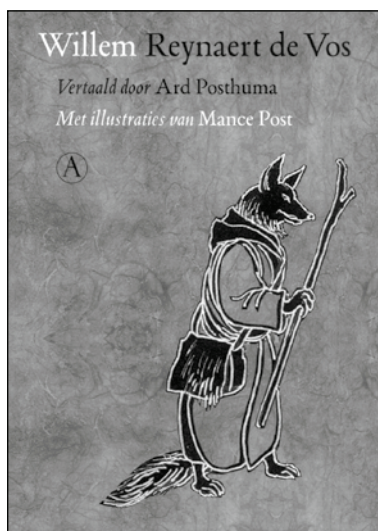
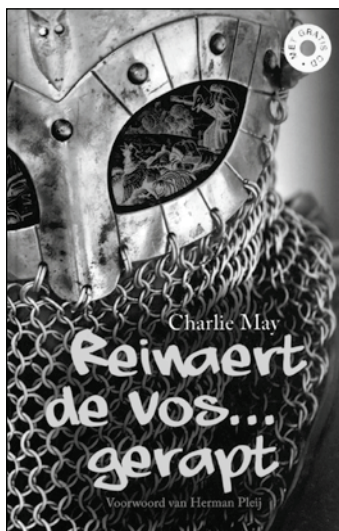

- A.17. Laroy, Willem: *De slimme Rosbaard. Een bewerking van 'Van den vos Reynaerd' door Willem Laroy*. Antwerpen, Toneelfonds J. Janssens, 2011. 66 p.
- a -
  - b Bewerking van *RI* in de vorm van een theatermonoloog voor kinderen van negen tot twaalf jaar.
  - c -
  - d Gefotokopiëerde A4-bladen. Geniet.
  - e Het voorwoord van de auteur is gedateerd 4 oktober 1983. 'De eerste opvoeringen hadden plaats in het Tiens Miniatuur Teater: 't Koelieske op: 20-21 jan. 14-27 feb. 15-16 maart. 3-11-12 apr. '84'. © 1985 Toneelfonds J. Janssens/Willem Laroy.
  - f -
- A.18. Lenoir, Philippe: *Reintje de vos. Averbode, averbode, 2007*. 32 p.
- a -
  - b 4 verhaaltjes naar de *Roman de Renart*. Oorspronkelijk in het Frans, in de reeks TireLire van uitgeverij averbode. Vertaling voor de reeks Leeskriebel van dezelfde uitgeverij door Reina Ollivier. Met vragen en spelletjes door Dirk de Meester en Martial Feys.
  - c Illustraties in kleur en zwartwit door Christian Guibbaud.
  - d Slappe kaft met omslagillustratie. Het boek maakt deel uit van het boekenabonnement Leeskriebel van uitgeverij averbode. Deze uitgeverij geeft ook een gelijkaardig boekenabonnement (TireLire) uit voor Franstalige lezertjes. In dit geval is de Nederlandse tekst een vertaling van de Franse uitgave: *Le roman de Renart. Adaptation: Philippe Lenoir*. |Illustrations: Christian Guibbaud. Questions et jeux: Jean Baron et Joëlle Delmoitié. Éditions averbode.
  - e -
  - f -
- A.19. Levis, Eddy: *Reinoart de Vos. Noarverteld en op rijm gezet in 't Gentsch noar 't origineel Middelnederlans verhoalinske deur Eddy Lewis mee de medewirkinge van em. prof. dr. Johan Taeldeman, prof. dr. Jacques Van Keymeulen, Jacques Vandersichel, Guido Desimpelaere, Marcel Bonnaerens*. Gent, De Gentsche Sosseteit v.z.w. 2007.
- a In 2002 verscheen een voorpublicatie van de Tibeertscène onder de titel *Reinaert in Gent en in 't Gentsch!* in: *Reynaert de Vos gaat naar school. Tentoonstelling De School van Toen*, Gent vzw 'Vrienden van het Historisch Archief van het Stedelijk Onderwijs – De School van Toen'. Die tekst werd in hetzelfde jaar ook gepubliceerd in *Gendtsche Tydingen*, jaargang 31, 15 juli 2002, p. 229-242.

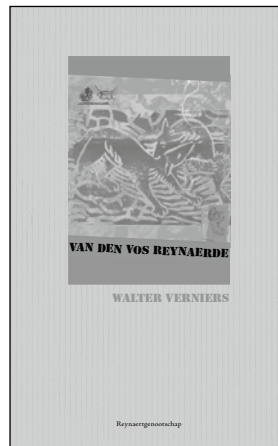
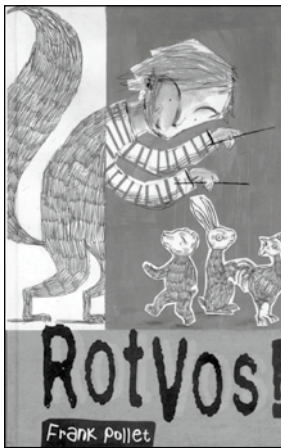
- b Gentse dialectbewerking van *Reynaert I.*
- c Zwart-witillustraties *Reynard the Fox*, Londen 1620 (Allde). Afgebeeld naar Goossens & Sodmann, 1980. (Dat klopt niet helemaal: er zijn meer afbeeldingen uit *Reynke de vos*, 1498, dan uit Allde 1620.)
- d Gebonden. Omslagillustratie van Marcel Bonnaerens. Lay-out: Edmond Cocquyt jr. Drukkerij: Geers Offset.
- e Bij het boek horen ook twee cd's met de tekst ingelezen door Jacques Vandersichel.
- f Goossens 124

A.20. May, Charlie: *Reinaert de vos ... gerapt*. Haarlem, Uitgeverij Holland, 2008. 34-6 p.

- a -
- b Rapversie van grote delen van *Reynaert I.* Voorwoord van Herman Pleij.
- c -
- d Gebonden. Bij het boekje hoort een cd geproduceerd door Uitgeverij Luisterlezen, www.luisterlezen.nl. Omslag: Studio Jan de Boer. © foto's: Muziektheater gezelschap Zuvuya.
- e -
- f -

- A.21. Posthuma, Ard: *Willem Reynaert de Vos. Vertaald door Ard Posthuma. Met illustraties van Mance Post.* Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2008. 114 p.
- a -
  - b Vertaling in rijmende verzen van *Reynaert I*, naast de Middelnederlandse tekst.
  - c -
  - d Gebonden in slappe kaft. Omslagillustratie en illustraties binnenwerk van Mance Post, in tweekleurendruk.
  - e -
  - f -
- A.22. Pollet, Frank: *RotVos! een vertelling.* Sint-Niklaas, Abimo uitgeverij, 2007. 96 p.
- a -
  - b *Reynaert I* getransponeerd naar de eenentwintigste eeuw. Leerlingen in de rol van de dieren en de directeur in de rol van Nobel treden op in een verhaal over 'pesten', waarbij leerling Rein de Vos de door iedereen gehate 'pester' is.
  - c -
  - d Gebonden. Omslagillustratie van Benjamin Leroy.
  - e -
  - f -
- A.23. Sercu, Stefaan: *De zaak 'Reynaert de vos', in: Tiecelijn 26. Jaarboek 6 van het Reynaertgenootschap.* Sint-Niklaas, vzw Reynaertgenootschap, 2013, p. 209-242.
- a -
  - b Ingekorte rijmende versie van 700 verzen van *Reynaert I* met eigen klemtonen. De tekst bevat regieaanduidingen.
  - c -
  - d -
  - e -
  - f -
- A.24. Slagmulder, Herman: *Reinaert de vos. Spektakel in twee delen, met proloog. Bewerkt naar het Middelnederlandse dierenepos door Herman Slagmulder.* Z.p., z.u., z.j. [jaren 1990]. 42 p.
- a -
  - b Toneelbewerking naar *Reynaert I*. (Het stuk eindigt met het vertrek van Reinaert naar veiliger oorden.) De tekst is sterk geënt op de Reynaertvertaling van Rik van Daele: *Van den vos Reynaerde ontsluierd door E.H. Jozef*

De Wilde, met een vertaling van handschrift F door Rik Van Daele. (Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, Bijdragen, N.R., nr. 30). Gent, 1989. Vertaling en inleiding, p. 81-145.

- c Een gekopieerde Gaudaen-illustratie op de titelpagina.
- d Eenzijdig gekopieerde bladen.
- e Bij deze uitgave hoort ook een audiocassette.
- f -

A.25. Vanhaegendoren-Groffi, Y. M., en Ronde, M. De: *Reinaart de Vos, in Wat vertellen? 52 thema's voor verhalen. Verzameld door Y. M. Vanhaegendoren-Groffi.* Leuven, S.V. De Pijl, 1942. p. 122-129.

- a -
- b Samenvatting van *Reynaert I* en een heel beknopte samenvatting van *Reynaert II* als vertelstof voor kinderen van de lagere school.
- c -
- d Genaaid in papieren omslag met stofomslag.
- e -
- f -
- g

A.26. Verniers, Walter (vertaling), Rik van Daele (nawoord) en Hans Rijns (verantwoording illustraties): *Van den vos Reynaerde naar het Comburgse handschrift vertaald door Walter Verniers.* Sint-Niklaas, Reynaertgenootschap, 2012.

- a De tekst was jarenlang te vinden op www.reynaertgenootschap. Deze tweede, herwerkte versie is ook in pdf op dezelfde website te vinden.
- b Vertaling van *Reynaert I*.
- c Houtsneden van Quellijn en Jegher ontworpen voor de rijmversie van Segher van Dort van 1651.
- d Genaaid in papieren omslag. Omslagillustratie: Lies van Gasse. Druk: bvba Room Sint-Niklaas.
- e -
- f De tekst diende als basis voor de luister-cd *Van den vos Reynaerde* voorgelezen door Pol Goossen. 3CD – inclusief boekje van de integrale tekst van Walter Verniers. (2de druk.) HKM Records nv, 2014. M.m.v. het Reynaertgenootschap, zie www.hanskustersmusic.com.

A.27. Willems, Jan Frans & Peter Everaers (bewerking): *Geschiedenis van Reinaert de Vos*. Ter Hole, Secundus / Turnhout, Herwig Kempnaers, 2010.

- a -
- b 'Centsprent' met 12 afdrukken (Collectie Historische Drukkerij Turnhout) van de originele houtblokken van drukkerij Van Velsen door De Doncker en Vermorcken; tekst uit de Willems' editie van 1858, bewerkt door Peter Everaers.
- c Houtsneden door Edouard Vermorcken, naar tekeningen van Victor de Doncker.
- d Origineel bedrukte folio, ca. 54 x 39,5 cm. Oplage 75 genummerde exemplaren (nr. 26 t/m 75 gesigneerd), gedrukt op geschept papier uit het begin van de negentiende eeuw.
- e -
- f -

B-lijst

- B.1. Dekimpe, Yves: *Reynaert de vos naar aloude dierenfabels van te lande en verder te velde, opgegeten, verteerd en in nieuwe vorm afgescheiden door yves dekimpe maar met dank aan boon voor thema en toon*. Z.p., z.u., z. j.
- a -
  - b Toneelstuk in twee bedrijven, waarvan het tweede een vrije bewerking is van *Reynaert I*. Het eerste bedrijf bestaat vooral uit verhalen geïnspireerd door *Le Roman de Renart* en *Wapenbroeders* van Louis Paul Boon.
  - c Geen illustraties.
  - d Recto-verso geprint en geniet.
  - e Geen dialectversie; enige kennis van het West-Vlaams is niet noodzakelijk maar vergemakkelijkt de verstaanbaarheid.

C-lijst

- C.1. Lida Dijkstra & Thé Tjong Khing: *Verhalen voor de vossenbroertjes. Het lang verwachte vervolg op 'Van den vos Reynaerde'*. Amsterdam, Pimento, 2011, 125 p.
- a -
  - b -
  - c Prachtige kleurenillustraties van Thé Tjong Khing met vele referenties aan middeleeuwse manuscripten (initialen, rubriek, potloodlijntjes, marginaaltjes).
  - d Gebonden. Omslagontwerp en binnenwerk van Erik Thé Design.
  - e -
  - f Bekroond door de Nederlandse Kinderjury 2012.
- C.2. Martens, Marie-Christine, *Hoe Reinaert de Vos een lesje leerde. Ludiek verhaal in dichtvorm geschreven*. Uitgegeven in eigen beheer, 2012. 64 p.
- a -
  - b Verhaal met zeer vage reminiscenties aan de Reynaert.
  - c Illustraties van IVRAN, Inske De Winne en auteur Marie-Christine Martens, zeer sterk gebaseerd op bestaande bronnen.
  - d Gekopieerd en gelijmd.
  - e -
  - f -

Aanvullingen en correcties bij de lijst uit 2004

4. Anoniem: *Reynaert den Vos, ofte Het oordeel der dieren, in het welk Koning Lion en zyne Heeren, de schalkheyd van Reynaert den Vos onderzocht en geoórdeelt word. Het verhael is zeer genuchelyk en profytige Morael. Verçiert met 28 schoone Plaeten.* Antwerpen, Josephys Thys, Boekdrukker en Boekverkooper op de Vlasmerkt in de Pauw, [volgens Verzandvoort & Wackers: 1818-1842]. 80 p.
f Verzandvoort & Wackers, p. 16; Menke, p. 172-174, nr. 52-54. Zie ook Waller, p. 341, nr. 1429.
5. Anoniem: *Reynaert den Vos, of het oordeel der dieren, In het welk door koning Lion, en zyne Heeren de schalkheyd van Reynaert den Vos word onderzocht en geoordeeld. Versierd met vele morale Bediedselen.* Gent, Boekdrukkery van I[sabelle].-C[aroline]. van Paemel, Lange-Violettestraat 3, [volgens Verzandvoort & Wackers: 1848-1876]. 68 p.
d Van deze drukjes bestaan ten minste twee varianten met verschillende adressen, m.n. ook: 'Lange-violettestraat 25' en 'Violettestraet, 3'.
7. Anoniem: *Geschiedenis van Reinaart de Vos – Histoire de Maitre Renard.* Turnhout, Glenisson en Zonen, [na 1856]. (n. 118). 1 p.
f Er zijn ook exemplaren zonder uitgeversadres.
25. Agatha: *Reintje de Vos.* Rotterdam, Jac. G. Robbers, [1872]. 6 p., [6] p. pl.
a Vertaling van: *Reynard the Fox.* 1871 (Routledge's Shilling toy book nr. 51) Bron: Göte Klingberg: *Denna lilla gris ...*, 1987.
b Zes verhaaltjes uit *RII*. 'Reinaart wordt aangeklaagd'; 'In Reinaarts woning'; 'De vos voor den koning'; 'Nieuwe schelmstukjes'; 'Het tweegevecht'.
c Zes paginagrote platen in chromolitho.
d Ingenaaid, met op de voorkant een geometrische sierrand en sierletters in kleurendruk.
e Digitale versie op <http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/PRB01:864933215>.
- 29b. Andriessen, S.J.: *Reintje de Vos en zijn leuke streken. Verteld door S.J. Andriessen. Met 60 plaatjes. Nieuwe uitgave.* Rotterdam, Wed. P. van Waesberghe & Zoon. z.j. [ca 1900]. [IV],178,[2] p., 60.
a -
b Prozanavertelling van *Reynaert II*.
c Op de titelpagina staat: 'Met 60 plaatjes', dit zijn illustraties van Frank

- Calderon, overgenomen uit: Joseph Jacobs, *The Most Delectable History of Reynard the Fox*. London 1895.
- d Papieren omslag. Het betreft hier een variant van: Andriessen, S.J.: *De Allervermakelijkste Geschiedenis van Reintje den Vos*. Bewerkt door S.J. Andriessen. Utrecht, H. Honig, [ca 1900].
- e -
- f Goossens 3.
31. Barack, M. (1): Reineke de Vos naar M. Barack door G.M. Averbode, Goede Pers, [ca. 1935]. 60-(4) p.
c Geïllustreerd naar de gravures van Christian Votteler; vooromslag Joz.
33. Bergh, S.J. van den: *Reintje de Vos. Het oorspronkelijke vrij naverteld door Julius Eduard Hartmann. Naar het Hoogduitsch door S.J. van den Bergh. Met 37 Staalgravuren naar oorspronkelijke teekeningen van Heinrich Leutemann*. Utrecht, C. van der Post Jr. [1865]. (VIII)-5-380 p.
d Goud- en blindgestempelde linnen band. (Van de eerste druk bestaan minimaal twee uitvoeringen.) De paginanummering klopt niet, p. 5 wordt voorafgegaan door acht bladzijden.
In 1872 verschijnt de tweede druk. De titelpagina verschilt enkel in vermelding van de druk: 'Tweede druk' en de uitgever: 'Gebr. Van der Post'. (VIII)-376 p.
Van deze tweede druk bestaan, naast die in twaalf losse afleveringen, in ieder geval drie varianten:
1) met in rood en zwart geïllustreerd papieren omslag; met vermelding van de drukker: Amand. Amst.(erdam);
2) met verguld groen linnen reliëfband;
3) met verguld bruin linnen reliëfband.
Bij sommige exemplaren is tussen p. (VIII) en p. (1) een 'Lijst der staalgravuren' meegebonden.
48. [Budt, Leo de]: *Reinaert de Vos. Vertelsel- en kleurboek*. (Antwerpen, Uitgeverij N.V. Sparta), z.j. (4)-42-(2) p.
a *Reinaert de vos en zijn euvele daden in Nobels rijk*. Verschenen in het weekblad *De Post*. Jg. 5 nr. 43, 25 oktober 1953 tot jg. 6 nr. 33, 15 augustus 1954.
50. Cheylard, Georges & J. Trubert: *Reinaert de Vos*, in: *Bravo 1950. Het grote weekblad voor jongeren*. Z.p., z.u., 1950.
e Verschijnt in een stripblad, maar bevat meer tekst dan illustraties. Eerste aflevering in nr. 29 van 20 juli 1950 (jg. 14).

Verscheen ook in het Frans in het Belgische weekblad *Bravo*, 10e-11e année, 20 juillet 1950 - ... en 6 jaar later in het Franse weekblad *Vaillant, le journal le plus captivant*, nrs. 599 - 640 'Nouvelle Série' (4 nov. 1956-19 mei 1957).

Om het honderdste geboortejaar van de illustrator Jean Trubert te vieren werd in 2009 *Le Roman de Renart illustré par Jean Trubert, raconté par Chantal Trubert* uitgegeven, waarbij de opgeschoonde illustraties gebruikt werden bij een nieuwe tekst van de hand van de dochter van de illustrator.

75. Flerackers, S.J., E. (1): *Reineke Vos in de Kempen*. Turnhout, Boekdrukkerij Joseph Splichal, 1910. 109-(3) p.
- d 1) Deze eerste zelfstandige uitgave is genaaid.
2) Een tweede uitgave verscheen in: Em. Flerackers S.J., *Verzamelde werken. Tweede deel*, ingeleid en, voor de tweede versie (zie nr. 74), samengevat door Em. Janssen S.J. Z.p., z.u., [ca. 1950]. Pagina (15)-123. Er bestaan uitvoeringen genaaid in papier, gebonden in linnen en gebonden in kunstleer. De illustraties zijn van Piet Geurts. Van deze uitgave bestaat ook een luxe versie in een groter formaat; ze werd in opdracht van de Stichting Flerackers Monument in 1954 'gedrukt op handgeschept Oud-Hollands papier en gebonden in half-lederen band, in een beperkte oplage die niet in de handel kwam'. Het is onbekend uit hoeveel exemplaren deze oplage bestaat, maar het exemplaar dat we bekeken hebben droeg nummer 162. Het bevat zowel de editie van 1910 als die van 1942 en telt 142+2 p.
76. Forest, Jean-Claude & Max Cabanes: *Reinaert de vos. Met tal van vrijheden en verschillen*. [Doornik], Casterman, [1988]. 56 p. (Wordt Vervolgd romans).
- a De Nederlandse vertaling van René van de Weijer verscheen in *Wordt Vervolgd* van november 1980 tot mei 1981; o.a. november 1980, p. 33-40; februari 1981, p. 58-60; maart 1981, p. 44-46; april 1981 p. 26-29; mei 1981, p. 36-39.
De oorspronkelijke Franse versie verscheen in het stripmaandblad (*A Suivre*) nrs. 1 t.e.m. 8 (februari 1978-september 1978) en werd in 1985 in boekvorm uitgegeven bij Editions Futuropolis op groot formaat: 40 x 30.
80. Geerts, Paul: *Willy Vandersteen. Scenario en tekeningen: Paul Geerts. De nieuwe avonturen van Suske en Wiske. De rebelse Reinaert*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, (1998). (48) p. (*Suske en Wiske*, 257).

- a Voorpublicatie in *De Standaard* vanaf 31 maart 1998 (184 stripverhaalstroken) en in *De Gelderlander* vanaf juni 1988.
  - d Verscheen in 1998 ook als nr 5 in de reeks *Suske en Wiske. De Nederlandse avonturen*, uitgegeven voor *De Telegraaf*.
Een nieuwe editie van dit werk kwam er in 2008 en is bijna identiek aan de editie 1998; echter de auteursnaam (Paul Geerts) wordt niet vernoemd. In plaats daarvan wordt Peter van Gucht als scenarist vermeld en Luc Morjaeu als tekenaar. De illustratie op het voorplat is lichtjes veranderd, er zijn 46 i.p.v. 48 pagina's en Corelio Printing Erpe-Mere wordt vermeld als drukker. (Van Gucht werkt sinds begin 2003 bij Studio Vandersteen en Morjaeu sinds 2005.)
Ook in 2008 verscheen bij dezelfde uitgever *Pocket 8. De schone slaper / Het witte wief / De rebelse Reinaert*.
  - e Illustraties en script van Paul Geerts. (Geerts zorgde voor de schetsen en Marc Verhaegen voor de uitwerking.)
81. Genechten, R. van: *Van den Vos Reynaerde, Ruwaard Boudewijn en Jodocus*. Amsterdam, De Amsterdamsche Keurkamer, 1941. 98-(2) p.
- e Antisemitisch prozaverhaal met Reynaertelementen. Op basis van deze tekst werd een tekenfilm in kleur gemaakt door producent Egbert van Putten, scenarist Henk Plaizier en componist Leo Ruygrok. Na de première op 25 april 1943 werd de film toch maar niet in roulatie gebracht. (Zie o.a. Egbert Barten 'Robert van Genechtens *Van den vos Reynaerde* (verfilmd)' in: *Tiecelijn 23. Jaarboek 3 van het Reynaertgenootschap*, p. 112 e.v.). Een luisterspelversie *Jodocus*, van de hand van Paul Hardy, werd uitgezonden op 7 juli 1942 van 20.45 u. tot 21.30 u. op Hilversum II. (Zie o.a. *Het theater van de nieuwe orde : een onderzoek naar het drama van Nederlandse nationaalsocialisten* van A.P.A.M. van der Logt op <http://dare.uva.nl/record/284735>).
Publiciteit voor deze uitgave: een gehele laatste pagina in Adolf Hitler – Mijn kamp. Vertaling van Steven Barends. Twee delen in één band. Onverkorte uitgave. Vierde druk. 26e-50e duizendt. Amsterdam, De Amsterdamsche Keurkamer, z.j.
83. Geyter, Julius de (2): *Reinaart-de-Vos in Nieuwnederlandsch, met de regels van den middeleeuwschen versbouw in Dietsch en Duitsch en onderzoek naar de quantiteit in Oudduitsch en Gotisch door Julius de Geyter*. H.A.M. Roelants, 1885, LXX-132-(2) p.
- a Achtste druk, Zutphen W.J. Thieme & Cie, 1898. LXX-101-(1) p. (Klassiek Letterkundig Panthéon, 104). Genaaid in papieren omslag; er bestaat

ook een variant in vollinnen.

2) Negende druk, 1921, LXV-(1)-87-(3) p.

3) Een audioversie met printbaar cd-booklet is te vinden op <http://librivox.org/reinaart-de-vos/>. Reinaart de Vos. In een berijmde vertaling van Julius de Geyter. Gelezen door Ann Simon.

Tekstcontrole: Ans Wink, omslagtekening uit een Franstalige middeleeuwse versie van dit verhaal, omslagontwerp: Bart de Leeuw, productie: Anna Simon. LibriVox.

98. Hermanna: *Reinaart de vos. Naverteld door Hermanna. Geïllustreerd door G. Wildschut*. Amsterdam, H. Meulenhoff, 1919. 120-(4) p. (Ons Scheermeurtje, XVI).
- d 1) Gebonden, kartonnen bandje. Er is ook een variant met een anders geïllustreerd kartonnen bandje en een opgeplakte illustratie van F. Langelier.
- 2) Er bestaat een Afrikaanse vrije vertaling door P.A.M. Brink: *Jakkalsstreke, 'n vrye vertaling van 'Reinaart de Vos'*, Kaapstad, H.A.U.M. v/h Jacques Dusseau & Co; Pretoria, Amsterdam: J.H. de Bussy, [1900]. (Pretoria: J.H. de Bussy, 1922, (Boekies vir die kleinspan, 7); Pretoria, Amsterdam: J.H. de Bussy, 1925, 2de verb. dr., (Boekies vir die kleinspan, VII); Pretoria: HAUM, 1956, (Boekies vir die kleinspan; onder de titel *Jakkalsstreke*, uitgegeven door Drukkerij en Uitgeverij J.H. de Bussy, Pretoria / Holl.-Afrik. Uitgevers-Mij v/h J. Dusseau & Co, Kaapstad, als nummer VII in de reeks *Boekies vir die Kleinspan*. Band en illustraties zijn identiek aan de Nederlandse uitgave.
111. Keymeulen, Paul van (1): *Roman de Renart: Reynaerts dood, Branche XVIII van de Roman de Renart*, in: *Tiecelijn*, 13 (2000) 4, p. 173-197;
Reynaerts dood, Branche I, verzen 642-785, in: *Tiecelijn*, 19 (2006) 2, p. 210-211;
Reynaert als medicijnman, Branche XV van de Roman de Renart, in: *Tiecelijn*, 14 (2001) 1, p. 3-35;
Over de ham, Branche XXII van de Roman de Renart, in: *Tiecelijn*, 14 (2001) 2, p. 76-79;
De vespers van Tybaert, Branche VI, in: *Tiecelijn*, 14 (2001) 4, p. 219-234;
De biecht van Reynaert, Branche II, in: *Tiecelijn*, 15 (2002) 1, p. 12-21;
De pelgrimage van Reynaert, Branche IV, in: *Tiecelijn*, 15 (2002) 2, p. 82-87;
Drie Wolvenbranches (Ysegrijn en pape Martijn, Branche XIX; Ysegrijn en de merrie, Branche XX; Ysegrijn en de twee rammen, Branche XXI, in: *Tiecelijn*, 15 (2002) 3, p. 153-156;

- Reynaert en de alen*, **Branche X**, in: *Tiecelijn*, 15 (2002) 4, p. 211-219;
Reynaert als verver en menestreef, **Branche Ic**, in: *Tiecelijn*, 16 (2003) 1, p. 14-26;
De belegering van Malpertuis, **Branche Ib**, in: *Tiecelijn*, 16 (2003) 2, p. 91-97;
Reynaert en Primaat, **Branche XIII**, in: *Tiecelijn*, 16 (2003) 3, p. 174-195;
De zwarte Reynaert, **Branche XIV**, in: *Tiecelijn*, 16 (2003) 4, p. 228-261;
Reynaert en Liétard, **Branche XII**, in: *Tiecelijn*, 17 (2004) 1, p. 23-48;
Van de haan Canteclaer, de mees en Tybaert de kater, **Branche VIIa**, in: *Tiecelijn*, 17 (2004) 2, p. 110-120;
Tybaert en de worst, **Branche VIIb**, in: *Tiecelijn*, 17 (2004) 2, p. 121-125;
Tybaert en de twee papen, **Branche VIII**, in: *Tiecelijn*, 17 (2004) 2, p. 126-128;
De bornput, **Branche Va**, in: *Tiecelijn*, 18 (2005) 1, p. 53-59 en 77;
De gestolen ham, gevolgd door Reynaert en de krekel, **Branche Vb**, in: *Tiecelijn*, 18 (2005) 1, p. 59-64 en 77;
De verdediging, **Branche Vc**, in: *Tiecelijn*, 18 (2005) 1, p. 64-77;
De verdeling van de prooien. **Branche XVII**, in: *Tiecelijn*, 18 (2005) 4, p. 323-343;
Het rechtsgeding, **Branche I**, in: *Tiecelijn*, 19 (2006) 2, p. 187-206;
Keizer Reynaert, **Branche XVI**, in: *Tiecelijn*, 20 (2007) 1, p. 66-103.
118. Kuhfus, W.: *Reinaart de Vos door W. Kuhfus. Met platen en omslag van O. Verhagen*. Den Haag, G.B. Van Goor Zonen's U.M. n.v., [volgens Goossens: 1931]. 87-(1) p.
d Verschillende uitvoeringen: zowel **genaaid**, gebonden in linnen als in karton, telkens met dezelfde omslagillustratie, maar met iets afwijkende kleuren.
119. Laurillard, E.: *Reintje de Vos. Het oorspronkelijke vrij naverteld door E. Laurillard. Met 37 gravuren naar oorspronkelijke teekeningen*. Derde druk. Utrecht, Gebr. Van der Post, [1891]. (VIII)-289-(3) p.
e Zeer waarschijnlijk heeft er in deze vorm geen eerste en tweede druk bestaan, maar worden de twee drukken uit 1865 en 1872 die S.J. van den Bergh verzorgde als zodanig beschouwd (zie nr. 33).
Van de derde druk zijn er inderdaad exemplaren bekend met het jaar 1891 van uitgave op de titelpagina.
147. Oosterhoff, P.A.E. (2): *Reinaart de vos voor kinderen bewerkt door P.A.E. Oosterhoff, met teekeningen van W. Heskes*. Bussum, Gebroeders Koster, 1922. 64 p.

156. Reynaerts, J.-J.: *Dierenfabels. Vrij naar de Roman de Renart: Vos Reynaert en ram Belijn, naar branche VIII, v. 181-236*, in: *Tiecelijn*, 9 (1996) 3, p. 109-110;
Vos Reynaert en haan Canticleer, branche II, v. 276 e.v., in: *Tiecelijn*, 9 (1996) 4, p. 140;
Vos Reynaert en Wolf Ysengrin (I), branche IV, 229-362, in: *Tiecelijn*, 9 (1996) 4, p. 141-142;
Vos Reynaert en Wolf Ysengrin (II), branche Ib, v. 2255 e.v., in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 1, p. 23-24;
Vos Reynaert, wolf Ysengrin en Nobel de leeuw, branche XVI, v. 1200-1378, in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 1, p. 24-25;
Vos Reynaert, wijffesvos Hermelijn en das Poncet, branche Ib, v. 2795-2898, in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 2, p. 77-78;
Vos Reynaert en kater Tibeert, branche XV, v. 101 e.v., in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 2, p. 78-79;
Vos Reynaert en Wolf Ysengrin (III), branche III, in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 3, p. 115;
Vos Reynaert en Wolf Ysengrin (IV), branche II, in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 3, p. 116;
De vos en de eremiet, branche VII, v. 1211 e.v., in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 3, p. 117;
Vos Reynaert en wijffesvos Hermelijn (I), branche X, v. 10.565 e.v., in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 4, p. 165-166;
Vos Reynaert en wijffesvos Hermelijn (II), v. 10.900 e.v., in: *Tiecelijn*, 10 (1997) 4, p. 166-167;
De vos, de haan en de leeuw, branche XVII v. 1190-1397, in: *Tiecelijn*, 11 (1998) 1, p. 34;
De vos, de haan, de das en de wouw, branche XVII v.1559-1628, in: *Tiecelijn*, 11 (1998) 1, p. 35;
Vos Reynaert en kat Tibeert (I-IV), branche XI, v. 11.524 e.v., in: *Tiecelijn*, 11 (1998) 4, p. 181-184.
158. Riet, J. van: *De bron der stilte. Een Reinaertsage*, in: *Ohee*, jg. 10, nr. 472 p. 1-22. Gent, R. Reyntjens, 29 april 1972.
- e 'Een andere bijzondere manier waarop Van Riets Reynaertwerk werd geopenbaard was in de kleine chromo's van honingkoekfabrikant Biekens uit de jaren zeventig. Bij iedere ingepakte honing- of peperkoek zat een zelfklever met Reynaert die zijn tegenspelers in de luren legt. Wie ooit de 50 verschillende genummerde exemplaren van acht op acht centimeter collectioneerde, bezit vandaag een uniek kleinood dat elke Reynaertverza-

melaar hem benijdt.' (Marcel Ryssen, 'Jean van Riet in Oost-Indische inkt', in: *Tiecelijn*, (17) 2004, p. 19-20.

164. Schröder, Allard (2): *Reinaart de vos bewerkt door Allard Schröder met illustraties van Maan Jansen*. Bilthoven, Uitgeverij Solo, 2004. 75 p. (Wereldberoemde Verhalen.)
166. [Servais, P.]: *Reinaart de vos. Tekeningen van Simonne Baudoin*. [Doornik], Casterman, (1958). 32 p. (De Albums van de Gouden Eeuw).
 e De gebonden editie geeft op het achterplat als plaatsen van uitgave Doornik en Parijs; de genaaide uitvoering vermeldt daaromtrent niets. De Franse tekst is volgens K. Varty (1998, p. 133) van P. Servais, maar de vertaler naar het Nederlands is onbekend.
 Er is ook een druk van 1968 bekend.
 Een Duitse vertaling verscheen bij Pattlock – Verlag, Aschaffenburg: *Reinecke Fuchs*.
169. [Seyn-Verhougstraete, Hendrik de] H.D.S.-V. (2): *De historie van Reinaard den vos* (tweede druk). Aalst, Eug. de Seyn, [ca. 1911]. 100 p.
 d Er is ook nog een editie van 1920 (een restant met later omslag?): op het vooromslag staat vermeld 'Uitgever Naamloze Vennootschap 'De Standaard', 127, Emiel Jacqmainlaan, Brussel, 1920'.
170. Slings, Hubert: *Reinaert de vos*. (Amsterdam), Amsterdam University Press, (1999). 104 p. (Tekst in Context, 3).
 e Deze editie is de basis van het bescheiden Reynaertstukje op www.literatuurgeschiedenis.nl. Ze bevat een tiental stukjes over diverse aspecten van het verhaal en de middeleeuwse context en is sterk didactisch georiënteerd.
177. Streuvels, Stijn (3): *Reinaert de Vos. Vyt het middelnederlandsch in verstaanbaar vlaamsch herschreven door Stijn Streuvels en uitgegeven door het Davidsfonds in 't jaar O.H.M.C.M.X. Opgeluisterd met teekeningen door Gustaaf van de Woestijne*. [Leuven], Davidsfonds, 1910. 200 p. (Nr. 167).
 a Tekeningen van Gustave van de Woestijne.
 1) Genaaid in papieren omslag.
 2) Derde druk (of eigenlijk tweede) is gelijk aan de Davidsfondsuitgave: *Reinaert de Vos. Vyt het middelnederlandsch herschreven door Stijn Streuvels. Opgeluisterd met teekeningen door Gustaaf van de Woestijne*. Amsterdam, L.J. Veen, 1911. 200 p. Uitgegeven in grijs en blauw linnen, telkens met blauwe opdruk.

- 3) Ook nog eens herdrukt in *Vrienden en wapenbroeders. Jaarboek V van het Stijn Streuvelsgenootschap*, [Tiel], Lannoo, 1999. p. 211-298; met cd: *Reinaert de Vos, door Stijn Streuvels (1910)*, gelezen door Jo Gevers, in opdracht van het Stijn Streuvelsgenootschap. Stemopname Peter Keereman voor PK Productions.
196. Verniers, Walter. *De Tibeertpassage in Van den vos Reynaerde*, in: *Tiecelijn*, 17 (2004) 2, p. 106-109.
 e Het eerste deel van de tekst (tot vers 1885) was te vinden op: www.welcome.to/tiecelijn. Nu op: www.reynaertgenootschap.be.
206. Wiegman, Jan: *Avonturen van Reinaert de Vos*, naverteld en geïllustreerd door Jan Wiegman. Amsterdam, Mulder & Zoon N.V., z.j. 45-(1) p. (Gouden Serie).
 d Er bestaan twee versies van deze uitgave, in verschillend lettertype. Het ene gelijmd in karton en het andere gelijmd in karton beplakt met namaaklinnen papier. In de ene versie zijn de kleuren wat fletser en is het rood oranje geworden. Bij de paginatelling blijkt dat de drukker c.q. de uitgever de dek- en schutbladen heeft meegeteld.
 Er bestaat naast de Nederlandse, ook een Franse (Série d'or), een Duitse (Goldene Serie) en een Engelse (Clifford series) versie van deze uitgave. Alle op gelijkaardige manier uitgegeven bij dezelfde uitgever.
218. Zevenbergen, P. van: *Reintje de Vos* in: *Jeugdjuweel - M.S.C. Jaarboek*, p. 26-29, 36-40, 42-46 en 48. Driehuis-Velsen, Missiehuis Tilburg, (1959?).
 e Van 1946 tot 1956 maakte Piet Broos vele strips voor de *Maa en Roerbode*, o.a. *Reintje de Vos*, *Zijn Reintje de Vos* verscheen in de jaren '50 ook in *Beatrijs*.
219. Zoomers-Vermeer, J.P.: *Reinaert de Vos*. Een dierenverhaal in dichtvorm uit de twaalfde eeuw. Voor de jeugd opnieuw vrij in proza bewerkt door J.P. Zoomers-Vermeer. Met 26 tekeningen van F. Hazeveld. Amsterdam/Antwerpen, N.V. Uitg.-Mij. 'Kosmos', [ca 1950]. 132 p. (Boeken die men nooit vergeet).
 e Fragmenten verschenen bij de cursus *Bij Boekverkoper Bladergraag* voor de Nederlandse Schoolradio, 1953-1954 (12 januari-13 april 1954. Les A, 14-28). Onder de titel 'Heer Bruin en Reinaert' werd een fragment van deze uitgave gepubliceerd in *Leesboek voor de Christelijke School, samengesteld door L.H. Stronkhorst. De gouden dorpel. Deel V*. Bosch & Keuning, Baarn. 1953, 5de druk. Bij het verhaal komen drie tekeningen, gesigneerd: Roelof Klein. (Hoevel de titelpagina van het boek Rie Kooyman als illustrator vermeldt.)

C-Lijst 2004

7. Rego: *Reynaert de vos* in: *Gazet van Mechelen*, 2 [i.p.v. 13] april 1941

ILLUSTRATIES

1. Henri van Daele / Klaas Verplancke – omslag – nr. A.4.
2. Marc Legendre & René Broens – omslag – nr. A.5.
3. Karel Eyckman / Sylvia Weve – omslag – nr. A.8.
4. Theo van de Goor – omslag – nr. A.11.
5. Charlie May – omslag – nr. A.20.
6. Ard Posthuma / Mance Post – omslag – nr. A.21.
7. Frank Pollet / Benjamin Leroy – omslag – nr. A.22.
8. Walter Verniers / Lies van Gasse – omslag – nr. A.26.
9. Lida Dijkstra / Thé Tjong-Khing – omslag – C-lijst nr. C.1.

MICHAËL BRIJS is muzikant, performer en auteur. Met zijn band The Valerie Solanas verwierf hij een cultstatus tot in Kosovo. Hij gromt en zingt spoken word en maakte de dwarsfluit weer salonfezig in de rock 'n roll. Als fluitist is hij verbonden aan het Scoreman Orchestra van Thomas de Prins en werkt hij freelance voor het Brussels Jazz Orchestra. Hij werkte mee aan tal van literaire projecten (o.a. met Joke van Leeuwen, Peter Holvoet-Hanssen, Han van der Vegt) en vervoegt coauteur Andy Fierens bij Andy & the Androids. Zijn literaire carrière begon een decennium geleden bij het underground-tijdschrift *Le Tigre Unick*. Onlangs heeft hij de draad weer opgepikt bij Deus ex Machina, leverde een bijdrage aan het prachtige *Verstrooid Papier* van uitgeverij Demian en schreef met Andy Fierens de sciencefictionroman *Astronaut van Oranje*.

ADELHEID CEULEMANS (1986) studeerde Taal- en Letterkunde aan de Universiteit Antwerpen. Ze was als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Studiecentrum voor Vlaamse Muziek en aan het Koninklijk Conservatorium Antwerpen. Van 2009 tot 2013 was zij als FWO-aspirant werkzaam aan de Universiteit Antwerpen, binnen het Instituut voor de Studie van de Letterkunde in de Nederlanden (ISLN). Ze promoveerde in 2013 op een proefschrift over de negentiende-eeuwse Antwerpse dichter Theodoor Van Ryswyck. Momenteel verricht zij onderzoek naar negentiende-eeuwse zangspelen als projectmedewerker aan het Koninklijk Conservatorium Antwerpen (Artesis Plantijn Hogeschool) en als postdoctorand aan het Centrum voor Stadsgeschiedenis (Universiteit Antwerpen), project IUAP 7/26 'City and Society' (Belspo). In 2010 verscheen van haar hand *Verklankt verleden, Vlaamse muziektheaterwerken uit de negentiende eeuw (1830-1914)* (University Press Antwerp). Dit boek werd in oktober 2012 bekroond met de Leon Elautprijs van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.

YVAN DE MAESSCHALCK studeerde Germaanse filologie aan de Universiteit Gent. Was leraar aan de Europese school van Brussel. Schrijft opstellen en recensies in diverse tijdschriften. Publiceerde samen met Herman Henderickx *Naakt en wit, een ademende steen* (2003), een thematisch overzicht van de naoorlogse Nederlandse poëzie. Heeft bijzondere belangstelling voor het werk van Cyriel Buysse en voor de *Reynaert*.

BOB DE NIJS (Antwerpen, 1931), Normalschoolstudies. Naast de eigen werken, vooral poëzie en essays, schreef hij ook teksten en libretto's voor componisten (o.m. Willem Kersters). Als autodidact begon hij Spaans te leren en ontdekte daarbij de meertaligheid van de Spaanse Staat en de interactie tussen de verschillende taalgebieden. Hij begon met de samenstelling en vertaling van anthologieën van Catalaanse, Galicische en Baskische poëzie (dit laatste in samenwerking met Jan Deloof). Hij vertaalde ook hedendaagse en klassieke teksten en romans. I.s.m. Ann Duez stelde hij de woordenboeken *Català-Neerlandès* en *Neerlandès-Català* samen. Vele van zijn vertalingen werden bekroond en de autonome Catalaanse regering verleende hem de onderscheiding *Creu de Sant Jordi*. Het *Institut d'Estudis Catalans* (d.i. de Academie voor het Catalaanse taalgebied) verkoos hem als lid van de *Secció Filològica*.

JOZEF JANSSENS, doctor in de Germaanse filologie, specialiseerde zich in de middeleeuwse cultuur. Hij is emeritus hoogleraar Cultuurgeschiedenis en Geschiedenis van de middel-

eeuwse, Nederlandse en Europese literatuur aan de KU Brussel. Hij publiceerde verschillende werken over de middeleeuwse letterkunde en geschiedenis.

KRIS HUMBEECK is hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap en Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Antwerpen. Hij publiceerde o.a. over Vlaamse Beweging, literatuur en maatschappij, de Vlaamse en Nederlandse literatuur van de negentiende en twintigste eeuw en over Louis Paul Boon. Hij is directeur van het L.P. Boon-documentatiecentrum.

MARK NIEUWENHUIS studeerde Spaanse taal- en letterkunde in Utrecht, met als afstudeerrichting middeleeuwse studies, en Latijnse taal en cultuur in Amsterdam (UvA). Is leraar Latijn en KCV aan I.S.G. Arcus in Lelystad en daarnaast vertaler van Latijnse teksten. Hij is vooral geïnteresseerd in de Latijnse literatuur van de twaalfde en dertiende eeuw, met name teksten over dieren (de *Ysengrimus!*), epische en lyrische poëzie.

HANS RIJNS studeerde in 1999 af als historisch letterkundige aan de Universiteit Utrecht op het onderwerp 'Obscene en scabreuze dubbelzinnigheden in *Van den vos Reynaerde*'. In 2007 publiceerde hij de diplomatische en synoptische editie *De gedrukte Nederlandse Reynaerttraditie (1479-1700)*.

MARCEL RYSSEN was vanaf 1946 leraar Nederlands in de Broederschool te Sint-Niklaas. Hij is voordrachtskunstenaar en speelde meermaals in voorstellingen van het vossenverhaal. Publiceerde diverse bijdragen in *Tiecelijn* en is voorzitter van het Reynaertgenootschap. In 2010 verscheen de cd *Marcel Ryszen vertelt 'Reynaert de vos'*, een uitgave van het Reynaertgenootschap.

BJORN SCHRIJEN (1993) is student Nederlandse Taal en Cultuur aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij schreef zijn bachelorscriptie over muzikale Reynaertbewerkingen en voltooide voor de Radboud Honours Academy een onderzoek naar literaire herdenkingsteksten van de Vrede van Münster. Verder droeg hij bij aan de bloemlezing *De strijd om de broek* (2014), een verzameling vertalingen van middeleeuwse tafelspelen.

YVES T'SJOEN (1966) is hoofddocent moderne Nederlandse literatuur, verbonden aan de Vakgroep Letterkunde (Afdeling Nederlands) van de Universiteit Gent en bestuurslid van de onderzoeksgroepen Teksteditie Literatuur in Vlaanderen en Gents Centrum voor de Studie van het Afrikaans en Zuid-Afrika (UGent). Hij bezorgde of werkte mee aan tekstedities en maakt deel uit van de redactie van enkele letterkundige periodieken.

RIK VAN DAELE is directeur Cultuur van de stad Sint-Niklaas. Hij promoveerde in 1992 aan de KU Leuven op een dissertatie over *Van den vos Reynaerde. Functie van de ruimtelijke elementen en de naamgeving*. Publiceerde diverse boeken en artikelen over de Reynaertnaleving en een Reynaertvertaling.

ELS VAN DAMME (1980) is als postdoctoraal medewerker verbonden aan de Vakgroep Letterkunde (Afdeling Nederlands) van de Universiteit Gent. In 2012 promoveerde zij op

het proefschrift “*Er moet roering komen in het brouwsel*”. *Het literatuurkritische werk van Richard Minne in Vooruit (1933-1965)*. Ze is bestuurslid van de onderzoeksgroep Teksteditie Literatuur in Vlaanderen (UGent) en bezorgde mee tekstuutgaven van Daan Boens, Cyriel Buysse, Albert Bontridder, Ben Cami, Ivo Michiels, Marcel van Maele en Marcel Wauters.

CHRISTL VAN DEN BROUCKE is medewerker kunsten in cultuurcentrum Ter Vesten in Beveren. Zij studeerde Keramiek aan Sint-Lukas Gent en ontwikkelde via deze specialisatie een grote interesse voor de Chinese cultuur.

GERT-JAN VAN DIJK (s-Hertogenbosch 1963) promoveerde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen op het proefschrift *Fables in Archaic, Classical, and Hellenistic Greek Literature. With a Study of the Theory and Terminology of the Genre* (Leiden, Brill, 1997). Aan het gerenommeerde Consejo Superior de Investigaciones Científicas te Madrid werkte hij jarenlang intensief samen met prof. dr. F. Rodríguez Adrados (*History of the Graeco-Latin Fable*, I-III, Leiden, Brill, 1999, 2000, 2003). Daarnaast gaf hij tientallen lezingen in binnen- en buitenland en schreef hij een groot aantal artikelen in verschillende tijdschriften en boeken. Momenteel bereidt hij een nieuw fabelboek voor.

STEVEN VAN IMPE (1978) is master in de geschiedenis (Universiteit Gent) en in de Informatie- en Bibliotheekwetenschap (Universiteit Antwerpen). Hij werkte als bibliograaf bij de Short Title Catalogus Vlaanderen, voor hij in 2006 conservator oude drukken en handschriften werd aan de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Hij publiceert artikelen over bibliotheekwetenschap en boekgeschiedenis. Momenteel werkt hij in z'n vrije tijd aan een doctoraat over de *Gazette van Antwerpen* in de achttiende eeuw.

JACK VAN PEER is criminoloog van opleiding. Hij was van 2001 tot 2011 korpschef van de lokale politie in Sint-Niklaas, maar desondanks niet te benauwd om nu en dan een vosstreek uit te halen. Hij is een fervent ex-librisverzamelaar, bovendien ook voorzitter van de vzw Graphia en lid van de redactie van *Boekmerk*. Sinds 2013 voorzitter van de cultuurraad van Sint-Niklaas.

LISANNE VROOMEN (1989) studeerde Nederlandse taal en cultuur aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Na het afronden van haar bachelor is ze begonnen aan de researchmaster Letterkunde en Literatuurwetenschap. Voor haar masterscriptie heeft ze onderzoek gedaan naar twintigste-eeuwse Reynaertbewerkingen. Inmiddels is ze werkzaam als doctoranda bij het Ruusbroecgenootschap aan de Universiteit van Antwerpen en richt ze zich op volkstalige religieuze liederen uit de kringen van de zusters van het gemene leven.

PAUL WACKERS is hoogleraar Historische Nederlandse letterkunde tot 1500 binnen het departement Nederlands van de Universiteit Utrecht. Hij publiceerde over veel verschillende onderwerpen. Rode draden in zijn onderzoek worden gevormd door de Nederlandse en de Europese Reynaerttraditie; de relaties tussen Latijn en Middelnederlands en in verband daarmee het fenomeen meertaligheid in de middeleeuwen; geestelijke literatuur; en tenslotte verzamelhandschriften. Veel van zijn publicaties besteden aandacht aan de methodologische aspecten van onderzoek.

VORMGEEFSTER

LIES VAN GASSE (1983) studeerde illustratieve vormgeving aan Sint-Lucas in Antwerpen en schilderkunst aan de Accademia di Brera in Milaan. In 2008 verscheen bij uitgeverij Wereldbibliotheek (Amsterdam) haar debuutbundel *Hetzelfde gedicht steeds weer*, in 2010 de beeldroman *Sylvia*, in 2011 haar tweede dichtbundel *Brak de Waterdrager* en het beeldgedicht *Waterdicht* (met Peter Theunynck) en in 2012 *Wenteling*. In 2014 verscheen *Het boek Hauser* i.s.m. Annemarie Estor. Samen met Bas Kwakman publiceerde zij in 2014 *Een stem van paardenhaar*, een echo van hun wedervaren in Mongolië. Lies van Gasse ontwierp de lay-out en de coverillustraties van alle reeds verschenen Tiecelijnjaarboeken.

Steunabonnee 2014

Minstens 25 euro. U ontvangt:

- (1) het jaarboek *Tiecelijn 27*;
- (2) de uitnodigingen van de activiteiten van het Reynaertgenootschap;
- (3) een ex libris van O. Jelen (oplage 200 ex);
- (4) de vermelding van naam en woonplaats (bij betaling vóór 15 september).

Antiquariaat Schoon Lier, Job Deckers, Lier (B)	John Dejaeger, Kapellen (B)
Antiquariaat Secundus, P. Everaers, Ter Hole (NL)	Eric de Keyzer, De Klinge (B)
Ast Fonteynegenootschap (B)	E. de Koning, Hulst (NL)
J. Backus, Venlo (NL)	Hugo de Looze, Hamme (B)
Jan Baes, Kalmthout (B)	Leo de Meulenaer, Sint-Niklaas (B)
Eric Bals, Nieuwkerken (B)	Ronny de Mulder, Sint-Niklaas (B)
Egbert Barten, Wormerveer (NL)	Jan de Putter, Leiden (NL)
Lucien Bats, Sint-Niklaas (B)	Stany de Rechter, Stekene (B)
Robine Bausch-Bronsing, Amsterdam (NL)	Daniël de Vos, Schoten (B)
Koen Bauwens, Sint-Amandsberg (B)	Joop de Vos, Delft (NL)
Theo Bauwens, De Klinge (B)	Peter de Vos, Destelbergen (B)
Ivan Bernage, Deurne (B)	G. de Vos-Keppens, Mechelen (B)
Amand Berteloot, Ostbevern-Brock (D)	Nik de Vries, 's-Hertogenbosch (NL)
Bart Besamusca, Utrecht (NL)	Aurèle de Witte, Melsele (B)
Fam. Bielen, Zonhoven (B)	Peter Deckers, Verrebroek (B)
Valentijn Biesemans, Brakel (B)	Lieven Dehandschutter, Sint-Niklaas (B)
A. Boeren, Rijswijk (NL)	Lucien Delange, Sint-Baafs-Vijve (B)
R. Breukers, Bree (B)	Ingrid Desmedt, Heist-aan-Zee (B)
Broederschool, Sint-Niklaas (B)	Heemkundige Kring D'Euzie, Stekene (B)
René Broens, Antwerpen (B)	Lutg. D'haene, Bissegem (B)
John Buyse, Stekene (B)	Hubert Duellaert, Sint-Niklaas (B)
Annemie Charlier, Belsele (B)	Erfgoedcel Waasland (B)
Herman Cole, Sint-Niklaas (B)	Luc Famaey, Beveren (B)
Willy Coppens, Belsele (B)	Robert Geladi, Zoersel (B)
Chris de Beer, Sint-Niklaas (B)	Gemeentebestuur Lochristi (B)
Norbert de Beule, Sint-Niklaas (B)	Gemeentebestuur Stekene (B)
Ivo de Cock, Stekene (B)	Trude Gielen, Hulst (NL)
Lucien de Cock, Laarne (B)	Marc Goetinck, Sint-Kruis-Brugge (B)
Paul de Cock, Leuven (B)	Hugo Govaert, Lokeren (B)
Wim de Cock, Belsele (B)	Wilfried Grauwels, Rotselaar (B)
Tineke de Geeter, Puurs (B)	Steven Gysens, Lokeren (B)
Dirk de Geest, Sinaai (B)	Piet Hageman, Hulst (NL)
Etienne De Hauwere, Sint-Niklaas (B)	Frans Hakkemars, Uithoorn (NL)

- C.J. Hendrickse, Biddinghuizen (NL)
 Arnoud Heyse, Stekene (B)
 Yo Heyse-Herman, Stekene (B)
 Y. Hieda, Kyoto (J)
 Peter Hoefman, Sint-Niklaas (B)
 Peter Holvoet-Hanssen, Antwerpen (B)
 Instituut Heilige Familie, Sint-Niklaas (B)
 Joel Janssens, Zottegem (B)
 R. Janssens, Beveren (B)
 G. Jansseune, Oostduinkerke (B)
 H. Jongsma, Terwispe (NL)
 Rien Jonkers, Roosendaal (NL)
 H.M. Jongsma, Hoorn (NL)
 Simonne Joosse, Tremelo (B)
 Th. Kerckhaert, Hengstdijk (NL)
 Heinz-Albert Kiehne, Coesfeld (D)
 Oswald Kielemoes, Gent (B)
 Hans Kusters, Asse (B)
 Gert Laekeman, Stekene (B)
 André Lampaert, Houthulst (B)
 Stan Lapinski, Amsterdam (NL)
 L. Lekens, Gent (B)
 Hilaire Liebaut, Lokeren (B)
 F.J. Lodder, Ridderkerk (NL)
 Nard Loonen, Rosoy-sur-Amance (F)
 F. Maes, Hasselt (B)
 Erwin Mantingh, Utrecht (NL)
 Hildegarde Mariman, Sint-Niklaas (B)
 Familie Leon Matthijs, Lochristi (B)
 Theo Meert, Sint-Niklaas (B)
 Marc Mees, Lier (B)
 Peter Melis, Sint-Niklaas (B)
 Marie-Jeanne Moors-Peeters+, Aalst (B)
 Marc Moorthamer, Tielrode (B)
 A. Musters, Heinkenszand (NL)
 Jan Muyldermans, Mechelen (B)
 Dirk Naudts, Proefbrouwerij, Lochristi (B)
 Marie-José Neve-Menu, Stekene (B)
 Simone Nonneman, Borgerhout (B)
 Armand Onghena, Boortmeerbeek (B)
 Bert Otte, Sinaai (B)
 Eddy Picavet, Lokeren (B)
 Philippe Proost, Deinze (B)
 Roger Ramon, Sint-Amandsberg (B)
 Hans Redee, Torhout (B)
 Danny Reunes, Nieuwkerken (B)
 Joris Reynaert, Drongen (B)
 Omer Reyniers, Sint-Niklaas (B)
 Ronald Rijkse, Arnemuiden (NL)
 Hans Rijns, Leiden (NL)
 R.W.A. Rijnvos, Mierlo (NL)
 Jef Rombaut, Sint-Niklaas (B)
 J. Schoonjans, Lokeren (B)
 Toine Scheurs, Hulst (NL)
 Alexander Schwarz, Lausanne (CH)
 Paul en Hilde Steuperaert, Le Faget (F)
 Elze ter Harkel, Groningen (NL)
 Th.J.V.M. Thiels, Beers (NL)
 Luc Tirez, Stekene (B)
 Leon 'Tkint, Sint-Niklaas (B)
 Veerle Uyttersprot, Dendermonde (B)
 Jan van Alphen, Limbricht (NL)
 René van Bogaert, Kruikebeke (B)
 Freddy van Bogget, Kapellen (B)
 Staf en Mariette van Daele, Sint-Niklaas (B)
 Ruud van Dam, Eindhoven (NL)
 Frank-Ivo en Joke van Damme, Ekeren (B)
 Fernand van de Keybus, Lokeren (B)
 Jean-Pierre van de Vijver, Zeveneken (B)
 Baudouin van den Abeele, Brussel (B)
 Peter van den Berg, Leischendam (NL)
 Luc van den Briele, Mechelen (B)
 Lutgard van den Broeck, Sint-Niklaas (B)
 Maljaert van der Gugten, Katwijk (NL)
 Wout van Dinther, Vught (NL)
 Georges van Dooren, Stekene (B)
 P.H. van Gemert, Bunnik (NL)
 Roger van Huffel, Sint-Niklaas (B)
 Marc van Kerchove, Laarne (B)
 Sonia van Keymeulen, Schilde (B)
 Jack van Peer, Kemzeke (B)
 Philippe van Raemdonck, Moerbeke (B)
 Marinus van Reeth, Niel (B)
 Van Rompaey-Ceulemans, Aartselaar (B)
 Elisabeth van Son, Kessel-Lo (B)
 Erik van Veen, Den Haag (NL)

Jurgen Vandebotermiet, Herne (B)
Wim Vanseveren, Tielt (B)
Vansina-Debeuckelaere, Kalmthout (B)
Johan Verberckmoes, Heverlee (B)
Jozef Verbraecken, De Klinge (B)
Johan Vercruysse, Willebroek (B)
Walter Verniers, Aalter (B)

Patricia Visscher, Veldhoven (NL)
J.W. Walgien, Oldenzaal (NL)
W. Wassenburg, Hulst (NL)
Werner Waterschoot, Grembergen (B)
Jan Wauters, Brugge Sint-Kruis (B)
Frank Willaert, Antwerpen (B)
A.C. Willeboordse, Aardenburg (NL)

Vlaams
Fonds
voor de
Letteren

Vlaanderen
verbeelding werkt

Provincie
Oost-Vlaanderen
Voor ieder van ons

Stad
Sint-Niklaas
van alle markten thuis

stekene van nature actief

